T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM ANABİLİM DALI
İLETİŞİM BİLİMLERİ BİLİM DALI

GELENEĞİN İCADI BAĞLAMINDA RAMAZAN SOHBET PROGRAMLARININ KÜLTÜREL BELLEĞİN İNŞASINDAKİ ROLÜ VE ARAÇSALLAŞTIRILMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DENİZ ÖZAY

KOCAELİ
2019

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM ANABİLİM DALI
İLETİŞİM BİLİMLERİ BİLİM DALI

GELENEĞİN İCADI BAĞLAMINDA RAMAZAN SOHBET PROGRAMLARININ KÜLTÜREL BELLEĞİN İNŞASINDAKİ ROLÜ VE ARAÇSALLAŞTIRILMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Deniz ÖZAY

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Akın DEVECİ

KOCAELİ
2019

T.C KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM ANABİLİM DALI
İLETİŞİM BİLİMLERİ BİLİM DALI

GELENEĞİN İCADI BAĞLAMINDA RAMAZAN SOHBET PROGRAMLARININ KÜLTÜREL BELLEĞİN İNŞASINDAKİ ROLÜ VE ARAÇSALLAŞTIRILMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: Deniz ÖZAY
Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 26.06.2019/18

Jüri Başkanı : Dr. Öğr. Üyesi Akın DEVECİ

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Emel KARAGÖZ

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Fatih Turan YAMAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜRLER ..... **iv**

Özet ..... **v**

Abstract ..... **vi**

Tablolar Dizini ..... **vii**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GELENEK, MODERNİTE VE TOPLUM İLİŞKİSİNE YÖNELİK KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE **5**

1.1 TOPLUMSAL YAPININ OLUŞUMUNDA GELENEĞİN ROLÜ VE GELENEK KAVRAMINA TARİHSEL SOSYOLOJİK BAKIŞ **5**

1.1.1Gelenek Kavramına İlişkin Arkaik ve Modern Ayrımı 7

1.1.2 Kültürel Antropoloji Bağlamında Toplumsal Yapı ve Gelenek 9

1.1.3 Gelenek Kavramına İlişkin Sosyolojik Bakış 11

1.2 MODERN TOPLUMLARIN FORMASYONUNA ETKİ EDEN UNSURLAR VE MODERNİTE GELENEK İLİŞKİSİ **13**

1.2.1 Modern Toplumlar ve Akıl Aracılığı ile Tasarlanmış Toplumsal Yapı Düşüncesi 15

1.2.2 Modern Toplumlar ve Normatif Değerler 17

1.2.3 Modern Toplumlarda Tarihsel Kültürel Geçmişin Tasarımı ve Geçmişin Yeniden Yorumlanması 18

1.3 TARİHSEL KÜLTÜREL GEÇMİŞİN MODERN TOPLUMLARIN TASARIMINDA FORME EDİLMESİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR **20**

1.3.1 Modern Toplumsal Yapılara Araçsalcı Yaklaşım ve Geleneğin Araçsallaştırılışı 20

1.3.2 Modern Toplumsal Yapılara Yönelik İnşacı Yaklaşımlar bağlamında Geleneğin İcadı 21

1.3.3 Geleneğin İcadı Kavramı ve Tarihsel Kültürel Geçmişin Forme Edilmesi Sürecinde Değer-Ussal Olguların Rasyonalizasyonu 22

1.4 RASYONALİZASYON SÜRECİNDE İCAD EDİLEN GELENEĞİN ARAÇSALLAŞTIRILMASINDA ROL OYNAYAN KAVRAM VE OLGULAR 24
1.4.1 Mit Rit Simge ve Sembollerin Yeniden İcadı ve Ussallaştırılması 24
1.4.2 Ussallaştırılan Dünyada Geçmişe Duyulan İhtiyaç 26
1.4.3 Ussallaştırma Sürecinde Sosyal Eylem ve Sosyal Eylemin Yapısı 27

İKİNCİ BÖLÜM

2. HAFIZA VE TOPLUM İLİŞKİSİNİN BİLEŞENLERİ VE TOPLUMSAL HAFIZAYA YÖNELİK KAVRAMSAL ÇERÇEVE 30
2.1 KÜLTÜREL BELLEK VE TOPLUMSAL HAFIZA 31
2.1.1 Kültürel Bellek, Toplumsal Hafıza ve Toplumsal Yapı İlişkisi 33
2.2 KÜLTÜREL BELLEK VE TOPLUMSAL HAFIZAYI OLUŞTURAN BİLEŞENLER 34
2.2.1 Gelenek, Görenek 36
2.2.2 Ortak Tarihsel Olaylar 39
2.2.3 Ortak Hafıza Mekanları 41
2.2.4 Kitle İletişim Araçları 43
2.3 TOPLUMSAL HAFIZANIN İNŞASINDA BİLEŞENLERİN ARAÇSALLAŞTIRILMASI 46
2.4 TOPLUMSAL HAFIZANIN BİLEŞENLERİNİN ARAÇSALLAŞTIRILMASINDA KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ROLÜ 48
2.5 KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI BAĞLAMINDA GELENEĞİN İCADI VE TOPLUMSAL HAFIZA 49
2.6 KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARINDA DİN OLGUSUNUN TOPLUMSAL BİLEŞEN OLARAK TEMSİLİ 50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. RAMAZAN SOHBET PROGRAMLARINDA GELENEĞİN İCADI VE TOPLUMSAL HAFIZANIN İNŞASINDAKİ ROLÜ 53
3.1 ARAŞTIRMANIN AMACI 53
3.2 ÖRNEKLEM VE SINIRLILIKLAR 54
3.3 ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI 55

3.4 ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 56
3.5 ELDE EDİLEN BULGULAR 58
3.5.2 Programda EleAlınan Konuların Yer Alış Biçimlerine Yönelik Niceliksel Analiz 59
3.5.3 Programda Ele Alınan Konuların Rasyonel ve İrrasyonel Dağılımına Yönelik Niceliksel Analiz 60
3.5.4 Programda Ele Alınan Konuların Aktörlerine Yönelik Niceliksel Analiz 61
3.5.5 Programda İrrasyonalite İle Yeniden İcat Edilen Unsurların Niceliksel Analizi 62
3.5.6 Programda Rasyonalitenin Dayandırıldığı Unsurlara Yönelik Niceliksel Analiz 63
3.5.7 Programda Kullanılan Simge,İmge ve Sembollerin Niceliksel Analizi ... 64
SONUÇ 65
KAYNAKÇA 75

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜRLER

Bu tez çalışmasında ‘geleneğin icadı’ kavramı bağlamında modern dünyanın geçmişle kurduğu bağ ve bu bağ üzerinden toplumsal hafızanın ve toplumsal yapının ne şekilde inşa edildiği incelenmiştir. Niceliksel ve niteliksel içerik analizi sonucunda elde edilen bulguların bundan sonra yapılacak çalışmalara ışık tutacağı ve katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Çalışma sürecinde öncelikle hem akademik hem de manevi desteğini benden esirgemeyerek her zaman yanımda olan ve bana inanan sevgili hocam Dr. Öğr. Üyesi Akın DEVECİ’ye teşekkür ederim. Ayrıca değerli görüşlerini benimle paylaşarak çalışmama katkı sağlayan ve hem akademik hem de kişisel olarak örnek aldığım kıymetli hocam Prof.Dr. Emel KARAGÖZ’e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Son olarak tüm eğitim hayatım boyunca hem ilk öğretmenim hem de en iyi sohbet arkadaşım olarak üzerimde sayısız emekleri olan dedem Hasan AVCI’ya yürekten teşekkür ve minnetlerimi sunarım.

Haziran 2019

Deniz ÖZAY

Özet

Bu çalışma ‘geleneğin icadı’ ve kültürel bellek kavramları bağlamında Ramazan sohbet programlarının modern toplumların kültürel sosyal yapısındaki rolünü ele almaktadır. Ramazan programları teması itibariyle dini bir bakış açısıyla modern toplumsal yaşama ilişkin davranış ve değerleri ‘gelenek’ olarak üretmekte ve bu yolla kültürel kolektif belleği inşa etmektedir. Bu inşa sürecinde araçsalcı bir yaklaşımla geçmişten belirli unsurlar seçilip yeniden forme edilmekte ve tarihsel geçmiş bugünün amaçları doğrultusunda yeniden şekillendirilmektedir. Modern anlatının en önemli aktarıcılarından biri olan kitle iletişim araçları belirli eylem ve değerlerin rasyonalize edilmesi amacıyla geçmişle bugün arasında bağ kurmakta ve araçsallaştırmaktadır. Bu bağlamda incelediğimiz Ramazan programına yönelik niceliksel ve niteliksel içerik analizi yöntemi benimsenmiş olup, modern sistemin bir unsuru olan medyada geleneğin ne şekilde yer bulduğu ve kültürel belleği nasıl inşa ettiği açıklanmaya çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda program önceden belirlenmiş kategoriler çerçevesinde analiz edilmiş olup, analiz neticesinde elde edilen bulgular literatürde yer alan kuramsal bilgiler ile yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gelenek, Geleneğin İcadi, Ramazan Programları, Kültürel Bellek

Abstract

This study, examines the “invention of tradition” concept within the borders of cultural memory and the role of Ramadan Programmes in the social and cultural construction of modern societies. Ramadan programmes reproduces the actions and notions of modern social life from religious perspective and reconsiders as tradition. With in this construction process, significant elements from history has been selected and reformed in order to use contemporary objectives with an instrumentalist perspective. One of the main storytellers of modern society is Mass communication media nowadays and media rationalizes and reunifies actions and notions from a different perspective. In this context, quantitative and qualitative content analysis has been applied over the Ramadan Programmes and it has been examined how they reconstructs the cultural memory. With this aim programmes has been analyzed by the categories which have been selected a priori. By this method theoretical framework has been compared with the results of analysis.

Key Words: Tradition, The Invention of Tradition, Ramadan Programmes, Cultural Memmory

Tablolar Dizini

Tablo 1. Konuların gündelik hayat, ibadet/dini bilgiler, ahlak/etik, politika, menkıbe/hikaye/kıssalar kategorileri açısından dağılımı 58
Tablo 2 İçeriklerin sözlü, görsel ve hem sözlü hem de görsel aktarımı 59
Tablo 3. Konuların rasyonel ve irrasyonel dağılımı 60
Tablo 4 İçeriğin aktarımında yer verilen toplumsal aktörlerin dağılımı 61
Tablo 5. İrrasyonalite ile yeniden icat edilen unsurların dağılımı 62
Tablo 6. Konuların aktarımında kullanılan dinsel kaynakların dağılımı 63
Tablo 7. Programda kullanılan simgesel, imgesel ve sembolik unsurların dağılımı 64

GİRİŞ

Aklın ve bilimin merkeze alındığı 18. yüzyıl ile beraber oluşmaya başlayan modern toplum anlayışı, yeni bir sosyal örgütlenme modeliyle her alanda geçmiş ile bağlarını tamamen kopardığı kabulüne dayanmaktadır. Bu kabul modern öncesi dönemlerde varolan toplumsal kurum ve pratiklerin düşünsel ve yapısal temellerinin, rasyonel bir çerçevede inşa edilmiş modern dünyada geçerliliğini yitirdiğini varsayar. Oysa ki modernite, toplumsal yapıyı kendi formasyonu etrafında şekillendirirken belirli değer ve davranışları normlaştırmak için geçmişle tarihsel bir süreklilik kurmak ister. Dolayısıyla gelenek toplumsal eylemi öncüleyen ve şekillendiren doğal bir tarihsel kültürel birikim olmaktan ziyade modernite tarafından yeniden anlamlandırılmış imaj ve pratikler bütünüdür.

Bu imaj ve pratikleri gündelik hayatın olağan ve durağan bir parçası gibi görmek yerine bilimsel bir analize tabi tutmak ise, görünür olanın anlamlandırılması açısından büyük önem taşımaktadır. Günümüz dünyasından her ne kadar modernite ve onunla ilişkilendirilmiş kurumsal yapılar ile toplumsal oluşumlar gündelik hayatın normatif bir parçası olarak görünüp kabul edilse de, görünen gerçeklik ile onun temelinde yatan saikler arasında fark olduğu dikkate alınması gereken bir gerçektir.

Din, gelenek, görenek, kutsallık ve gündelik her ne kadar bireysel ve/veya inançla biçimlenmiş unsurlar gibi görünse de özünde toplumsal bir yapının ya da oluşumun parçaları konumundadır. Bir başka deyişle din yani inanç kavramı bireysel olarak son derece özgün bir eyleme işaret ederken toplumsal anlamda bir gösterim ya da kültürün parçası olarak değerlendirilmelidir.

Çalışmamız kapsamında 19. Yüzyıldan itibaren yani modernitenin ve sanayileşmenin belirgin bir biçimde yeni dünyanın düzenini oluşturmaya başladığı andan itibaren gelişen sürecin, yapılandırılmış (forme edilmiş), seçkinlerce dizayn edilmiş, toplumsallaşmanın kontrol altına alınmış olduğu bir döneme işaret ettiği görülecektir. Özellikle Hobsbawm'ın "geleneğin icadı'' yaklaşımı bağlamında ifade ettiği gibi modern formasyonların büyük çoğunluğu oluşturulmuş ve tarihselliğine

inandırılmış argümanlar olmakla beraber bir çoğunun tarihsel kökeninin olmadığı görülecektir.

Geç modernleşen ve çoğunluğu müslüman nüfustan oluşan Türkiye'de modernleşme sürecinin sancılı yaşandığı ve hali hazırda devam ettiğini söylemek mümkündür. Andre Gunder Frank'ın ortaya koymuş olduğu üzere modernite merkezde başlayarak, dalgalar halinde çevreye (periphery) yayılan bir nitelik göstermektedir. Aynı durum modernite konsepti içerisinde yer alan bir çok fikirde de benzer bir durum sergilenmiştir. Örnek verecek olursak, modernitenin temelinde bulunan pozitivizm, sekülerlik, rasyonelite gibi fikirler de çok spesifik örnekler hariç benzer bir yayılım sergilemiştir.

Bu çerçevede, kitle iletişim araçları ile ilişkili olarak da teknolojik gelişmelerin ve yayın hayatının Türkiye'de batılı örneklerine göre daha geç başladığını söylemek mümkündür. Teknolojik ve sosyolojik koşullar bu çerçevedeyken toplumsal belleği inşa enden unsurların ve toplumsal bellekle şekillenen toplumsal yapıların sosyolojik bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda değişkenlik gösterdiği, kaynağını aldığı örneklere nazaran gecikmeli olarak mevcut hale geldiği görülebilecektir.

Çalışmamız kapsamın toplumsal belleği inşa eden ve toplumsal yapının şekillenmesine aracılık eden, gelenek, ritüel, kültür gibi kavramlarla beraber modern dünyanın bir çıktısı olan kitle iletişim unsurunu da ihmal etmemek gerekmektedir. Özellikle Avrupa'da 17. Yüzyılda başlayan reform hareketleri neticesinde sözlü bir gelenek ya da anlatı olmaktan çıkarak metinleşen din olgusu ülkemizde ancak 20. Yüzyılda kendi diline çevirilerek kitaplaştırılmış, kitlelerce okunması sağlanmıştır.

Yazılı bir gelenekle ilişkilenmeyen ve hala sözlü doğasını büyük ölçüde koruyan din olgusunun doğal olarak, mitleri ve ritleri hali hazırda barındırdığını söylemek mümkünken, dinin yeniden değerlendirilip ele alınarak sekülerleşmesinin Türk modernleşme sürecinin bir parçası olduğunu gözden kaçırmamak gerekmektedir. Cumhuriyet ideolojisi seküler pratiklerle ve yazılı bir kültüre dönüşmüş din olgusuna önem verirken son dönemde ülkemizde özellikle tüm müslümanlarca mübarek kabul

edilen Ramazan ayı içerisinde iftar ve sahur saatlerine denk gelen şov programlarının görünür hale geldiği bilinmektedir.

Bu programlar kitabi olarak dinin gereklerini aktarmak yerine, gündelik pratiklere ilişkin, dünyevi davranışlara yön verecek, toplumsal hayatı yeniden düzenleyen bilgileri sözlü ve görsel olarak aktarmakta, hatırı sayılır bir izleyici kitlesine ulaşmaktadır. Programların dini anlamda bilgilendirici konulara yer vermekle beraber, soru-cevap etkinliklerine izin verdiği ve irrasyonel olgulara mantıki açıklamalar getirmeye çalışarak rasyonelleştirmeye çalıştığı gözlemlenmektedir. Günlük olağan ve doğal akış içerisinde salt "bir bilene sorun" niteliği taşıyor gibi görünse de programlar dine temel oluşturan kitap dışında alternatif kaynaklara da yer vererek mevcut dinsel geleneği farklı argümanlarla yeniden icat ederek, dolaşıma sokmaktadır.

Modern dünyada geleneğe duyulan ihtiyacın özellikle, din gibi müphem ya da inançla ilgili konularda açıklama şemaları oluşturduğunu düşünecek olursak; mevcut programların ne tür bir etkiye aracılık ettiğini görmek kanaatimizce daha kolay olacaktır.

Bu doğrultuda hem belleğin inşası hem de geleneğin icadı çerçevesinde konu tarihsel sosyolojik bağlamı ile ele alınarak detaylı bir biçimde analiz edilecektir. Çalışmamızın birinci bölümünde; kültür, gelenek, mit ve rit gibi kavramlara ve bunların oluşumuna "sosyolojik, antropolojik, tarihsel" bir bakış açısı ortaya konulacak, kavramlara ilişkin bilimsel çerçeve çizilmeye çalışılacaktır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise ilgili argümanlar çerçevesinde yeniden şekillendirilen ve muhafaza edilen toplumsal belleği oluşturan argümanların serimlemesine gidilerek, mevcut toplumsal yapı içerisindeki önemi aktarılacaktır. Bununla beraber özellikle modernite ile birlikte toplumsal yaşamın ve kültürün önemli bir parçası haline gelen kitle iletişim araçlarının konuyla ilgisi açımlanarak mevcut duruma etkisi tartışılacaktır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise kuramsal, teorik bilgiler çerçevesinde oluşturmuş olduğumuz kriterler örnek olarak seçilen programlar üzerinde deneyimlenerek analiz edilecek, niceliksel ve niteliksel çözümlemelere erişilmeye çalışılacaktır. Çalışmamızın sonucunda modern dünyada gelenek, irrasyonelite ve irrasyonel unsurların rasyonelleşmesine ilişkin anlamlı veriler ile günümüz popüler kültürünün etkisinde kalmış Ramazan Programlarının genel bir çerçevesi çıkartılmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GELENEK, MODERNİTE VE TOPLUM İLİŞKİSİNE YÖNELİK KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Geleneğe yönelik kavramsal çerçeve oluşturmak için konunun kapsamlılığı sebebiyle geniş bir perspektife ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple gelenek kavramı ve toplumsal işlevi ele alınırken onunla ilişkili olan diğer unsurların da çalışmaya dahil edilmesi, aralarındaki bağın tarihsel, toplumsal ve sosyolojik bakımdan incelemeye tabi tutulması gerekmektedir.

Buradan yola çıkarak çalışmamızın birinci bölümünde öncelikle geleneğin farklı tarihsel süreçlerde nasıl oluştuğunu ve hangi işlevi gördüğünü açıklayacak, modern toplumların oluşumunda tarihsel kültürel geçmişin konumunu inceleyeceğiz. Bunu yaparken geleneği modern öncesi ve sonrası dönemlerin toplumsal koşulları ile birlikte tanımlayacak, onunla ilişkili olan unsurları kuramsal bir çerçevede ele alacağız.

Kanımızca bütünlüklü bir kavramsal ve kuramsal çerçeve oluşturabilmek için konumuz açısından farklı disiplinlerce kategorize edilen açıklama biçimlerini çalışmaya dahil etmek önem taşımaktadır. Bu nedenle birinci bölümde sosyal bilimler içerisinde gelenek kavramına yönelik farklı yaklaşımları ortaya koyacak, çalışmamızda benimsediğimiz inşacı yaklaşım doğrultusunda ‘geleneğin icadı’ kavramını tarihsel kültürel geçmişin forme edilmesi ve araçsallaştırılması bağlamında inceleyeceğiz.

1.1 TOPLUMSAL YAPININ OLUŞUMUNDA GELENEĞİN ROLÜ VE GELENEK KAVRAMINA TARİHSEL SOSYOLOJİK BAKIŞ

Toplumsal yapı kavramı üzerinde uzlaşılmış tek bir tanıma sahip olmamakla beraber toplumsal ilişkileri, onun düzenliliklerini ve sınırlarını kapsayan genel bir çerçeveye işaret etmektedir. Bu anlamda toplumsal yapı kavramsal olarak, belirli bir

toplumun siyasal, dinsel, iktisadi koşulları içerisinde varolan davranış kalıpları, normları, değerleri ve toplumsal rollerinin bütünsel yapısını tanımlamaktadır (Marshall,1999:804). Giddens'a göre (2008); toplumsal yapı kavramı, davranış biçimlerimizin ve toplumsal ilişkilerdeki bağlamların rastgele ortaya çıktığına değil, belirli yollarla kalıplaşmış olduğuna ve bunların düzenlilik içerdiğine gönderme yapar. Bu durumda toplumsal ilişkilerdeki davranışsal ve düşünsel kalıpların dinamikleri aynı zamanda toplumun yapısını meydana getiren temel unsurları olmaktadır.

Çalışmamız açısından bakıldığında gelenek kavramı da aktarımsal bir bilgi olarak normatif kalıpların ve düzenliliklerin oluşumuna zemin hazırlayan ve böylece toplumsal yapıyı etkileyen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple kavramsal olarak geleneğin neyi ifade ettiğinin tanımlanması toplumsal alandaki rolünün anlaşılması bakımından gerekli bir başlangıç noktasıdır. Gelenek (tradition), latince kökeni *traditum* sözcüğünden gelmekle beraber en genel haliyle geçmişten günümüze aktarılmış ya da miras bırakılmış olan ve toplumsal pratiklerimize etki eden herhangi birşey anlamını taşımaktadır. Sosyal eylem alanı içerisinde birey ya da aynı öznel anlamı taşıyarak çok sayıda kişi tarafından tekrarlanan eylem biçimlerinden bahsederken Weber, bir uygulamanın uzun bir geçmişe dayanması (uzun bir geçmişe dayandığına inanılması) halinde onun 'gelenek' olarak adlandırılacağını söylemektedir. Bu anlamda gelenek bireyin özgür iradesiyle uyduğu, hukuktan ayrı olarak dışsal bir yaptırımı olmayan kurallar bütününe karşılık gelmektedir (Weber, 2012, s.137-138). Dolayısıyla eylemin, uygulamanın ya da düşüncenin gelenek olarak nitelendirilmesi, geçmişten aktarılmış olanın tasdik edilmiş doğrular olduğu ve sürdürülmesi gerektiği kabulüyle mümkün olmaktadır.

Öte yandan Shils'e göre (1983) geleneğin sosyal yaşamdaki kabulü için rasyonel bir anlamının ya da doğruluğunu ispat edecek bir delilinin olup olmaması önemli değildir. İnsani eylemleri düzenleyen pratikler ya da kurumlar aktarılabilir somut şeyler olmadıkları için bir sonraki nesle intikal eden şey, geçmişteki eylemlerin ima ettiği, sunduğu imajlar, kalıplar ve bunların yasalaştırılmasını ya da yasaklanmasını tavsiye eden inançlardır. Dolayısıyla gelenek olarak adlandırılan düşünce biçimleri ya da pratikler öncülleri olan eylemlerden bağımsız olarak aktarılan ve onlara atfedilen anlamlarıyla şekillenmektedir. Bu normatif kalıplar Shils'e göre 'ancak yapılması ya da inanılması muhakkak sayılmaları durumunda

benimsenebilirler'. Öyleyse geleneğin toplumsal alandaki meşruiyeti geçmişte yaşananların gerçekliğinden ziyade, geçmişle olan sürekliliğe ve onun gerçeği aktardığına olan inanca dayanmaktadır. Bu bakımdan düzenli ilişkiler ve yinelenen kalıplar bütünü olarak tarif ettiğimiz toplumsal yapı gelenek tarafından etkilendiği gibi, gelenek de varolan toplumsal unsurların koşullarıyla şekillenmekte ve benimsenmektedir.

Geleneği kavramsal olarak tanımladıktan sonra onun toplumsal alanda ne anlama geldiğine ve nasıl bir rol oynadığına ilişkin daha anlamacı ve derinlemesine bir yaklaşım ortaya koyabilmek için, onu varolduğu farklı sosyo ekonomik koşullar içerisinde değerlendirmek çalışmamız açısından daha doğru olacaktır. Bu sebeple tarihsel süreç içerisinde her bakımdan bir kırılma ya da kopuş olarak düşünülen modern ve modern öncesi ayrımı geleneğin toplumsal alandaki varlığı ve anlamının tanımlanmasında önemli bir veri sunacaktır.

1.1.1Gelenek Kavramına İlişkin Arkaik ve Modern Ayrımı

Sosyal bilimler içerisinde bir olguyu ele alırken onu varolduğu toplumsal koşullar ile beraber değerlendirmek konuya ilişkin daha kapsayıcı ve nitelikli veriler elde etmeyi sağlayacaktır. W. Mills bununla ilgili olarak ''*Toplumsal olan herşey gibi tanımlar da tarihsel yönden kendilerine özgü şeylerdir.*" demektedir (2007:272). Buradan yola çıkarak gelenek kavramının da tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen sosyo ekonomik dönüşümler ve buna bağlı olarak değişim gösteren düşünsel-toplumsal yapıyla birlikte anlamlandırılmasının, çalışma açısından daha doğru bir yol çizeceği kanaatindeyiz.

Bu bağlamda modern-modern öncesi ayrımının geleneğin toplumsal alandaki varlığının tanımlanması için tarihsel bir zemin sunduğu görülmektedir. Çünkü hem yaygınlıkları hem de yoğunluğu bakımından tarihsel süreçte bir 'süreksizlik' yaratan modern dönüşümler (Giddens, 2012:12), toplumsal alanı ve ona dair kavramları yeniden tanımlamış, kendinden önceki dönemlerden koparak yeni bir yaşamsal formasyon meydana getirmiştir.

Düşünsel temellerini 17. yüzyılda oluşturmaya başlayan modern düşünce,

Tanrı kavramının başat rol oynadığı skolastik düşünce yerine homosantrik bir anlayışla, insanı düşüncesinin merkezine yerleştirmiş, dini ve kutsal metinleri bir kenara koyarak dünyayı akla dayalı ve bilimsel yöntemlerle açıklamaya çalışmıştır (Cevizci, 2015:438-439). Bu anlamda toplumsal hayata hakim olan metafizik düşünce tarzı, insanın özne olarak müdahil olabildiği bilimsel düşünceye ve rasyonel akla evrilmiştir. Nitekim aklın ve rasyonel yöntemlerin yüceltildiği 18.yüzyıl Aydınlanma Çağı, doğayı açıklamanın ötesinde onu denetleyebilmenin yollarını aramış ve böylece durağan geleneksel toplumsal hayatı reddederek hareket ve ilerleme düşüncesiyle karakterize olmuştur. Dolayısıyla epistemolojik bakımdan toplum ve ona dair kavramlar da metafizik açıklama kalıplarından kurtarılarak, bilimsel bir mantıkla yeniden ele alınmış ve tanımlanmıştır. Böylece transandant gücün hakimiyeti ve kilisenin otoritesinin zayıflamaya başlaması, modern düşüncenin toplumsal alana yayılması sonucunu doğurmuştur.

Diğer yandan modern öncesinde bulunan toplumsal düzeni en keskin biçimde değiştiren gelişme, maddi üretim tarzındaki dönüşümde yaşanmıştır. Buhar ya da elektrik gücüne dayanan makineleşmiş üretim, yani sanayileşme, modern dönemin ekonomik faaliyet alanını belirlemiştir. Geleneksel uygarlıkların en gelişmiş olanında bile insanların büyük bölümü toprak üzerinde ve kolektiviteye dayalı üretim yaparken, sanayi toplumları (modern toplumlar) fabrikalarda, ofislerde ya da dükkanlarda çalışmaya başlamıştır (Giddens,2008:75). Üretim biçimindeki bu dönüşüm geniş bir perspektiften bakıldığında yalnızca ekonomik süreci değil bununla beraber toplumsal sosyal hayatın da her alanını reformize etmiştir. Makineleşme, insanı üretken faaliyetin etken konumundan uzaklaştırdığı gibi, üretim araçlarının belirli ellerde toplanması toplumsal yapı içerisinde yeni sosyal ilişkilerin oluşması sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla Avrupa'da başlayarak tüm dünyayı etkileyecek olan endüstriyel üretim tarzı beraberinde getirdiği sosyal, siyasal dönüşümlerle modern çağı kendisinden önce varolan tüm toplumsal kurumlardan bir çok alanda koparmıştır.

Bunlarla beraber geleneksel devletlerin yerine sınırları birbirinden açıkça ayrılmış olan ulus devletlerin ortaya çıkışı farklı toplumsal örgütlenme biçimleri ve siyasal anlayış meydana getirmiştir. Bu açıdan modern kurumların ivme ve yaygınlık kazanmasını sağlayan en büyük etkenlerden biri üretim faaliyetinin niteliğinin dönüşümüyse, diğerinin de yönetimsel sistemlerin tamamen değişmesini sağlayan

ulus-devletlerin kurulması olduğu söylenebilmektedir (Giddens, 2012:59). Öte yandan ekonomi politiğin çerçevesinde tartışılabilecek kapitalizmin ağır koşullarının sonuçları, tarımsal geçim kaynaklarının tükenmesi sebebiyle nüfusun kentlere akması ve kentleşme sonucu toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik yapısında beliren değişimler gibi birçok unsur modern dünyanın çehresini oluşturmuştur. Bu çehre geleneksel toplum biçimlerinden tamamen farklı olmakla birlikte, ona dair toplumsal kavramları yeniden ele alarak kendine özgü bir biçimde yorumlamış ve anlamlandırmıştır.

Buradan yola çıkarak çalışmamızda konu edindiğimiz gelenek kavramı da modernizasyon sürecinde hem anlamı hem de toplumsal varlığı açısından değişim göstermek durumundadır. Bu değişimi anlamak ve kavrama dair geniş bir çerçeve çizebilmek için, ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel ve düşünsel bakımından birbirinden farklı olan tarihsel süreçleri göz önüne almak gerekmektedir. Yukarıda genel bir çerçeve içerisinde bahsetmiş olduğumuz sebeplerden dolayı modern dünyanın ortaya çıkışı insanlık tarihi boyunca gördüğümüz en büyük toplumsal dönüşüme yol açmıştır. Dolayısıyla biz de gelenek kavramını modern öncesi ve sonrası ayrımı temelinde ele alacak ve kavramı değişen toplumsal koşulların etrafında anlamlandıracağız.

1.1.2 Kültürel Antropoloji Bağlamında Toplumsal Yapı ve Gelenek

Modern öncesi dönemin, üretim koşullarını ve buna bağlı olarak sosyal yaşamını bütüncül bir bakış açısıyla ele alıp durağan bir yapısı olduğunu söylemek hem tarihsel hem de sosyolojik bakımdan bizi yanıltıcı sonuçlara götürecektir. Ancak kopuş olarak nitelendirilen modern dönüşümlerin niteliğine ve kapsamlılığına bakıldığında, bu dönem öncesi varolan toplumların karakteri ve yapısı hakkında genel hatlar çizebilmek mümkün görünmektedir. Çünkü ister ilkel çağlarda isterse daha gelişmiş siyasal yoğunluğa sahip imparatorluklar çağında modern dünyanın küresel düzeydeki değişimleri yaşanmadığı gibi, toplumsal üretim ya da ilişki biçimlerindeki süreklilik de dramatik bir kesintiye uğramamıştır. Dolayısıyla gelenek kavramının döneme özgü koşullar içerisinde ne şekilde varolduğunu ya da nasıl

anlamlandırıldığını tartışırken, modern öncesi toplumların süreklilik ihtiva eden ortak koşulları üzerinden hareket edeceğiz.

Gelenek kavramı tarihsel süreç içerisinde farklı anlamlara gelmiş olsa da temelde "kültürlenen insan" ya da bir başka deyişle insanın kültürlenmesi ve üretimle sıklıkla doğrudan ilişkilendirilmiştir (De Certeau, 1994:103). Dolayısıyla gelenek ile insan üretimi arasında sıkı sıkıya bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Örnek verecek olursak sık ağaçlarla kaplı bir orman kültürel ya da geleneksel bir nitelik taşımasa da ağaçlandırma eylemi geleneksel ve kültürel bir değer taşır. Dolayısıyla geleneğin temeline insan eliyle şekillenme şüphesiz bir biçimde yerleşmiştir. Kültürel antropoloji bağlamında "büyük ve küçük gelenekler ayrımı" (Barnard ve Spencer, 2002: 406) da tam olarak bu kültürlenme seciyesi ve oranı ile ilişkilendirilmiş olarak karşımıza çıkmakta, belirginleşmektedir. Bu çerçevede bir toplum ne kadar kültürlenmişse yani ne kadar kültürel gelişim göstermişse gelenek olarak da o denli büyük veya küçük olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Kültürel antropoloji bağlamında gelenek kavramı ele alınırken toplumların; filolojik, tarihsel ve antropolojik becerileri ya da kazanımları belirleyici rol oynamaktadır (Redfield, 1956). Modern toplumların geleneksel ya da taşra toplumlarına göre çok daha karmaşık bir yapı ve sistematiğe sahip olduğu gerçeğinden yola çıkacak olursak, modern dünyada doğal kültürlenme düzeyinin gelenek oluşumuna yetecek bir çerçeve sunmadığı durumlarda icat edilmiş geleneklerden ya da yeni geleneklerin oluşumundan söz etmek mümkün hale gelecektir.

Gellner'in bahçe kültürleri olarak nitelediği kendiliğinden oluşmuş kültürler yerine, modernitenin gereklilikleri doğrultusunda "oluşturulmuş kültürlerin" geçmiş (Gellner, 1992:96) olması bu üretim sürecinin en önemli aşamalarından birini oluştururken, antropolojik anlamda doğal bir biçimde oluşan süreç yerine, müdahale edilmiş, yapılandırılmış bir gelenekten söz etmek mümkündür. Bu yapılandırma ve yeniden oluşturma sürecinde ise modern toplumsal yapıyı oluşturan bileşenleri irdelemek yerinde bir tavır olacaktır.

1.1.3 Gelenek Kavramına İlişkin Sosyolojik Bakış

Gelenek kavramının gelişen modern düşünce biçimi içerisinde ne ifade ettiğini anlamak için, onu sosyoloji biliminin verileri ya da sosyolojik bir perspektif çerçevesinde ele almak durumundayız. Tarihsel bakımdan toplumun doğası Batı düşüncesinin ilgilendiği bir konu olmakla beraber, esasen toplum, sanayi devrimi ve Fransız Devrimi'nin sonucunda ortaya çıkan siyasal ve ekonomik değişimlere bağlı olarak bilimin bir inceleme nesnesi ya da alanı haline gelmiştir (Marshall, 1999;681). Öyle ki; sosyoloji sözcüğünü ilk kez kullanan Auguste Comte tarih ve toplum bilimlerinin biyolojik olaylar gibi zorunluluk içerdiğini ve pratiğe uygulanabilir, insanlığın hizmetine sokulabilir olduğunu söylemekle beraber Fransız Devrimi ile metafizik çağın kapandığını ve pozitif çağın oluşturulduğunu belirtmiştir (Hançerlioğlu, 2007;287). Dolayısıyla toplum ve topluma ilişkin unsurlar modern çağda yükselen bilimsel düşünce çerçevesinde sosyoloji biliminin konusu olmak durumundadır.

Modern düşüncenin iskeleti reformist bir yaklaşımla kendisinden önce varolan düşünce tarzını dönüştüren Aydınlanma Çağı'nda oluşmuştur. Yeni bir anlayışın ortaya koyulduğu bu süreçte doğaüstü olan fizikle, din bilimle, tanrısal buyruk doğa yasasıyla yer değiştirmiş, sosyal ve siyasal sorunların çözümünde deneyin rehberliğindeki akıl yüceltilmiş, toplumun daima ilerlemesi inancı ortaya çıkmıştır (Bierstedt, 1990; 18). Bu anlamda Aydınlanma düşünürleri *ancien regime*'in yapısal ve düşünsel temellerine yıkıcı bir eleştiri getirmiş ama aynı zamanda topluma ve toplumsal unsurlara dair rasyonel bir kavrayışın kuruculuğunu yapmıştır. Nitekim, meşru bir toplum düzeni arayışıyla 1762 yılında yayımlanmış olan Toplum Anlaşması'nın ilk cümlesinde J.J Rousseau '' *İnsan hür doğar, halbuki her yerde zincire vurulmuştur.*'' demektedir (1989:2). Dolayısıyla 18. yüzyıl itibariyle dönüşen düşünce tarzı yalnızca metafizik ya da dinsel yapısından uzaklaşmakla kalmamış, aklı ve buna bağlı olarak insanı toplumsal ilişkiler düzeyindeki sınırlarından kurtarmaya ve yeniden konumlandırmaya çabalamıştır.

Düşüncenin dönüşümü yanında toplumun varlık gösterdiği maddi hayatın her alanı insanlık tarihinin seyrini değiştirecek düzeyde reformize olmuştur. Teknolojik

gelişmelerle birlikte üretim tarzının farklılaşması ve ulus devlet olarak ifade edilen yeni siyasal yapıların oluşumu toplumsal kurumların yeniden anlamlandırılması gerekliliğini doğurmuştur. Nitekim Alaeddin Şenel ‘’Endüstriye dayanan uygar bir toplum, tarıma dayanan uygar bir toplumun üstyapısını sürgit sırtında taşıyamazdı.’’ demekle (Şenel, 2006 ;1013) modern koşulların ve gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan böyle bir gerekliliğe işaret etmiştir. Buradan yola çıkarak kırsal alanda yapılan tarımsal üretimin yerini Sanayi Devrimi ve ardından endüstriyel faaliyetin yoğunlaşmasıyla makineleşmiş üretimin alması toplumsal, iktisadi, kültürel, demografik açıdan bir çok dönüşüme yol açmıştır. Dolayısıyla modern toplumları tanımlamak için kullanılan ‘sanayi toplumları’ kavramı yalnızca endüstriyelizmin karakterini betimlemek için değil, soyut düzeyde kültürü, kurumları ve sanayi üretimi içerisinde dönüşen toplum tipini anlatmak için de kullanılmaktadır (Marshall,1999;636). Bu sebeple bütün bir yapısı değişmiş ve kendisinden önce varolan düzenden her alanda farklılaşmış modern çağda, sosyal formasyona ilişkin ifadeler de kavramsal açıdan yeniden anlamlandırılmıştır. Toplum ve toplumsal değişim ile onun dilsel açılımı ve işlenmesi arasındaki ilişkinin kendisini sürekli yeniden üretmesini tarihsel zamanın bir özelliği olarak gördüğümüzde (Koselleck, 2009;14), toplumsal değişimin, kavramlar üzerinde hem anlamsal hem de pratikteki işlevi bakımından farklılık yarattığı söylenebilmektedir.

Bütün bu değişen toplumsal koşullar ve onun etrafında şekillenen modern hayatın düşünsel ve pratik boyutu, çalışmamızda konu edindiğimiz ‘gelenek’ kavramının da dönüşüme uğraması sonucunu doğurmuştur. Bu dönüşümle beraber modern öncesi çağlarda taşıdığı saygın ve pozitif anlamının yerine, insanlığın ilerlemesini engelleyen dogmalar bütünü olarak negatif bir biçimde yeniden anlamlandırılmıştır. Aydınlanma, bireylerin ve toplumların hayatlarında varolan kuralların kaynağının yalnızca akıl ve bilim olması gerektiği fikrini yüceltirken, gelenek dogmatizm ve cehalet içerdiği yargısıyla kıyasıya eleştirmiştir (Shils,2003). Dolayısıyla modern çağın formasyonu geleneksel tüm düşünce ve pratiklerden arındırılarak inşa edildiği yargısı taşımaktadır. Ancak bu formasyon içeriksel bakımdan yeni bir bilgiyi ortaya koymakla beraber biçimsel olarak, yani onun toplumsal alana yayılması ve meşrulaştırılması, kendi içinde yeni bir geleneğin oluşması potansiyeline sahip olmaktadır. Bir anlamda Aydınlanma’nın ortaya

koyduğu yeni değerler, bilgiler ve hak talepleri yakın zamanda icat edilmiş olsalar bile 18. yüzyıl öncesi varolan teamül ve göreneklerin yerine geçerek normatif bir yapıya bürünmüş ve gelenek halini almıştır (Thompson, 1990; 13-18). Diğer yandan rasyonalize edilen modern çağın enformasyonunu meşrulaştırmak için tarihsel geçmişle bağ kurulması, geleneği işlevsel bir araç olarak yeniden nitelendirmiştir. Dolayısıyla modern öncesi dönemde gelenek toplumsal hayatın işleyişine ilişkin bir kaynak olduğu yerde, modern dönemde aklın kaynaklık ettiği düşünce ve pratikleri doğrulayan ve meşrulaştıran işlevsel bir araçtır.

1.2 MODERN TOPLUMLARIN FORMASYONUNA ETKİ EDEN UNSURLAR VE MODERNİTE GELENEK İLİŞKİSİ

Tarihsel süreç, neden sonuç ilişkileri ile ilerleyen, devamlı, birbirini izleyen ve zaman zaman içiçe geçmiş bir yapıya sahipken, tarihi belirli olaylara göre tasnif etmekte (Bambach, 1995:21) ve onu 'bir çağın kapanıp bir çağın açıldığı' sınırları keskin bölümler halinde düşünmekteyiz. Bu, tarihi bilimsel olarak ele alırken onun bütünsel yapısını kavramakta kolaylık sağlaması için olduğu gibi, genel anlamda tarihsel süreçte yaşanan ekonomik, siyasal, düşünsel dönüşümlerin kendi dönemini baskın bir biçimde karakterize etmesi ve tarihin seyrini büyük oranda tüm toplumlar için değiştirmiş olmasıyla da ilgilidir. Dolayısıyla tarihi bir dönemden bahsederken bir bütün halinde onun kendine özgü koşullarını, felsefi altyapısını, üretim şekillerini ve kültürel dokusunu kastetmiş olmaktayız (Braudel, 2017).

Bununla beraber toplumlar da tarihsel süreç içinde değişen koşullara bağlı olarak dönüşüm geçirmektedirler. Toplumsal yapıyı biçimlendiren kurumlar, değerler ve roller o toplumun ekonomik, sosyal, düşünsel niteliğiyle ilişkili olarak karakterize olurlar. Bu nedenle bir toplumun formasyonu varolduğu dönemin toplumsal kurumları, normları ve değerleri ile belirlenmektedir.

Dolayısıyla modern toplumları özgün kılan unsurlar , düşünsel ve yaşamsal faaliyetlerin niteliğinin modernleşme süreci ile birlikte dönüşmesinin sonucu olmak durumundadır. Bu dönüşüm toplumsal yaşamın her bölümünü etkilemiş, siyaset,

ekonomi, aile yaşamı, din ve sanat gibi alanlarda varlık göstererek toplum yapısını yeniden biçimledirmiştir (Touraine, 1992:23). Yani modern toplumların kendine özgün formasyonu, modernizmin inşa ettiği yeni yaşam tarz ve anlayışı üzerinde gerçekleşmiştir.

Modernite genel hatlarıyla değişen üretim biçimi ve ekonomik faaliyetler içinde, eski toplumsal biçimin aşındığı ya da tümden koptuğu bir süreçte insanların yeni türden bir toplumsal organizasyon ve davranış modelleri için elverişli hale gelmeleri olarak açıklanabilmektedir (Eisenstandt, 2007:13). Üretimin makineleşmesi yaşamın maddi koşullarını değiştirdiği gibi, yerel bağlamdaki homojen toplumsal ilişki biçiminin (gemeinschaft) yerini heterojen, yabancılaşmış ve işbölümünü merkeze alan ilişkiler bütünlüğü (gesselschaft) görünür olmuştur. Dolayısıyla modern toplumlar, teritoryasından kopmuş, duygusal-mekanik bağlarla değil; yurttaşlık, işbölümü, dayanışma, ortak yaşam gibi akılcı/rasyonel-organik bağlarla birarada kalan bireylerden oluşmaktadır (Durkheim, 1984). Buradan kastımız ekonomik dönüşümün salt maddi bir dönüşüme neden olmadığı, toplumsal ilişkilerin doğasında ve teşekkülünde de bir dönüşüme aracılık ettiğinin görünür olması gerekliliğidir. Modernite bu koşullar altında yalnızca üretime dayalı ve maddi araçlarda değil, kültürel antropolojik ve sosyolojik anlamda da dönüşümlere yol açmıştır. Bu durumu kanaatimizce tarihsel-sosyolojik arkaplanı kapsayacak bir serencam içerisinde aktarmak önem taşımaktadır.

Bu çerçevede bireyin önplana çıkışı, tarımsal kolektif üretim etkinliğinin azalmasıyla ilgili olduğu gibi, düşüncenin varlık ya da nesneden değil özneden hareket etmesi, Tanrısal olguları değil insanı merkeze alması (Cevizci,1999:598) yani dünyevileşmesiyle de yakından ilişkilidir. Çünkü modernitede birey, akıl ve irade sahibi olan ve sahip olduğunu bilen bir varlık olarak tanımlanmaktadır. Aşkın gücün merkezde olduğu irrasyonel düşüncenin karşısında yeni bir insan anlayışı aydınlanma düşüncesiyle birlikte yerini akılcı insana bırakmıştır. Bu yeni tip insan rasyonelitenin ve aydınlanmanın aklı araçsallaştırdığı, insanla aklı özdeştirdiği bir insandır ve *ancien regime* karşısında moderniteyi temsil etmiştir. Bu anlayış da bilginin özneden hareketle kavrandığı ve aklın tanrısal buyruğun yerine geçtiği modern düşüncenin temelini oluşturmuştur.

Toplumsal her alanın aklın ve bilimin ışığında yeniden düzenlenmesi (araçsal akıl), modern dünyanın inşasında geleneksel olandan kopulması gerektiğine olan inancın bir sonucudur. Bugün dahi moderniteden bahsederken tarihteki bir kopma, yeni bir başlangıç olarak nitelememizin sebebi, modern anlayışın toplumun mikro yapılarına kadar inerek onu kendi normlarına göre dönüştürmesinde yatmaktadır. Ancak bu dönüşüm düşünce ve eylemde referans alınan noktada içeriksel bir değişim yaratmışken, biçimsel anlamda gelenek kavramına karşı yüzeysel bir tutum sergilemiştir. Çünkü geleneksel kabul edilen dinsel dogmatizm yerini, insan eliyle inşa edilen dünyada bilim ve akıl çerçevesinin rasyonel sınırlarına bırakmıştır. Bu anlamda modern düşüncenin kurucularından Descartes geleneği ve geleneksel bilgiyi reddetmekle kalmayıp, dünyanın mekanizasyonu ve matematizasyonuna güçlü bir vurgu yapmış; insanı, hayatı ve evreni doğabilimlerinin yoluyla anlamaya çabalamıştır (Cevizci,2015:484). Dolayısıyla modern toplumlar geleneğin sınırlarından kurtulmanın bir sonucu olarak görünmekteyken, kendi davranış, düşünce kalıplarını, norm ve değerlerini oluşturarak ve sürekli hale getirerek gelenekle ikili bir ilişki (dualite) içerisine girmişlerdir.

1.2.1 Modern Toplumlar ve Akıl Aracılığı ile Tasarlanmış Toplumsal Yapı Düşüncesi

Kolektif ve tarıma dayalı üretime bağlı olarak biçimlenen toplumsal ilişkiler değerler ve inançların niteliğindeki dönüşüm, modernitenin ekonomik, sosyal ve düşünsel alanı yeni bir anlayışla en başından ele almasıyla gerçekleşmiştir. Bu anlayış, aklın ve bilimsel verilerin hakikate ulaşmada ve ilerlemede nihai bilgilere ışık tuttuğu kabulüyle temellenir. Ancak akılcılaştırma fikriyle sıkı sıkıya bağlı olan modernite yalnızca bilimsel ve teknik etkinliğin yönetimini değil, insanların ve nesnelerin yönetimini de elinde tutar (Touraine, 1992: 24). Dolayısıyla aklın kendisi modern dünyanın kavranmasında bir hareket noktası olmaktan öte, toplumsal yaşamın düzenlenmesinde bir yöntem olarak benimsenmiştir. Nitekim ilk rasyonalist düşünürler doğayı açıklayabilmenin tek güvenilir yolunun bilim olduğunu belirtirken aynı zamanda onu denetleyebileceklerini de söylemişlerdir (Cevizci,2015:447).

Bunun toplumsal alandaki tezahürü ise akılcılaştırılmış normatif değer ve davranış kalıplarının ya da toplumsal kurumların birer denetim mekanizması olarak tasarlanmış olmasıdır.

Modern dünya, geleneksel olanın otoritesine karşın aklın gücü ve bireyin özgürlüğünü nihai erekler olarak bildirmiştir. Yine de toplumu; motorunun bilim ve akıl olduğu bir makine gibi ele alan modernite, kendi sınırlarını tanımlamış ve sistematize bir işleyiş kurgulamıştır. Temelinin düzenlilik ve süreklilik kavramlarına dayandığı bu işleyiş toplumsal alanda yeniden üretildiği sürece, modern dünyanın normatif kalıpları birer 'kutsi model' gibi işlev görmeye başlamıştır. Ulus-devlet gibi yaratılmış kavramların modernite içerisinde yeni bir dünya düzeni olarak kabul edilmesinin altında yatan temel unsur, kanımızca modernitenin icat etme ve yerleştirme becerisinin en önemli göstergelerindendir. Bu yeni örgütlenme biçimi tarihsel bir arka plana dayanmaksızın kültürel sınırların "akli" bir çerçevede yeniden şekillendirilebileceğini, bir toplumsal formasyonun "ezeli" görünebileceğinin en güzel örneklerindendir. Gellner bu değişimi ele alırken: ''Sanayi toplumu kutsal bir emirle tarih sahnesine çıkmamıştır.'' der (1992:80,81). Bu anlamda toplumsal kurum ve ilişkilerin tanrısal/göksel kurallara göre düzenlendiği modern öncesi dönemin yerini, insanın kendisinin yapıcısı olduğu toplumsal sözleşmeye ve ulusal kimliğin sınırlarına dayanan yeni bir toplum anlayışı almıştır. Bireyleri yanyana tutacak üretim ilişkileri ve duygusal bağlar ortadan kalktığında; "ulus devlet, dayanışma, organik bağlar" gibi kavramlar, ortak bir kimlik, ortak bir tarih ve ortak değerler ile toplumsal örgütlenmeyi yeniden inşa etmiş ve bütün bunları aklın ve bilimin sınırları içinde sitematize hale getirmiştir. (Deveci,2015)

Diğer yandan aklın ve bilimin ölçüt olarak kabul edildiği modern toplumlarda bireyin davranışları aynı durumlarda aynı tepkiyi verecek şekilde sistematik ve hesaplanabilir olmak durumundadır. Çünkü modernite yalnızca tanrısal buyruğun,aşkınlığın reddini içermekle kalmaz, dünyanın ve aklın denetimindeki düşüncenin birliğine de vurgu yapar (Touraine,2002:45). Dolayısıyla bireyin sosyal eylemlerinden ahlaki kavrayışına kadar tüm pratiklerinin ve düşüncelerinin öngörülebilecek biçimde standardize edilmesi modern anlayışın toplum idealidir. Bu ister bireyin toplum içindeki eylemlerinde ister kişisel yaşamının düzenlenmesinde

olsun sınırları belli, kontrol altında tutulabilecek model davranış ve düşünce kalıplarıyla mümkün olur. Ancak bu kalıplar dogmatik bir bilgi olarak değil, modern anlayışın çerçevesinde akılcılaştırılarak kabul edilmiştir.

1.2.2 Modern Toplumlar ve Normatif Değerler

Modernleşme süreci farklı zamanlarda ve her bir topluluğun kendi özgül koşulları altında gerçekleşmiş olması sebebiyle onu bütüncül bir şekilde ele almak çoğunlukla yanıltıcı bir yaklaşım olacaktır. Ancak konumuzun kapsamı ve sınırlılığı nedeniyle modernleşmenin çeşitli ülkelerdeki seyri boyunca ortaya çıkan farklılıklarına değil, modern toplumu tanımlayan ortak özelliklere odaklanmayı daha doğru bulmaktayız. Bu bakımdan modern toplumların ortak yönleri ve modern toplumun özünü oluşturan evrensel nitelikteki değerleri, bu tarihsel dönüşümün çerçevesini ortaya koyabilmek adına önem taşımaktadır.

Modern toplum, düşünsel alanda geleneksel yapısından uzaklaştığı ölçüde aklın ve akılsal düzenin sınırları içinde biçimlenmiştir (Giddens, 1990:10) . Bu biçimlenme tanrısal buyruk ve ödevlerin sosyal alanın düzeninden dışlandığı ve modern aklın yeni bir yaşam anlayışını kurgulama süreci olarak ifade edilebilir. Modern yaşamın dönüştürdüğü ekonomik, siyasal ve sosyal kurumlar ile birlikte toplumsal bir çıktı olarak değerler de yeniden şekillenmiştir (Frank, 1972:13). Toplumsal alanın tutarlı, homojen ve sistematik yapısı rasyonalize edilmiş normatif değerlerin aracılığıyla korunur. Fakat değerlerin rasyonel bir temeli yoktur, değerler bilginin üretimindeki bakış açısıyla paralel olarak oluşurlar (Giddens,2012:44). Dolayısıyla modern toplumsal değerler kaynağında aklın olduğu bir düzeni inşaa ve muhafaza etmede birleştirici rol oynamıştır. Bu nedenle modern toplumsal değerler yıkılan ilahi öğretiye karşın işlevsel kutsi bir düzen olarak benimsenmiştir.

Böyle bir bakış açısıyla modernitenin normatif değerler aracılığıyla, insanın bir özne olarak potansiyel ve etkinliğine değil; düzenin, aklın sınırları içindeki sistematik işleyişine vurgu yaptığını söylemek mümkündür. Modern toplum bu anlamda kendi kendini üreten, denetleyen ve düzenleyen bir sistem adına ‘kutsal’ı olduğu kadar bireyi de saf dışı bırakmaktadır (Touraine,2002:44). Kanımızca böyle bir dışlama, modernizmin ön plana çıkardığı birey ve bireyin özgürlüğünün yerine Weber’in ‘demir kafes’ olarak nitelendirdiği yeni bir denetim mekanizmasına karşılık gelmektedir.

Buradan yola çıkarak Weber'in modernleşmeyi özetlediği rasyonelleşme ve rasyonellik kavramları (Turner,1991:259), modern toplumu anlamaya yönelik bir çalışmanın önemli unsurları olmak durumundadır. Çünkü rasyonel aklın hakimiyeti geçmişin geleneksel normlarının yerine, hesaplanabilir ve sistematik bir denetimi geçirerek, toplumsal alanı tümüyle yeniden biçimlendirmiştir. Makinaya benzeyen bu yeni dünya biçimi, modern insana doğa ve toplum üzerinde etkin bir denetim olanağı sunmuş ve onu geçmişin muğlak yapısından, endişelerinden ve büyüsel güçlerin hakimiyetinden kurtarmıştır. Bu bakımdan makinaya benzeyen yeni bir düzen ve modern bir toplumdan söz ederken toplumsal kurum ve ilişkilerin sistematik ve rasyonel olarak işlediği bütüncül bir sosyal kavrayışı kastetmiş olmaktayız.

Öte yandan teritoryal bağların kuvvetli olduğu ve insanın bu sınırlar içindeki verili düzende doğanın bir parçası olarak yaşadığı geleneksel toplumların aksine, modern toplumlar; değişim, hareketlilik ve sürekli ilerleme idealiyle biçimlenmiştir. Üretim şeklinde yaşanan büyük değişimle birlikte sosyal yapıyı da dönüşüme uğratan sanayi toplumu, sürekli büyüme ideali ile beslenmiş ve bu büyümenin de sürekli bir gelişime yol açmasını beklemiştir (Gellner,1992:52). Rasyonel aklın hakimiyetindeki yeni anlayışta ilerleme; yıkılan dinsel cennetin yerine, insanın düşünce ve eylemleriyle ulaşabileceği nesnel dünyadaki cennete ulaşma yoludur (Marshall,1999:335). Bu bakımdan modern toplumların ilerleme ideali, rasyonel aklın inşaa ettiği dünyada insanlığın sürekli gelişeceği beklentisiyle bütünleşmiştir. Yani modern anlayış tarafından ilerleme idealine atfedilen değer, tanrısal buyrukların ve yaşanılan çevrenin sınırlı olanakları altındaki durağan yaşantıya karşın, aklın gücüyle kendisi için yeni bir dünya inşa edecek insan kapasitesine olan inançtan ileri gelmektedir.

1.2.3 Modern Toplumlarda Tarihsel Kültürel Geçmişin Tasarımı ve Geçmişin Yeniden Yorumlanması

Modern dünyanın doğasına dair yapılacak incelemeler, toplumsal yapının her alanda geçirdiği dönüşüm ve bunun geniş etkisi sebebiyle, geleneksel olarak nitelediğimiz 'eski' zamanın birdenbire yok olduğu yanılgısına götürebilir. Ancak modern anlatı kendi varlığını ve geleceğini biçimlendirmek/meşrulaştırmak amacıyla geçmişi sistematik bir biçimde işlevsel olarak aracılandırır. Geçmiş, bu anlamda modern anlatının temellük ettiği bir yardımcı (Giddens,2012:25) rolü üstlenmektedir.

Yine de bu rol, tarihsel bir gerçekliği değil, modern bir bakışın kendi koşulları içindeki yorumunu ortaya koyar.

Bu çerçeveden yola çıkarak; tarihsel kültürel geçmişin, modern anlatı tarafından deformasyona uğratılarak yeniden şekillendirildiğini söylemek mümkündür. Nitekim tarihçi Peter Burke 'geçmişi anlatan kayıtların nesnel kabul edilemeyeceğini' söylerken (Burke, 1989:98)seçimler, yorumlar ve çarpıtlamaların toplumsal olarak koşullandırıldığını belirtmiştir. Çalışmamızın yaklaşımı itibariyle; modernitenin geçmişi yeniden ele alırken neyi seçip neyi dışarıda bıraktığı ve bu süreçte yer alan tüm etmenler, modern toplumların geçmişle olan ilişkisini kavramak bakımından önem taşımaktadır. Çünkü *tarih yapımının* mekanizmasında yer alan etmenler olarak seçkinlerin rolü ve kurumsal araçlar ya da yollar, dönemi gerektiğince betimleyebilmek için anlaşılmaya açık bir çalışma alanıdır (Mills, 2007:250). Bu bakımdan, modernitenin yapısını anlamak için onun tarihsel geçmişe olan tutumunu (Mills'in deyimiyle *tarih yapımı* sürecini), işlevsel bir alan olarak görmek ve tüm etmeleriyle birlikte ele almak gerekmektedir.

Bu bilgiler ışığında gelenek kavramı, modern dünyanın inşaasında akılsal düzenlemelerin engeli gibi görülmüş olsa da (Shills, 1983), modern değerlere referans gösterilen geçmişle arasında bir köprü görevi üstlenmektedir. Tarihsel geçmiş modern değerlere dair bir referans alanı olarak biçimlendirilirken, gelenek de varolan düzeni meşrulaştıran ve sürdüren işlevsel bir araç olarak kullanılmaktadır. Geleneğin kendisi, intikal eden eylemler düzeyinde mantıksal bir zorunluluk ve değişmezlik içermemekle beraber, toplumsal yapıdaki yeri, eylemlerin ima ettiği imaj ya da kalıplar ve bu kalıpların yasalaştırılmasını gerekli gören inançlardır (Shills, 1983). Bu kalıplar da toplumsal aktörler, seçkinler ya da kurumsal araçlar tarafından yorumlanarak ya da üretilerek modern anlatıyla geçmiş arasında bağ kurulur. Böylece gelenek, geçmişten bu yana varlığını sürdüğüne inanılan eylem ya da imgelerin, varolan değerleri meşru kılacak ve onu sürdürecek, tarihsel süreçte onanmış modeller olarak benimsenirler.

1.3 TARİHSEL KÜLTÜREL GEÇMİŞİN MODERN TOPLUMLARIN TASARIMINDA FORME EDİLMESİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Çalışmamızın bu kısmında modern toplumların tasarımı sürecinde geleneğin rolü tarihsel bağlamda incelenecek ve modern toplumsal yapılara yönelik kuramsal yaklaşımlar açıklanacaktır. Bu yaklaşımlar çerçevesinde geleneğin modern toplum yapısındaki yeri ele alınarak, toplumsal formasyon sürecinde kültürel unsurların nasıl yer bulduğu açıklanacaktır. Konumuz bağlamında ele aldığımız yaklaşımlar sonucunda, toplumsal yapının oluşumu ve tarihsel geçmişle olan ilişkisine dair kendi bakış açımız ortaya konacaktır.

1.3.1 Modern Toplumsal Yapılara Araçsalcı Yaklaşım ve Geleneğin Araçsallaştırılışı

Modernite, Aydınlanma'nın bir sonucu olarak insana ve akla güvene dayanmaktadır (Tekeli,2007:19). Modern toplumsal değerler de temelde geleneksel bağlarından kopmuş insan aklının bir çıktısı olarak benimsenmiş ve doğruluğuna riayet edilmiştir. Ancak daha önceki bölümlerde ifade ettiğimiz üzere bu değerler, insanı temele alan zihniyetin ve aklın sıfır noktasından başladığını değil genel bir temayülün parçası olduğu gerçeğini reddetmez.

Modernite çoğu zaman toplumsal ilerlemede bir kırılma gibi görülse de (Giddens, 2012: 23) kendi içerisinde bir devamlılığı sürdürdüğünü görmek mümkündür. Moderniteye atfedilen bu kırılma eskinin tümüyle terkedilip, kavramsal ve yapısal ölçekte yeninin benimsenmesi gibi görünse de aslında çoğu zaman "eski"nin forme edilmesi ve/veya sistematize hale getirilmesi olarak şekillenmektedir.

Bu yapıyı forme eden ya da yeniden şekillendiren ise çoklukla o toplumun "seçkinleri" (Mills, 1956:283) yani elitleridir. Elitlerin varlığı zaman zaman ekonomik, zaman zaman politik, zaman zaman ise farklı güçlere dayanabilir, bu noktada elitlerin bahsi geçen kırılmada, geçmişten taşınanları belirleme işlevini üstlendiğini ya da bunun ne şekilde forme edileceğini belirlediğini söylemek mümkündür.

Brass'ın seçkinlerin varolan kültür havuzundan belli argümanları çekerek ön plana çıkarttığı ve bu unsurları görünür hale getirdiği argümanından yola çıkacak olursak seçkilerin belli unsurları ne şekilde gündeme aldığı önemli bir unsur olarak belirginleşmektedir (Brass, 1991:284). Bu nedenle açıktır ki seçkinler için geçmişin altın dönemleri canlandırılması gereken kültür havuzunda bir parça niteliği taşır (Brass, 1991: 24-25) dolayısı ile bir kırılmadan değil seçkinler tarafından araçsallaştırılarak varlığı sürdürülen ya da yeniden forme edilen bir gelenekten ve onun icat edilişinden bahsedilebilir.

1.3.2 Modern Toplumsal Yapılara Yönelik İnşacı Yaklaşımlar bağlamında Geleneğin İcadı

Geleneğin icadı kavramı, temel nosyonu itibariyle kendi içerisinde bir icat etme durumunu yani yaratmayı ve/veya kendi içerisindeki verilerle yeniden oluşturmayı işaret etmektedir. İnşacı yaklaşım temelde bireyin veya sosyal olguların öncüllerini aktarıcı bir biçimde devam etmek yerine sürece doğrudan katıldıklarını ve bu katılımın mevcut yapıyı şekillendirdiğini vurgular (Velody&Williams, 1998:3).

Temelde psikoloji biliminin sıklıkla ele aldığı bir konu olarak inşacılık, sosyal ölçekte bir yaratım ve bu yaratımın kabullenişi üzerine şekillenmektedir. Mevcutun yerine konulanın ne şekilde kabullendirileceği, hangi argümanların öne çıkartılacağı ya da bir sosyal yapının inşası sürecinde hangi unsurların öne çıkartılacağı temel yaklaşım olarak belirginleşmektedir (Burr, 2004:1). Geleneğin icadı bakış açısında ise herhangi bir argümanın sanki yüzyıllardır süren bir gelenekmişçesine ya da toplumun temel kabullerinden biriymişçesine kabullendirilerek toplumsal pratiğin bir parçasıymış gibi farzedilmesi sebebiyle mental ölçekte önemli bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür.

Benedict Anderson'ın "Hayali Cemaatler" (Anderson, 1995) isimli eserinde ortaya koyduğu ve milliyetçilik-ulus fikri üzerinden kavramsallaştırdığı haliyle toplumsal bir birliktelik fikri de dahil olmak üzere modern dünya tahayyüller ve bir

kabul edişler dizgesi olarak tanımlanabilir ve tahayyül edilebilenin gerçekliği de sağlanmış olarak belirginleşir.

Toplumları simgeleri, onları bir arada tutan değerler, ortak paydalar ve buun gibi unsurlar farazi bir biçimde üretilmekle beraber varlıklarına itikat edilebilir. Burada Anderson'a göre temel nosyon ortaklığı sağlayacak unsurun zihinsel bir süreç içerisindeki konumu ve hayal edilebilme becerisidir (Anderson, 1995:24). Bu noktada unsuru hayal edebilmek veya icat edilmekte olan geleneğin tarihselliğine dair bir tahayyülü yaratmak onu toplumsal ölçekte gerçek, tarihle bağı kurulabilen, tutarlı bir kimliğe kavuşturacaktır. Modernite içerisindeki unsurların çoğunun kökenleri henüz bir ya da iki yüzyıllık olmasına karşın, tarihin en eski dönemlerinden bugüne damıtılmış gibi görülmesinin, belirli ritüeller içerisinde gerçekleştirilerek tekrarlanmasının, tek ve olası vizyon buymuş gibi gösterilmesinin altında yatan unsur, fikre ve fikrin tahayyülüne ilişkin tasarımı ortaya koyabilmek ya da onu hayal edilebilir kılmaktır.

Geleneğin icadı kavramı her ne kadar farklı bir bakış açısı gibi dursa da inşacı paradigma içerisinde, modernitenin işleyiş biçimine açıklık getirmesi açısından farklı paradigmalarla benzerlik gösterebilmekte veya benzer bir sürecin işlediği tespit edilebilmektedir. Çalışmamıza konu olan unsurların da temel iddiasının tarihin en eski dönemlerine dayanmak olduğu düşünüldüğünde böyle bir tahayyülün gücü yadsınamaz.

1.3.3 Geleneğin İcadı Kavramı ve Tarihsel Kültürel Geçmişin Forme Edilmesi Sürecinde Değer-Ussal Olguların Rasyonalizasyonu

Toplumsal hayatın yapısına ilişkin bir anlama yoluna gittiğimizde tek tek birey davranışlarından ziyade onların paylaştıkları ve yeniden ürettikleri değer ve inançların ya da davranış ölçülerinin mahiyetini göz önünde bulundurmalıyız. Nitekim çalışmamızın yaklaşımı bakımından bireyin düşünce ve eylemi içinde bulunduğu toplumdan etkilenmekte ve onun varlığına yönelik olduğu sürece sosyal nitelik kazanmaktadır. Başka bir deyişle 'bir bireyin davranışı ya da etkinliği sadece bir başkasının davranışını dikkate alırsa sosyaldir' (Weber, 2012:130).

Sosyal eylem, toplum üyelerinin karşılıklı ilişkilerinde ortaya çıkar ve aktörlerin yönelimi/bakışı doğrultusunda anlam kazanır. Dolayısıyla toplumsal yapının inşaası sürecinde eylem, davranışı ortaya çıkaran ve toplumsal olarak paylaşılan ortak anlamın temelinde gerçekleşir. Bu yaklaşım çerçevesinde sosyal eylem, bireylerin geçmiş, şimdiki ya da beklenen gelecek davranışına yöneltilebilir (Weber,2012) ve böylece işlevsel bir nitelik kazanır.

Çalışmamızın odağı olan gelenek kavramı davranışı belirli model ya da kalıplar biçiminde yönelttiği için sosyal eylemi oluşturan unsurlardan biri olarak görülmelidir. Bu bakımdan Weber'in sosyal eylem tipleri içerisinde ele aldığı 'değer-ussal' eylem tipi, tarihsel kültürel geçmişin toplumsal formasyon sürecindeki işlevini açıklamak için önemlidir.

Değer-ussal eylem, davranışın biçiminden ziyade davranışın ortaya çıktığı temeldeki değere olan bilinçli inanca işaret eder. Davranış, değerinin kaynağı geleneksel olduğunda kökleşmiş alışkanlıklar tarafından belirlenir ve tekrar tekrar izlenen bir seyir içinde otomatik bir tepkiye dönüşür (Weber,2012: 133). Ancak değerin anlamı, bireyin ona olan inancının düzeyinde belirlendiği için, ortaya çıkardığı davranışın gerçekte köklü ve rasyonel olmasına gerek yoktur. Değer, geçmişten intikal eden ve doğruluğu tescillenmiş modeller olarak benimsendiğinde yeniden üretilen ve sürdürülen gelenek niteliği taşır (Shills, 1983). Böylece davranış ya da toplumsal eylem, gönderme yaptığı gerçek ya da icat edilmiş geçmişin temelinde norm olarak biçimlendirilmiş pratik ya da anlamlar olarak kabul edilirler (Hobsbawn, 2005:3).

Çalışmamızın yaklaşımı itibariyle, değer ussal eylemin toplumsal alandaki geçerliği, akılsal temellere dayanmasında değil, bireyler tarafından nasıl anlamlandırıldığı ve ne ölçüde kabul edildiğinde yatar. Nitekim, eylemin kaynağında varolan değer, ne kadar mutlak bir düzeye yöneltilirse o derece irrasyonel olacaktır (Weber,2012). Ancak toplumsal pratikler ya da normların kaynağındaki değer koşulsuz olarak benimsendiğinde (otomatik bir tepki olarak) sosyal eylem rasyonal bir nitelik kazanacaktır. İcat edilen ya da yeniden yorumlanmış bir gelenek, mutlak bir değer olarak toplumsallaştığı ölçüde irrasyonel olsa bile, sosyal ilişkilerin sınırları ve

kurallarını belirlemek bakımından işlevsel, rasyonel, normatif unsurlara dönüşürler. Bu durumda amaçlar ve sonuçları rasyonel olarak dikkate alındığında sosyal eylem gereç-ussaldır (Weber,2012:134). Dolayısıyla kültürel geçmişten seçilerek forme edilmiş ya da yeniden üretilmiş geleneksel unsurlar, değer-ussal bakımdan mutlak olarak inanıldığı düzeyde kabul edilirler. Ancak toplumsal yapının inşasında, eylemin rasyonel ölçüsü olarak gereç ussal eylem tipini ortaya çıkarmakta ve işlevsel nitelik kazanmaktadır.

1.4 RASYONALİZASYON SÜRECİNDE İCAD EDİLEN GELENEĞİN ARAÇSALLAŞTIRILMASINDA ROL OYNAYAN KAVRAM VE OLGULAR

Modern anlatı; değerler, normlar ya da tutumlar bakımından yeni bir epistemolojik/aksiyolojik model ortaya koyduğu iddiasını taşımakla birlikte, toplumsal alanda bu yeni modelin meşruiyet kazanması için geçmişin mirasına ihtiyaç duymuştur. Bu bağlamda ya geçmişten seçilen belirli unsurlar alınıp yeniden yorumlanmış ya da 'icat edilmiş geleneksel öğelerle' mevcut toplumsal yapı arasında bağ kurulmuştur. Nitekim modernleşme süreci geçmişe dair düzeni tahrip ederken bir yandan da ortak kültürel özdeşmeyi vurgulamış ve kendisine ilişkin değerlerle arasındaki ilişkiyi yoğunlaştırmıştır (Eisenstand; 2014:32). Böylece Hobsbawn'ın 'uyum sağlama' olarak nitelendirdiği süreçte eski modeller yeni amaçlar için kullanılmış (Hobsbawn,2006:7), gelenek ima ettiği anlamıyla beraber rasyonalleştirilerek formel bir yapıya dönüşmüştür.

Çalışmamızın bu kısmı, yeniden yorumlanmış ya da icat edilmiş geleneğin toplumsal değer ya da normlarla olan ilişkisinde rol oynayan kavram ve olgular ele alınacaktır. Kültürel tarihten alınan mitik anlatılar, kutsi model ya da yasalar, simge ve sembollerin modern toplumda nasıl anlam ve işlev kazandığı tartışılacaktır.

1.4.1 Mit Rit Simge ve Sembollerin Yeniden İcadı ve Ussallaştırılması

Gelenek kavramı, belirli davranışsal norm ve değerlerin aktarıldığı, gerçek ya da hayali bir geçmişle sürekliliğinin varolduğu kabulüyle benimsenmiş toplumsal

pratiklere işaret etmektedir (Marshall,1999:258-259). Geçmişten aktarılan örnek eylem modelleri ya da ima ettikleri anlamlarıyla beraber kültürel maddi unsurlar, mit, rit ve simge-sembol kompleksleriyle taşınırlar. Yaklaşımımız itibariyle aktarım burada önem taşıyan öğelerinin gerçeği aktarıp aktarmaması değil, toplumsal alanda neye işaret ettiği ve nasıl rasyonelleştiğidir.

Mit kavramsal olarak 'kurmaca' ya da 'hayali' bir anlatı değil, toplumsal işlevi açısından düşünecek olursak, 'kutsal gelenek', 'örnek gösterilecek model' anlamı taşımaktadır (Eliade, 2001:11). Dolayısıyla mitik öykü, bir zamanlar gerçekleşmiş ve sonuçlarının gelecek nesillere aktarıldığı ilksel ve bağlayıcı olayların anlatısıdır. Belirli bir tarihsel an ya da akılsal bir temellendirme olmaksızın mit, insan davranışına model oluşturan ve bu yolla yaşama anlam kazandıran kutsal örneklerdir (Eliade,2001). Bu ilksel olayın toplum açısından yaşayan bir gerçekliğe dönüşebilmesi onun rutin olarak temsil edilmesi ve anlamının korunmasıyla gerçekleşir. Bu noktada ritler başlangıçtaki olayın toplumsal anlamda yeniden gerçekleştirilmesini ve tekrar edilmesini sağlarlar (Eliade, 2001). Mit ve rit kavramlarının, ister yorumlanmış isterse icat edilmiş olsunlar, belirli bir geleneği formelleştirmede ve değerleri/tutumları aktarmada önemli bir rol oynadıkları açıktır. İma ettikleri ya da model olarak sundukları anlamlara toplumsal alanda kutsiyet atfedildiği ve sosyal eylemi yönlendirdiği için (değer-ussal), sonuçları itibariyle rasyonelleşmişlerdir.

Diğer yandan simge ve semboller de kültürel tarihten alınan ya da kültürel tarihe dayandırılan anlam aktarım araçlarıdır. Diğer bir deyişle, başka birşeyi temsil eden, ritüel ya da mitin anlambilimsel alandaki en küçük anlam birimleridir (Marshall, 1999). Simge ve semboller biçimsel olarak değil ifade ya da temsil ettiği anlam olarak eskiye dayandırılabilir. Her toplum sembolik pratikler ya da iletişim dili stoğuna sahiptir ancak bu gibi eski malzemeler yeni bir geleneğin inşasında kullanılabilirler (Hobsbawn, 2006:7). Dolayısıyla simge ve semboller, temsil ettikleri anlam çerçevesinde, tarihsel geçmiş ile varolan toplumsal yapı arasında bağ kurmaktadırlar.

Bu bilgiler ışığında mit, rit ve sembol gibi anlamın aktarıldığı araçlar ister tarihsel kültürel bir geçmişin parçası olarak alınıp yeniden yorumlanmış, isterse tümden icat edilmiş olsunlar, bir geleneğin parçası olarak kabul görmektedirler.

Toplumsal eylemi yönlendirme kapasitesi ve düzeyi bakımından, anlamının yeni amaçlara hizmet ettiği bu araçlar, bireylerin içselleştirdikleri birer davranış modeli sunmaktadırlar. Dolayısıyla kavramsal olarak geçmişe ait bir temsili gerçekleştirdiği düşünülen mit, rit ve semboller, icat edilmiş tarihsel süreklilik (Hobsbawn, 2006) içerisinde değer ve tutumların onanmış kutsi yasalar olarak intikal eder ve toplumsal inşada rol oynarlar. Kanımızca bu araçların toplumsal işlevdeki yeri, yalnızca değer ve tutumları rasyonelleştirmek değil, modern dünyanın yarattığı bireysellik duygusuna karşılık tarihsel toplumsal aitlik ihtiyacına karşılık gelmesinde de yatmaktadır.

1.4.2 Ussallaştırılan Dünyada Geçmişe Duyulan İhtiyaç

Tarihsel toplumsal bir aidiyet ihtiyacı modernleşme nosyonunun toplumsal yapıya ilişkin unsurları aklın çerçevesi içinde tasarladığı katı sınırlılığa dayanmaktadır. Modern ussallaştırma sürecinde geçmişin inançsal, mistik, aşkın unsurları yok edilmiş ve bu unsurlar akılcı sistemlerden sistematik olarak atılmıştır (Ritzer; 2011: 89). Bunun sonucunda toplumsal alan ve toplumsal ilişkiler ussal sınırlar dahilinde yeniden düzenlenmiş ve sosyal eylemin niteliği bu sınırların çerçevesinde belirlenmiştir.

Sosyal eylemin yapısı geleneksel değerler ve kaynaklardan arındırıldığında birey hesaplanabilir ve öngörülebilir normatif sosyal düzenle karşı karşıya kalmıştır. Başka bir deyişle, Weberyen bir terminoloji kullanırsak ussallaştırılmış dünya bireyi makineye benzer biçimde işleyen akılcı sistemin ‘demir kafesine’ hapsetmiştir (Ritzer,2011: 95). Ancak katı bir rasyonalite içerisinde bireyleri bir arada tutmak ve toplumsal eylemi belirli bir çıkar doğrultusunda biçimlendirmek mümkün değildir. Moderniteye ilişkin normatif davranış ve düşünce kalıplarının sosyal yaşam içerisinde meşruiyet kazanması için bireylerin ortak olarak paylaştıkları değer yargılarına ve onları içselleştirmelerine gereksinim duyulmaktadır. Nitekim Weber bireylerin yalnızca meşru sebepler çerçevesinde otoriteye uyduklarını ve toplumsal ilişkileri meşrulaştıran bir inanç sistemi olarak geleneksel düzenin meşruiyetine dikkat çekmektedir (Turner, 1991: 55).

Geleneksel düzen ya da geleneksel anlayış standartlaştırılmış, alışılmış, kutsallaştırılmış ve bu şekilde rasyonalize edilmiş davranışların meşruiyetine

dayanmaktadır. Bu bağlamda geleneksel ya da geçmişe dayandırılarak aktarılan unsurlar varolan koşulların ihtiyacına göre düzenlenebilmekte ve rasyonel bir biçimde toplumu şekillendirebilmektedir. Nitekim seküler bir modernleşme süreci boyunca gelenek, geçmişten alışılagelmiş düşünce ve davranış kalıpları ve onların temsilcileri zayıflatılmış, tahrip edilmiş ya da tamamen reddedilmi olsa da, toplumsal yapıyı şekillendirmede geçmişe ihtiyaç duyulmuştur. Bu anlamda modern dünya kendi değerlerini, sembollerini, kültürel unsurlarını yaratırken onları geleneksel bir çerçeve içerisinde sunmuş ve geniş gruplar arasında paylaşılmasını gerekli görmüştür (Eisenstandt: 36-37).

Toplumsal olarak paylaşılan ortak geleneksel kültürel yapı, sosyal eylemin niteliğini de belirleyici işlevsel sonuçlar doğurur. Çünkü ortak bir geçmişin oluşturduğu kültürel aidiyet toplumsal alanda meşrulaştığı sürece bireylerin eylem ve düşünce pratiklerinin çerçevesine dair de kalıpları şekillendirir. Bireylerin aidiyet duygusu geliştirmesi konusunu etnik grup özelinde inceleyen Barth (2001:17), kendisini bir gruba aidiyetle tanımlayan bireyin, aynı zamanda o kimliğin gerektirdiği standartlar çerçevesinde de tanımladığını belirtmektedir. Buradan yola çıkarak modernitenin akılsal ve ampirik ölçüler tarafından biçimlendirdiği ussallaştırılmış bir dünyada bireylerin ortak bir davranış ve tutum geliştirebilmesi bağlamında geçmiş işlevsel bir rol oynamaktadır. Geçmişten taşınan bütün kültürel unsurlar sosyal eyleme referans oluşturduğu gibi rasyonalize edilerek normatif davranış kalıpları üretirler.

1.4.3 Ussallaştırma Sürecinde Sosyal Eylem ve Sosyal Eylemin Yapısı

Çalışmamız içerisinde sosyal eylem; Weber'in kavramsallaştırdığı çerçevede, eylemi gerçekleştiren bireyin öznel yorumu ve başkasının davranışını dikkate alarak gerçekleştirilmesi biçiminde ele alınmıştır. Bunun nedeni geleneğin aktardığı pratik ve düşüncelerin, toplumsal ilişkiler dahilinde karşılıklı olarak paylaşılması sonucunda meşrulaşması ve rasyonalize olmasıdır. Başka bir ifadeyle gelenek, bireylerin onu rasyonel kabul etmesi ve sosyal eylemlerini bu ölçü çerçevesinde biçimlendirmesiyle meşrulaşmaktadır.

Sosyal eylem kavramı Weber'in yorumladığı üzere (2012:132), bireyin öznel davranışını bir başkasının davranışına yönelik olarak biçimlendirmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Yani eylem yalnızca bir başkasının davranışını dikkate alarak gerçekleştirildiği sürece sosyal bir nitelik taşımaktadır. Örnek vermek gerekirse bir kişinin tek başına tefekkür ya da dua etmesi sosyal eylem niteliğinde değildir. Ancak cemaat tarafından dışlanma ya da kabul görme isteğiyle camiye gitmek sosyal eylem olarak tanımlanabilir. Amacı ve niteliği bakımından sosyal eylemin farklı tipleri bulunmaktadır.

Çalışmamız dahilinde temelde iki yaklaşım çatısı altında toplanan sosyal eylem tiplerini 'gereç-ussal' ve 'değer-ussal' kavramları oluşturmaktadır. Bir diğer eylem tiplerinden biri olan 'geleneksel eylem' tipi bireyin günlük pratiklerini oluşturmakla birlikte, değer-ussal eylem tipinin altında incelenebilir. Gereç-ussal eylem tipi, davranışı gerçekleştiren aktörün rasyonel olarak hesaplanabilir hedeflerine ulaşması için gereken koşullar ya da araçlar olarak tanımlanmaktadır. Bu bakımdan bireyin eyleminin amacına yönelik kullandığı bütün yöntem ya da kaynakları rasyonel olan eylem, diğer insanların davranışı tarafından yönlendirilmiş olsa bile akılsal bir sosyal eylem tipini ifade etmektedir. Diğer yandan sosyal eylem değer-ussal bir nitelik taşıması, rasyonel bir amaç beklentisi olmadan, etik, dini ya da başka bir davranışın değerine olan bilinçli bir inançla şekillenmesiyle oluşur (Weber:133). Geleneksel olarak nitelendirilen sosyal eylem, bireyin uzun bir zaman zarfı içinde tekrarlanarak, davranışı yönlendiren alışılmış güdüler tarafından otomatik olarak gerçekleşmektedir. Ancak eylemin rasyonel olarak planlanmış ya da hesaplanabilen bir anlamı olmadığından değer-ussal eyleme dönüşmektedir.

Eylemin yapısı ister ussal isterse değer niteliği taşısın, toplumsallaşma sürecinde bireylerin ilişkileri sırasındaki davranışın çerçevesini belirlemesi açısından sosyal eylem işlevsel bir nitelik taşımaktadır. Ussallaştırılmış modern dünya bireyin davranışlarını ve toplumsal alanı rasyonel hesaplanabilir ve öngörülebilir pratiklere yöneltmeyi amaçlamakla beraber, geleneksel unsurların irrasyonalitesine ihtiyaç duyduğu için değer-ussal nitelikteki sosyal eylemi çıkarları doğrultusunda kullanmakta ve biçimlendirmektedir. Diğer bir deyişle, toplumsal yapının inşasında benimsenen temel yaklaşıma göre düzenlenmek istenen dünyevi gündelik pratikler ya

da davranış kalıplarının meşrulaşması için, geleneksel (değer-ussal) eylemin irrasyonel niteliği bir araç olarak kullanılmaktadır. Örnek vermek gerekirse vatandaşlık çerçevesi içerisinde yasal bir düzlemde tanımlanmış bireyleri bir toplumun parçası olarak yanyana getiren nedenler ortak bir mit, tarih, gelenek gibi inanca dayalı unsurlar olabilmektedir. Gereç-ussal eylemin kaynağının gelenekten alınması bağlamında rasyonel pratikleri düzenlemek amacıyla araçsallaştırılmış her değer-ussal eylem toplumsal alanda meşrulaştırma işlevi görmektedir. Nitekim Weber'in anlamacı yaklaşımı içerisinde, eylemin anlamının yalnızca eylemi gerçekleştiren aktörün ona yönelttiği sübjektif anlamı doğrultusunda tanımlanabileceğini ifade etmektedir (Demirel, 2013). Dolayısıyla birey davranışını geleneğin normları çerçevesinde gerçekleştirmiş olsa da gereç-ussal sosyal eyleme kaynak oluşturması bakımından rasyonel olarak anlamlandırılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HAFIZA VE TOPLUM İLİŞKİSİNİN BİLEŞENLERİ VE TOPLUMSAL HAFIZAYA YÖNELİK KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmamızın bu bölümünde bellek kavramı toplumsal bir çerçeveden ele alınacak ve toplumsal yapının inşaasında belleğin nasıl bir rol oynadığı tartışılacaktır. Bu bakımdan öncelikle hafıza ve bellek kavramları açıklanacak, geçmişe duyulan ihtiyaç bağlamında toplumsal alanla ilişkisi kurulacaktır.

Sınırlı bir anlamda bellek, kişisel tecrübelerin sonunda zihnimizde kalan imge, anlam, duyguların anımsanması olarak düşünülmektedir. Psikoloji alanınında bu anımsama durumu bireyin geçmiş deneyimlere ilişkin depoladığı bilgileri bellekten geri çağırılması olarak ifade edilmektedir (Mutlu,2008:47). Ancak anımsanan geçmiş, bugünün koşulları altında yorumlanarak son biçimini alır. Çünkü geçmiş, şimdi'nin çıkarlarıyla uyumlu olacak şekilde sürekli bir yapılanma içindedir ve şimdi'nin süzgecinden geçirilerek değişime uğrar (Göle,2007: 28). Diğer bir deyişle kişi, geçmişteki tecrübesine dair hatırladıklarını (imge, duygu, olay) bugünün penceresinden bakarak yorumlar ya da kurgular. Anılarımızın yorumlanması mevcut ihtiyaç ya da çıkarlar doğrultusunda gerçekleşmesi sebebiyle, belleğin geçmişten kalanların doğrudan aktarımını değil, bugünden geriye doğru giden bir anlamlandırma süreci olduğu söylenebilir. Yaşanmış olan tecrübe, her gün yeniden anlamlandırılır, güncelleştirilir ve varolan durumla ilişkilendirilerek işlevsel hale getirilir (Göle, 2007: 25). Bu süreçte bellek bireysel anılara dayanıyor olsa bile, onları anımsama, yorumlama ya da aktarma işlemlerinde içinde bulunulan sosyal grubun hafızasından etkilenir.

Kişinin üyesi olduğu sosyal grup, belleğinde yer alan imgeleri doğrulayacak, eksiklerini tamamlayacak ve onu yeniden biçimlendirecek ortak hafıza alanı olarak işlev görür. Ortak hafıza alanında geçmiş olayın imgesi başka zihinlerle de paylaşılır ve hatırlama, ortak veriler ve kavramlar temelinde gerçekleşir (Halbwachs, 2018:40). Geçmişte yaşanmış olan bir olay, ortak sosyal bir grubun birbirine naklettikleri imgelerle hafızada yer bulur, ancak orada kalmaya devam etmesi de bu grubun bir

arada kalmasına bağlıdır. Çünkü bireysel bellek, dışarıya kapalı değildir ve oluşum sürecinde başkalarının hatıralarına ya da onlar tarafından belirlenmiş referans noktalara ihtiyaç duyar (Halbwachs,2018). Bu nedenle kişinin geçmişe yönelik hatırladıkları, bireysel olarak tecrübe edilmiş olsalar dahi, üyesi olunan sosyal grupla olan etkileşim sonucunda yeniden üretilmiş geçmişin imgeleri olmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda bellek, sosyal grubun ortak hafızasından beslenen ve bugünün koşulları altında yorumlanmış bir geçmişi ifade etmektedir. Daha geniş nitelikteki sosyal bir grup olarak toplum da paylaşılan ortak unsurlar çerçevesinde kolektif bir hafıza oluşturur.

Kolektif hafıza toplumsal bir perspektiften bakıldığında, bireylerin ait olduğu toplumun geçmişine ve geçmişten bugüne taşınan değerlerine ilişkin paylaştıkları ortak bilinci ifade etmektedir. Bu ortak bilinç toplumun sınırlarını ve yapısını belirleyen, bireyin toplumsal alandaki varlığını, tutumlarını, yargılarını biçimlendiren işlevsel bir niteliğe sahiptir. Micheal Schudson'a göre (2007:179) 'bireysel bir bellek yoktur ve bellek öncelikle toplumsaldır'. Çünkü insan zihni kurallar, kanunlar, standartlaştırılmış usuller tarafından biçimlenmektedir. Böyle bir yaklaşımla bireysel hafızanın toplumsal hafızaya içkin olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda ortak unsurlar çerçevesinde toplumu bir arada tutan sınırlar, bireysel belleklerin kolektif bellekten etkilendiği düzeyde kalıcı olacaktır. Nitekim Ernest Gellner modern bir yapı olarak ulustan söz ederken 'insanların aynı ortak değer ve kültüre sahip olanlarla tümüyle siyasi bir birlik oluşturma arzusunda olduğunu' belirtmiştir (Gellner, :105). Dolayısıyla toplumsal yapının mahiyeti ve sınırı, kolektif belleğin taşıdığı tutumlar, kalıplar, kültürel unsurların bireyler tarafından paylaşılması ve sürekli olarak yeniden üretilmesiyle belirlenmektedir.

2.1 KÜLTÜREL BELLEK VE TOPLUMSAL HAFIZA

Kültürel unsurlar; naklettikleri imge, imaj ve anlamlarla toplumsal enformasyonun önemli bir parçası olmakla beraber, toplum üyelerini bir arada tutan sınırların da belirleyici unsurlarından biridir. Modern bir yapıda olsun ya da olmasın bir topluluğun üyesi olarak insanları birbirine bağlayan temel şey sahip oldukları ortak

ölçütler ve düşünceler bağlamında kültürdür (Benedict,2003:37). Kültür, bağlayıcı bir yapı olarak ortak deneyim, beklenti ve eylem bakımından sembolik bir anlam dünyası yaratır ve bireyleri bu temelde birbirine bağlar (Assmann, 2015:23). Bu sembolik anlam dünyası geçmişle bugün arasında bir köprü kurar ve geçmişin onanmış tecrübelerini varolan topluma aktarır. Dolayısıyla sosyal boyutta kültür unsurları, geçmişin deneyimleriyle bugünü biçimlendiren kültürel belleği oluştururlar.

Kültürel bellek, geçmiş tecrübeler sonucu onanmış düşünsel ve davranışsal modelleri geleceğe toplumsal kurumlar ve kültürel yapıntılar ile aktaran (Schudson,2007:180) ve bu modeller çerçevesinde toplumsal yapıya şekil veren işlevsel bir araçtır. Gelenek oluşturma biçiminde geçmişten bugüne zamansal bir sürekliliğe vurgu yaparak toplumsal aidiyet ve kimlik temellerini yaratır (Assmann,2015). Dolayısıyla kültürel bellek bireylerin 'biz' çatısı altında kendilerini nasıl tanımlayacaklarına yönelik norm ve nitelikleri ortaya koymaktadır. Bununla beraber kültürel unsurların ima ettiği anlam, bireysel bellekte olduğu gibi kişinin doğrudan tecrübe ettiği ve anımsadığı anılara dayanmaz.

Bireysel bellekten farklı olarak kültürel bellek, gündelik olmayan olayları hatırlama mekanizmasıdır ve toplumun kökenine ait sembolik figürlerle bugünü geçmişe bağlar (Assmann,2015:61). Bu nedenle bireyin içinde bulunduğu toplumun kültürel geçmişine ilişkin kavrayışı, toplumsal olarak bu sembolik figürlere atfedilen anlam etrafında şekillenmektedir. Diğer bir ifadeyle, bireyler, toplumsal geçmişi kültürel unsurların sembolize ettiği anlam aracılığıyla hatırlamaktadırlar. Böylece sembolik anlamların inşaa ettiği ya da yeniden kurguladığı geçmiş, kültürel unsurlar varlığını sürdürmeye devam ettikçe toplumsal hafızada canlı tutulacaktır.

Toplumsal hafızada yer alan olaylar, mevcut sosyal toplumsal yaşamı forme edeceği düzeyde yaşamaya devam ederler. Ancak yaşamaya devam edecek olan olay, bugünün beklentilerine göre seçilir, düzenlenir ve yorumlanır. Yani geçmiş, şimdinin çıkarlarıyla uyumlu olarak sürekli yapılanma halindedir (Göle,2007). Yapılanma halinde olan toplumsal hafıza, kültürel belleğin depoladığı hatırlanabilir ve tekrar edilebilir unsurların aracılığıyla işlevsellik kazanır. Kültürel unsurların hatırlanabilir ve tekrar edilebilir olma özelliği, olayların zamanla kaybolmasını önler ve mevcut

toplumsal hayatı geçmişin tecrübeleriyle inşaa eder.(Assmann,2015). Bu bağlamda kültürel belleğin toplumsal hafızaya naklettiği anlam ve imgelerle oluşan anlatı, toplumsal yapının karakterini belirlemektedir. Toplumsal yapı, bireylerin sosyal yaşam içinde paylaştıkları ortak düşünsel, davranışsal ve kültürel unsurlar çerçevesinde karakterize olur.

2.1.1 Kültürel Bellek, Toplumsal Hafıza ve Toplumsal Yapı İlişkisi

Toplumun bir arada kalabilmesi, bireylerin biyolojik ya da ırksal benzerliklerinden çok bu yapı içerisinde belirlenmiş ortak kültürel unsurlar üzerinde uzlaşmasına bağlıdır. Çünkü toplumsallaşma süreci, bireylerin ortak kalıtsal nesnel özelliklerinin ötesinde aynı yaşam adetleri ve alışkanlıkları temelinde gerçekleşmektedir (Schnapper, 2005: 85). Bu bakımdan toplumsal yapının sınırları ve mahiyeti, kültürel belleğin sembolik figürlerle naklettiği anlamlar, kalıplar ve değerlerle biçimlenir.

Kültürel belleğin bir araç olarak kullandığı sembolik figürler, hatırlanabilme ve tekrar edilebilme özelliğine sahip olduğu için geçmiş tecrübelerin kuşaklar boyu yaşatılabilmesi kapasitesini taşırlar. Toplumsal geçmişin önemli anılarını yücelten, anıları canlandıran semboller, ritüeller ve kutsal pratikler (bayramlar, törenler vb.) modern dünyanın köksüzlüğü içinde bireylere 'biz kimiz' sorusunu açıklar (Smith, 2002: 258). Bu açıklama, bağlayıcı bir yapı olarak toplumsal hafızada bulunan geçmişi şekillendirir ve toplumun kökenine ilişkin temel oluşturur. Ancak toplumsal yapının istikrarı için hafızanın korunumu yetmez, aynı zamanda geçmişin sürekli hatırlatılması ve canlı tutulması gerekir.

Geçmişin hatırlanması ve anıların yaşamaya devam etmesi için toplumsal pratiklerle tekrar edilmesi, sosyo kültürel etkinlikten çok sosyolojik bağlamda işlevsel bir nitelik taşımaktadır. Çünkü toplumun inşaası, belli başlı sınırlar içinde geçmişten bugüne değin ilerleyen sistematik bir düzenin varlığını ve toplumsal istikrarın devamlılığını yaratabilmek için, toplumu periyodik olarak yenilemeye ve tekrar etmeye ihtiyaç duyar (Smith,2002:263). Çünkü toplumsal hafıza canlı tutulduğu ölçüde tarihsel kültürel temel oluşturulabilir. Bu temel üzerinde bireyler kimlik ve

aidiyet duygusu kazanır, birleşir, bütünleşir ve istikrarlı bir toplum haline gelir. Ancak kanımızca böyle bir birlikteliği meydana getiren kültürel unsurların tarihsel gerçekliğinden ya da rasyonel anlamından ziyade bireylerin toplumsal hafızaya katılım düzeyleri önem taşımaktadır.

Toplumsal hafızada bulunan sembolik kültürel unsurların ima ettiği anlamlar,varolan toplumun bireyleri tarafından yorumlandığı ve benimsendiği biçimde geçmişi inşaa eder. Yani toplumsal geçmiş, bugünün ihtiyaçları, koşulları ve anlayışı tarafından kurgulanır. Tarih, toplumun amaçlarına uygun olarak düzenlenir, bu amaçları haklı çıkarma işlevi üstlenir ve geçmiş yeniden 'kurulur' (Göle, 2007). Ancak geçmişin aktardıkları kurgu bile olsa, bireylerin onları kabullenmesi durumunda her zaman bağlayıcı bir yapı oluştururlar. Çünkü toplumu oluşturan ortak kültürel unsurların geçerliliği, nesnel gerçeklikler olmasına değil, bireylerin inancına ve eylemlerini bilinçli olarak bu unsurlara göre yönlendirmelerine dayanmaktadır (Schnapper,2005:86). Bu bakımdan kültürel bellek ve toplumsal hafızayı oluşturan bileşenler varolan toplumun bireyleri tarafından anlamlandırılır ve rasyonel bir temele ihtiyaç duymaksızın toplumsal yapıyı inşa ederler.

2.2 KÜLTÜREL BELLEK VE TOPLUMSAL HAFIZAYI OLUŞTURAN BİLEŞENLER

Kültürel bellek toplumsal hafızayı şekillendirebilmek ve bağlayıcı bir yapı olarak varlığını koruyabilmek amacıyla, toplumsal yaşamın her alanında kendisini görünür kılma ihtiyacı duyar. Bu ihtiyaç, toplumsal yaşamı tarihsel, kültürel, ve iletişimsel boyutta düzenleyebilecek, kapsayıcı unsurlardan hareket edilmesiyle karşılanabilir. Bu unsurlar, toplumsal formasyonun parçası oldukları gibi, üreticisi olmak bakımından da toplumu inşaa ederler. Topumsal formasyonun üretimi sürecinde kültürel belleğin aktarıcısı olan bileşenler, ayrı disiplerin konusu olmakla birlikte çalışmamızdaki işlevleri gereği ortak özelliklere sahiptir.

Kültürel bellek ve toplumsal hafızayı oluşturan bileşenler, geçmişle bugün arasında süreklilik oluşturacak ve bugünün değerlerini temellendirecek anlamı

nakletmekle yükümlüdürler. Paun Connerton, topluluk öğelerinin kurucu öğeleri olarak bu bileşenlere 'aktarma eylemleri' kavramını kullanmaktadır (2014:70). Kanımızca bu kavram kültürel belleğin bileşenlerinin niteliğine yönelik yetersiz bir ifade olmakla birlikte, çalışmamız içerisinde 'aktarma biçimleri' kavramını kullanmayı tercih etmekteyiz. Çünkü daha geniş bir perspektifte 'aktarma biçimleri' hem eylemsel olarak törensel ya da bedensel pratiklere hem de biçimsel bakımdan simge, sembol, anıt ve toplumsal mekana vurgu yapmaktadır. Bütün bu bileşenleri 'aktarım biçimleri' olarak tek bir çatı altında birleştirmemizin nedeni, sembolik anlam ve figürleri kullanarak toplumsal yapıya aynı derecede etki etmeleridir.

Sembolik anlam ve figürler, kültürel bellek ve toplumsal hafızanın bileşenleri tarafından kullanılarak, tarihsel, düşünsel ve kültürel ortak bir zemin yaratırlar. Ortak zemini oluşturan anılar, mitler, semboller basit araçlar olmanın ötesinde toplumsal yaşamı açıklama ve biçimlendirme yollarıdır (Smith,2002:256). Açıklama ve biçimlendirme geçmişten aktarılan örnekler, modeller ve anılar gibi öğretici unsurlarla gerçekleştirilir. Bu unsurlar toplumun genel yapısını ifade ettikleri gibi geçmişi yeniden üreterek varoluş biçimlerini ve özelliklerini de tarif ederler (Assmann,2015:48). Dolayısyla kültürel belleğin bileşenleri tarafından kullanılan sembolik anlam ve figürler toplumun kökenine ve yapısına ilişkin açıklama ve model olma işlevi görmektedirler. Ancak bu işlevin etkinliğini sürdürebilmesi, sembolik imalarla aktarılan değer, tutum ve düşünsel normatif kalıpların kolektif olarak sürekli hatırlanması ve yeniden üretilmesiyle gerçekleşir.

Hatırlama kavramı, bireylerin toplumsal kökenine ilişkin bilgiyi anımsaması ve bunun da ötesinde bilginin anlamı üzerindeki uzlaşımlarını ifade eder. Diğer bir deyişle toplumsal olarak hatırlamak, tecrübe edilmemiş olan geçmişin, bugüne aktarılmış olan anlamsal boyutu üzerinde aynı düşünceyi paylaşmaktır. Kültürel belleğin bileşenleri bu anlamsal boyutu oluştururken hatırlama figürlerinden yararlanırlar. Hatırlama figürleri, geçmiş deneyimleri bugüne bir ders, sembol ya da kavram olarak taşırken, ortak zamana, mekana ve gruba bağlılığa vurgu yaparlar (Assmann,2015: 46-47). Çünkü toplumsal hafızayı oluşturacak ve toplumsal kimliğin sınırlarını belirleyecek somut ve belirli gerçekliklere ihtiyaç duyarlar. Böylece toplumun kimliği, hatırlama figürlerinin gönderme yaptığı geçmişteki ortak unsurlar

çerçevesinde karakterize olur. Dolayısıyla hatırlama eylemi, tarihsel toplumsal varlığının bilincinde olmaktır. Ancak toplumsallaşma sürecinde bu varlığın bilincinde olmak kadar, tarihsel toplumsal geçmişin normlarına göre eylemlerini yönlendirmeleri de gereklidir (Schnapper,2005:85). Yani geçmişin yaşamaya devam etmesi, hatırlanmasına olduğu kadar yeniden üretilmesine de bağlıdır.

Kültürel belleği ve toplumsal hafızayı oluşturan bileşenlerin aktarma biçimleri, geçmişin sosyal yaşam içinde yeniden üretilmesine olanak sağlamak için tekrar edilebilir olma özelliği taşırlar. Tekrar edilebilirlik, hatırlama figürlerinin imgelerini sosyal yaşam pratiklerinde yeniden üretilmesini sağlar ve böylece kültürel geçmiş yeniden kurulur (Assmann,2015:98). Yeniden kurma işleminin gerçekleşmesi temsillerin canlandırılmasına, geçmişte yaşanan olayın gündelik ya da törensel pratiklerde tekrar edilmesine bağlıdır. Bireyin bilinçli olarak kültürel bellekte bulunan olayları canlandırması, geçmişin bugünde yaşamaya devam etmesine, 'şimdiki zamanlık' durumunun oluşmasına imkan verir (Connerton,2014:109). Böylece geçmişin değerlerinin zamansal bir süreklilik içerisinde, kopmadan bugüne taşındığı istikrarlı bir toplumsal çerçeve izlenimi yaratılır. Bu çerçevenin oluşumunda kültürel belleğin ve toplumsal hafızanın hangi araçları kullandığı ortaya konabilmektedir. Bu amaçla çalışmamızda 'gelenek ve görenek', 'ortak tarihsel olaylar', 'ortak hafıza mekanları' ve 'kitle iletişim araçları' olarak dört ana başlık altında topladığımız bileşenler incelenmiştir.

2.2.1 Gelenek, Görenek

Gelenek ve görenek kavramları, geçmiş düşünce tarzı modellerinin ve eylemsel pratiklerin, sonraki kuşaklara yol gösterici olarak aktarılmasını ifade ederler. Başka bir deyişle gelenek ve görenek, toplumsal hayat içerisinde bireylerin paylaştıkları ortak tercihler, tutumlar ve değerlerin kültürel bağlarına işaret etmektedirler (Çetin, 2007:18). Görenek, özellikle geçmiş yüzyıllarda kültürle içiçe geçmiş, bireyi ikna edici içsel davranışlar ya da teamüller olarak adlandırılmaktadır (Thompson,2016:15). Görenekler, kendisinden önceki uygulamalarla açık bir zıtlık oluşturmadığı sürece yeniliğe ve değişime engel olmazlar. Bu anlamda sosyal eylemi yönlendirecek zorlayıcı bir yapıya sahip değildir. Ancak gelenek, gönderme yaptığı

geçmişe yönelik, normatif ve katı pratikleri dayatması bakımından, değişmezlik özelliğine sahiptir (Hobsbawn, 2006:3). Dolayısyla toplumsal yaşamı ve sosyal eylemi biçimlendirme etkisi ölçüsünde gelenek, bugünün inşaa edilme sürecinde daha bağlayıcı ve işlevsel bir nitelik taşımaktadır.

Geleneğin açık işlevi, toplumsal yapının inşaası sürecinde belirlenen düşünsel ya da davranışsal normların, geçmişle ilişkisi kurularak onanmasını, meşrulaştırmasını ve süreklilik kazanmasını sağlamaktır. Bu işlevin gerçekleşebilmesi için geleneğin atıfta bulunduğu geçmişteki anlamı ya da uygulamasının akılcı bir temele dayanıp dayanmamasının bir önemi yoktur. Doğruluğuna ilişkin rasyonel delillerin gerekliliğine ihtiyaç duymayan gelenek, bireyin eylemini muhayyile ve inanç aracılığıyla düzenlemesi bakımından toplumsal yaşamda varlık gösterir (Shils,2003:110). Çalışmamızın yaklaşımı doğrultusunda benimsediğimiz 'geleneğin icadı' kavramı bu kabulden yola çıkarak, modern toplumlarda geleneğin ne şekilde kurgulandığını ve araçsallaştırıldığını açıklar.

'İcat edilmiş gelenek' benimsenmiş kurallarca yönlendirilen, sembolik özellik taşıyan, geçmişten bugüne doğal bir sürekliliğin varolduğunu düşündürecek tekrarlara dayanan ve belli değer ve davranış normlarını aktaran pratiklerdir (Hobsbawn,2006:2). Bu pratiklerin kökeni tarihsel kültürel geçmişe dayanmıyor olsa bile; imge, imaj ve anlamlar toplum tarafından geçmişten gelmiş gibi kabul edildiği, hatırlandığı ve yeniden üretildiği sürece 'gelenek' halini almaktadırlar. Çünkü sembolik nitelik taşıyan bu pratik ya da uygulamalar sürekli tekrarlandığında, belirli davranış, norm ve değerler toplumsal olarak içselleştirilmektedir (Özkırımlı, 1999: 136). Bu bakımdan bir geleneği 'icat etmek', geçmişle bugün arasında bir sürekliliğin olduğu iddiasıyla bugünün modern koşularını üretmek, akılcılaştırmak ve korumak demektir.

Geleneğin icadı kavramı, toplumsal hayatın sekülerleşmesi ve rasyonel temellere oturtulması bakımından yalnızca modern toplum yapısında anlaşılabilir olmaktadır. Bunun nedeni modern dünyanın sürekli değişimi ve yenilenmesi sürecinde belirli kontrol mekanizmaları olarak değişmez ve sabit normatif unsurlara ihtiyaç duyulmasıdır. Bu bağlamda modern uluslar varlığının meşruiyeti için, en uzak antikitede kök saldıklarını ve 'doğal' insani cemaatler oldukları iddiasını

taşımaktadırlar (Hobsbawn,2006:17). Böyle bir amaçla bireyleri bir arada tutatacak ve davranışsal, düşünsel eylemlerine biçim verecek toplumsal çerçeveyi çizerek, onlara geleneksel özellik atfetmektedirler. Nitekim modern Türkiye toplumunun inşaası sürecinde dönüşen kurumsal ve toplumsal yapıların yanında kimliğin kültürel boyutu geçmişe ve geleneksel olana dayandırılmaya devam etmiştir. Bu sürecin düşünce önderlerinden Ziya Gökalp kendisini tanımlarken 'Türk milletinden, İslam ümmetinden ve Avrupa medeniyetindenim' diyerek modern Türk toplumunun kimliğine dair de gönderme yapmaktadır (Kahraman, 2007). Yani kimliğin kültürel niteliği, inşaa edilen modern toplumun geçmişle arasında hala bir sürekliliğin varolduğu inancını oluşturur. Çünkü modern toplum imgesi, kendini tanımlamak için geçmişe, zamanın derinliklerine ulaşacak bir sürekliliğe ihtiyaç duymaktadır (Assman,2015:142). Böyle bir yaklaşımla kültürel geleneksel nitelikler inşaa edilmiş olan modern toplumsal hayatın koşullarına uyumlu olmak durumundadır. Uyum sağlama ise eski modeller yeni koşullar ve amaçlar için kullanıldığında gerçekleşmektedir. Ancak modern değerler ve koşullar yeni bir anlayış etrafında şekillendikleri için, onlara referans gösterilen tarihsel kültürel geçmiş de yeniden kurgulanmaktadır. Bu bakımdan geleneğin icadı, yapay bir süreklilikte yeni durumlara uyarlanmış geçmişle, bugünde karşılığını bulan gelenekleri ifade etmektedir (Hobsbawn,2006:3).

İcat edilmiş gelenekler, kültürel belleğin bileşeni olarak toplumsal hafızanın şekillenmesinde etkili olurlar. Kavramsal olarak gelenek, ilksel temellerini tarihsel kültürel geçmişte bulan, varolan toplumsal yapıya ilişkin epistemolojik açıklama şemaları olarak tanımlanabilir. Ancak icat edilmiş bir gelenekten bahsettiğimizde, güncel koşullar ve ihtiyaçlar doğrultusunda kurgulanan ya da en azından yeniden yorumlanan, tarihsel geçmişe dayandırılmış pratikleri belirtmiş olmaktayız. Carl Degler de (1976); 'toplumsal değerler değiştikçe, tarihçilerin de tarihi yeniden yazmak zorunda kaldığını' söyleyerek, böyle bir kurgu ve yorumlamaya işaret etmiştir. Dolayısyla toplumsal hafızada yer alan olaylar, icat edilen gelenekler tarafından biçimlenmiş ve varolan toplumsal çerçeve içinde 'üretilmiş' ya da yorumlanmış olmakla birlikte kurgusal tarihsel bir nitelik taşımaktadırlar.

2.2.2 Ortak Tarihsel Olaylar

İster üretilmiş isterse yeniden yorumlanmış olsun tarihsel geçmişte yaşanan olaylar, toplumsal hafızayı inşaa edecek ve bireyleri bir arada tutacak ortak bir zemin işlevi görürler. Çünkü kolektif kimliğin modern şekli olarak ulus bilinci ya da 'aynı halka ait olma' bilinci, ortak köken ve tarih anlayışı etrafında şekillenmektedir (Habermas, 2002: 21). Ortak tarih anlayışı, sembolik anlamlarla bir toplumun kökenine, nasıl oluştuğuna ya da çerçevesine dair bilgi üzerinde toplumsal bir uzlaşım yaratmaktadır. Bu uzlaşım alanı, bireylerin aidiyet duydukları toplumun varlığını sürdürebilmesi için toplumsal hafızanın canlı tutulacağı hatırlama figürlerini barındırır. Yani, toplumun tarihsel kültürel geçmişinde yaşanmış olaylar, bireylere kolektif olarak kim olduklarını hatırlatacak ve onları bir arada tutmaya devam edecek ortak paydalardır.

Tarihsel olayların ortak payda olarak kolektif kimliği biçimlendirişi, varolan toplumsal koşullarla ve bugünün anlayışıyla gerçekleşmektedir. Yani, oluşturulmak istenen kolektif kimliğe destek olacak şekilde tarihsel kültürel geçmiş ele alındığında, belirli olaylara vurgu yapılır, yorumlanır ya da tamamen yeniden üretilir. Dar bir anlamda düşünerek, tarihi yalnızca sosyal bilimsel bir alan olarak ele aldığımızda da, geçmiş, bugünün koşullarıyla anlaşılabilmektedir. Tarihin olayların kaydından daha fazlası olduğunu belirten Mills (2007:237); tarihte yer alan sayısız olgu ve gerçeklerden seçilenler, bu seçimi belirleyen kriterler ve onların yorumlanmaları çerçevesinde geçmişin oluştuğunu belirtmektedir. Bu sebeple bir seçme ve yorumlama işlemi olarak tarihin ele alınması, varolan toplumsal yapının mahiyetiyle ilgilidir. Ancak ortak tarihsel olayların içeriği, sadece bilimsel bir alan olarak tarihin konusu değildir. Bu içerik aynı zamanda toplumsal hafızayı şekillendirmesi bakımından bireylerin anlamlandırıp birbirleriyle paylaşacağı sosyal bir unsurdur. Yine de onun toplumsal hafızanın ve kimliğin bir parçası olabilmesi ve bağlayıcı bir yapı olarak kalabilmesi için, kolektif olarak hatırlanması, tekrar edilmesi ve sürekli olarak yeniden üretilmesi gerekmektedir.

Ortak tarihsel olayların sembolik olarak taşıdığı anlam, toplumsal olarak korunduğu ve üretildiği sürece zamansal bir kısıtlama olmaksızın varlığını devam

ettirmektedir. Bu anlamın korunması ve üretilmesi, hem eylemsel hem de düşünsel bakımdan gerçekleştiği için, bütün süreci '*yeniden canlandırma*' kavramıyla da ifade edebilmekteyiz. Yeniden canlandırma, tarihsel bir olayın belirli dönemlerde bugünün toplumu tarafından yinelendiği sembolik pratikleri ifade etmektedir. Bu bağlamda 'anma törenleri' geçmişin yeniden canlandırıldığı sembolik anlam aktarım araçlarından biridir. Simgesel bir temsil biçimi olarak törenler, uygulanabilir özelliğiyle geçmişi bugüne taşır, zamanın kesintisiz olarak sürdüğü anlamı yaratır ve toplumsal hafızanın biçimlenmesinde işlev görür (Connerton,2014:106). Ortak tarihsel olayın kolektif olarak hatırlanması ve yeniden üretimi, geçmişle bugün arasında hem düşünsel hem de eylemsel olarak bir köprünün olduğu inancına dayanmaktadır. Bu köprü törenler, bayramlar ve ritüeller gibi pratiklerin düzenli tekrarları, kimliğin bilgisinin aktarımı ve yeniden üretilmesiyle gerçekleşmekte ve toplumun birlikteliğini korumaktadır (Assmann,2015:65). Ancak sembolik biçimde geçmişin temsil yoluyla yeniden canlandırılması, tarihsel olayın gerçekliğini değil katılım gösteren toplumun yorumunu ortaya koymaktadır.

Tarihsel olayın geçmişte nasıl gerçekleştiği ya da gerçekleşip gerçekleşmediğinden bağımsız olarak, yeniden canlandırmanın işlevi bireylerin toplumsal tahayyülü ile uyumlu olacak ve onu yeniden üretecek anlamıyla ilişkilidir. Toplumsal tahayyül, ortak pratik ve değerleri, geniş bir biçimde paylaşılan meşruiyet duygusunu inşaa eden anlayışı ifade eder (Taylor,2006:31). Toplumun birlikteliğini sağlayacak bileşenlerden biri olarak ortak tarih de bu anlayışın çerçevesinde yorumlanır ya da biçimlendirilir. Nitekim tarihsel olayın tekrarına dayalı olarak onun yeniden canlandırılması, olayın gerçekte meydana gelişi ile anlamı arasındaki ayrışma üzerine kuruludur ve tekrarların temelde aktardığı ortak aidiyet fikridir (Ricoeur,2017:424). Daha açık bir ifadeyle; tarihsel olayın toplumsal olarak anlamı, geçmişteki olayın gerçeklik düzeyiyle değil, tekrarlar yoluyla aktarılan fikirsel yapısı ve pratik olarak işleviyle ilişkilidir. Bununla beraber toplumsal hafıza ve kültürel belleğin tarihsel ortaklığa dayalı olarak biçimlendirdiği zamansal süreklilik fikri, toplumsal alanın içerisinde görünür olacak biçimde mekansal ortak bir zeminle de bütünleşir. Zaman ve mekan geçmişin bugünde yaşamasına olanak sağlayan hatırlama figürleri yaratır.

2.2.3 Ortak Hafıza Mekanları

Toplumsal hafızanın bir diğer bileşeni, ortak tarihe yapılan vurguyla beraber, bu tarihin toplumsal alan içerisinde kültürel maddi bir unsur olarak yaşamasına olanak sağlayan 'mekan' kavramıdır. Mekan, kültürel bir okuma yapılabilecek 'metin' niteliği taşır (Burke, 2006:99). Bu metin; geniş bir teritorya ya da sınırlı, belirlenmiş bir alan biçiminde, toplumsal hafızada yer alan ortak tarihsel olayları sembolize eder. Bu anlamda mekanın varoluşu, ortak tarihin hafızaya aktardıklarına bağlıdır (Nora, 2006:18). Yani ortak tarihsel geçmişte yaşanmış olayın (yaşandığına inanılan olayın) sembolik anlamı, belirli bir coğrafya ya da bir yapı tarafından temsil edilerek mekansallaştırılmaktadır. Böylece anlam aktarım aracı biçiminde, hatırlama ve hafıza kavramlarını da beraber taşıdığından yapı mekana dönüşmekte (Özer,Gürler ve Yetişkin, 2016) ve toplumsal hafızanın parçası olmaktadır.

Hafızanın mekan üzerinden canlı tutulması, toplumsal geçmişten bu yana hiçbir değişimin olmadığı ya da en azından anlamsal bakımdan aynı değerlerin korunduğu istikrarlı bir yapıyı kurgulamaktadır. Düşünce, hatıraların yeniden canlandığı mekan üzerinde her an yeniden üretilmekte ve onda sabitlenmektedir (Halbwachs:174). Böyle bir yaklaşımla mekan, kültürel bellek ve toplumsal hafızanın sembolik olarak aktardığı anlamın koruyucusu görevini üstlenir ve geçmişi bugünde sabitler. Nitekim Nora (2006:32) hafıza mekanlarının varlık sebebinin 'zamanı durdurmak, unutmayı engellemek, ölümü ölümsüzleştirmek' olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla ortak hafıza mekanları toplumun nasıl ve hangi temeller üzerinde oluştuğuna dair geçmişin anılarını kolektif bellek içerisinde daima canlı tutmaktadır.

Kolektif kültürel belleğin toplumsal alanda işlev görmesi için kurgulanmış olduğu yaklaşımından yola çıkarak, hafıza mekanlarının da böyle bir üretim sonucunda varolduğunu söyleyebiliriz. Nitekim bireyler toplumsal bir varlık olarak kendi tarihlerini, bilinçlerini ve dünyalarını üretmektedirler (Lefebvre, 2014: 95). Bu üretimin araçlarından biri olarak kurulan mekan, kolektif belleğin ona atfettiği kutsiyet ya da özel bir anlam ile işlevsellik kazanır. Yani bireyler belirli bir biçimde düşündükleri için mekanı kurgularlar ve bu kurgulanmış mekan da onların belirli bir biçimde düşünmeye devam etmelerini sağlar. Bunun nedeni kurulan mekanla kültürel

normların birbiriyle bağlantılı olmasıdır (Connerton,2018,41). Çünkü kamusal alan ya da daha geniş bağlamda topografya toplumsal yapının çerçevesini oluşturan kültürel unsurların aktarıcısı, üreticisi ve koruyucusudurlar.

Mekan, ortak tarihsel olaylara, toplumun kökenine, geçmişteki kişilerin erdemlerine gönderme yapar. Onları hatırlamayı ve yeniden canlandırmayı sağlayan nesnel verileri sunar, sınırlandırır. Geniş bir perspektifle baktığımızda müzeler, kütüphaneler, arşivler, meydanlar, hac yerleri, mezarlıklar ve anıtlar somut bir görünümde toplumsal alanda işlev görmekte ve toplumsal hafızayı canlı tutmaktadır (Nora,2006:36). Anıtsal mekanlar ya da anıtlar, bu işlevin en görünür biçimde ortaya konduğu kurgulanmış yapılar, kültürel bellek mekanlarıdır. Çünkü anıtlar unutma tehlikesine karşın inşaa edildikleri gibi, aynı zamanda hatırlanması istenen bir geçmişi çağrıştıracak şekilde kurgulanmaktadırlar (Connerton,2014:39). Gelenek nasıl ki geçmişi varolan toplumsal koşullara hizmet edecek şekilde icat ediliyorsa, anıtsal mekan da aynı toplumsal koşulların istikrarını sağlamak ve ortak hatırlama imgesi yaratmak için üretilmektedir. Yani anıtlar geçmişi, bugünü ve geleceği birbirine bağlayan ve yalnızca temsiller ya da tahayyüller aracılığıyla 'kurgusal bir gerçeklik' oluşturan hatırlama figürleridir (Gürler,Özer ve Yetişkin,2016).

Ortak hafıza mekanları yalnızca bir yapıdan ya da kamusal alan içinde sınırlanmış bir bölgeden meydana gelmezler. Toplumun kendisini ya da tarihini onun sınırları dahilinde tanımladığı bir coğrafyanın tamamı kolektif hafıza mekanı olarak tanımlanabilir. Bu mekan, periyodik olarak (bayramlarda, özel günlerde) gidilerek kökene dair anıların hatırlandığı, yeniden canlandırıldığı ve grup kimliğinin garantiye alınıp tazelendiği bir bellek aracı işlevini üstlenir (Assmann,2015:68). Mekanın toplumsal hafıza ve kimlik üzerindeki işlevine dair gösterilebilecek en iyi örneklerden biri Yahudilerin Kudüs kentiyle olan ilişkisidir. Kudüs, Yahudi toplumunun kökenine ilişkin anlatıyı mekansallaştırarak, hem sınırlı bir toprak üzerinden siyasal varlıklarını tanımlayan hem de dini metinlerinde sıkça adı geçmesinden dolayı inanç birlikteliklerini sağlayan kutsal, ortak hafıza mekanıdır (Uzer,2017). Bu kentin ortak hafıza mekanı olarak toplumun geçmişini temsil ediyor olması, artık üzerinde yaşamıyor olsalar bile Yahudilerin ona atfettiği anlamın korunmasıyla ilişkilidir. Nitekim bu toplum bir toprağa ve yaşam biçimine dair anılarını, yaşadıkları

gerçeklikle çelişse bile, tekrar Kudüs'e geri dönecekleri umut ilkesi etrafında canlı tutmaktadırlar (Assmann,2015:236). Dolayısıyla ortak hafıza mekanı; anıtlar, müzeler, meydanlar gibi kamusal alanın parçaları olduğu kadar, toplum kimliğinin sembolik bir figürü olarak geniş bir coğrafya da olabilmektedir. Hafıza mekanına ait sembolik figürün aktardığı anlam, işlev gördüğü toplumun ihtiyaçları ve koşullarına göre biçimlenir. Buradan yola çıkarak iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve enformasyonun hızlı bir biçimde dönüşme ve yayılma kapasitesiyle, kitle iletişim araçları modern dünyanın 'anlatıcısı' ve 'belleği' haline dönüşmüştür.

2.2.4 Kitle İletişim Araçları

Mekanik üretim çağının değiştirdiği toplumsal çerçeveyle ve özellikle teknolojik ilerlemeyle birlikte, toplumsal hafıza ve kültürel belleğin biçimlendirilmesi, aktarımı ve üretilmesinde kitle iletişim araçları önemli bir rol üstlenmiştir. Kitle iletişimi en geniş ifadeyle; radyo, televizyon, basılı yayın, sinema vb. araçlarla belirli bir mesajın aktarıldığı, toplumsal ve tarihsel koşulların sonucunda ortaya çıkmış bir iletişim biçimidir (Yaylagül,2010:15). Kitle kavramı, sosyolojik ve tarihsel bakımdan geniş bir araştırma konusu olduğu için çalışmamızın sınırlılığı dolayısıyla ayrıca ele alınmayacaktır. Ancak kitle iletişiminden söz ettiğimizde, dönüşen üretim koşulları, ekonomik faaliyetler ve sosyal siyasal yapı çerçevesinde biçimlenmiş modern toplumlara yönelik bir iletişim biçimini kastetmiş olmaktayız. Bunun temel nedeni kitle iletişiminin, her alanda hızla dönüşmeye başlayan ve yeni bir sosyal formasyon üreten toplumsal yapıyı kontrol etme ihtiyacına bağlı olarak gelişmiş olmasıdır. Nitekim Erdoğan (2011:337); kitle iletişimini tarif ederken 'insanların siyasal, ekonomik ve kültürel bilinç ve davranışının yönetimi' olduğunu belirtmektedir. Buradan yola çıkarak kitle iletişim araçları da toplumsal kültürel alanın tasarlanması ya da üretilmesi sürecinde işlevsel unsurlardan biri olmaktadır.

Kitle iletişim araçlarının toplumsal kültürel bağlamdaki işlevi bir haberin, mesajın iletilmesi ya da eğlendirme gibi basit iletişim süreçleriyle sınırlı değildir. Bunun ötesinde, önceden kestirilebilir düşünce ve davranış kalıpları üretmekte, yaymakta ve böylece modernitenin karmaşık yapısı içerisinde dağılmış bireyleri homojen bir biçime sokarak, yönlendirebilmektedir. Bu yönlendirebilme gücü

öncelikle modern dünyada bireylerin, kendi kültürel gerçekliğini dışsal etmenlere bağlı olarak algılamasının geçmiş tüm zamanlara oranla daha fazla gerçekleşmesinde yatar. Çünkü kitle toplumunda bireyler bir tür 'bilinç endüstrisi' gibi işleyen sistemin içinde en kişisel düşlerini bile toplumsal varoluşunun sınırları içinde biçimlendirmektedir (Oskay, 2014 :309). Kitle iletişim araçları da, bu toplumsal varoluşun sınırlarını, değerlerini ve tutumlarını belirlemede en etkili unsurlardan biri olarak, bireylerin 'neyi, nasıl' yapacaklarına ve düşüneceklerine dair bilgiyi aldıkları işlevsel bir kaynaktır. Başka bir deyişle, bireyler dış dünyaya ilişkin bilgiyi doğrudan tecrübe edinmekten uzaklaştıkça, kitle iletişim araçlarının sunduğu 'gerçekliklere' bağlanmışlardır. Mills'e göre; bireyler toplumsal yaşama dair karşılaştığı bilgiye ancak kitle iletişim araçlarından edindiği takdirde inanmakta ve kişisel yaşam deneyimlerine bu araçlardan aktarılan bilgiye göre yön vermektedirler (2017:572). Dolayısıyla bireylerin dış gerçekliği (reality) algılamada ve toplumsallaşma sürecinde dayanak noktası olarak bilgi edinmede öncelikli unsur kitle iletişim araçları olmaktadır. Toplumsal hafıza ve kültürel bellek de varolan toplumsal koşullar çerçevesinde inşaa edildiği ya da yorumlandığı için, kitle iletişim araçları bu sürecin belirleyici bir bileşeni olarak rol oynamaktadır.

Kültürel bellekte yer alan ortak unsurlar, hem iletişim araçları tarafından şekillendirilmekte hem de sürekli olarak yeniden üretilmektedir. Bu unsurlar medyada yer alan söylemler, temsiller, *stereotipler*, göstergeler ile varolup toplumsal hafızayı ve kültürel yapıyı inşaa ederler. Gelenekler, ortak tarihsel olaylar ya da mekanlar kitle iletişim araçlarından aktarılan biçimiyle anlamlandırılmakta ve toplumsal geçmiş medyanın ürettiği anlatı yoluyla şekillenmektedir. Bir anlamda elektronik çağın kültürü içindeki insanlar, varoluşlarının tarihsel ve toplumsal gerçekliklerinden kopmuş olsalar bile, kitle iletişim araçlarındaki figürler ve söylemler çerçevesinde yaşamlarına ilişkin ortak anlayışı geliştirmektedirler (Oskay,2014:241). Bu bağlamda bireylerin kültürel belleğinin içeriği, iletişim araçlarının seçtiği, yorumladığı ya da tamamen yeniden ürettiği bir geçmişin temsiliyetlerinden oluşmaktadır. Toplumsal tarihsel geçmiş bu temsiliyetler ya da figürler üzerinden aktarıldığı için, toplumsal hafızayı oluşturan unsurlar da kurgusal bir 'gerçekliği' yansıtmaktadırlar. Ancak bu 'kurgusal gerçeklik' medyanın temsil etme (representation) olanağı ve gücüyle izleyici tarafından içselleştirilmektedir. Bunun en iyi örneklerinden biri, 2011 yapımı olan ve

Türkiye'de yüksek izlenme oranlarına ulaşmış 'Muhteşem Yüzyıl' dizisinde I.Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'nın idamı sahnesinin ardından toplumsal tartışmalar yaşanmış ve hatta bir vatandaş mahkemeye başvurarak 'Süleyman Osmanoğlu' hakkında suç duyurusunda bulunmuştur (Şirin ve Vardar, 2018). Burada görüldüğü üzere bireyler kitle iletişim aracından aktarılan, tarihsel figürlerle oluşturulmuş kurguyu gerçeklik olarak kabul etmekte ve onu bugünün değerleriyle ilişkilendirmektedir.

Toplumsal formasyona ilişkin bilgiyi belirli sembolik unsurların aktarımıyla kitle iletişim araçlarından edinen bireyler, ortak tarihsel geçmişlerini de medyanın bugüne taşıdığı anlamı çerçevesinde değerlendirmektedirler. Nitekim en etkili kitle iletişim araçlarından biri olan televizyon, tarihsel olayları ve değerleri konu edindiğinde, tarihsel bir gerçekliği iletmemekte, onu tüketmekte, çarpıtmakta, kurgulamakta ve koşulların ihtiyacı doğrultusunda yeniden üretmektedir (Oskay,2014:421). Hem görüntüsel düzlemi hem de söylemi içermesi, üstelik hemen her evde bulunması bakımından en kişisel, özel alanlara (private) nüfuz edebilmesi sebebiyle televizyon, işlevsel açıdan en etkili kitle iletişim araçlarından biridir. İletişim araçlarını yalnızca teknolojik bir alanın parçası olarak görmek yerine, toplumsal sosyal bağların içinde değerlendirdiğimizde, televizyon öncelikle bir temsil sanatına ihtiyaç duyar (Postman, 2014:105). Bu temsiller bireyin içinde yaşadığı topluma ilişkin epistemolojik bir kaynak görevi görürken, aynı zamanda düşünce ve davranış modellerini de ortaya koyar. Postman'a göre (2014:92); 'televizyon, kültürle ilgili bilgi edinmenin temel aracıdır ve dünyaya ilişkin bilgimizi olduğu gibi aynı zamanda *bilme yollarına* ilişkin bilgimizi de yönlendirmektedir'. Böyle bir durumda bireyler tarihsel geçmişlerine dair belleklerinde yer alan olaylara medya içerikleri referans olmaktadır. Çünkü bu içerikler tarihte ne olduğunun anlatıcılığını yapmaktan öte, onu yeniden canlandırmakta ve bireyleri bu tarihin bir parçası ya da tanıdığı haline getirmektedirler.

Geçmişin, kitle iletişim araçları ve onun olanakları dahilinde yeniden canlandırılması toplumsal hafıza ve kültürel belleği, yaşayan bir tarih fikrinin temelinde şekillendirmektedir. Genel anlamda bütün medya mecraları kendine ait anlatı yapısı ve toplumsal yeri itibariyle özellikle televizyon, bu tarihsel yeniden

canlandırmanın gerçekleştiği iletişim ortamlarındandır. Nitekim televizyon tarihsel geçmişe dair enformasyonu üretmesinin ötesinde, toplumsal koşulların değişkenliğine bağlı olarak süreklilik zemininde yeniden yaratmakta ve izleyiciyi gündelik yaşamın her alanında tarihe tanıklık etmeye davet etmektedir (Şirin ve Vardar, 2018). Bu tanıklığın anlamı, medyanın tarihsel geçmişle ilişkilendirdiği toplumsal sosyal eylem modellerinin gündelik hayatın içerisinde bireylerin eylem pratiklerine yön verebilmesini içermektedir. Çünkü tanıklık kavramı kişiyi 'geçmişteki şeylerin' biçimsel koşullarından içeriklerine, tarihyazım işleminin olanaklılık koşullarından fiili sürece götürmektedir (Ricoeur,2017:183). Dolayısıyla sürekli olarak tekrarlanan ve belirli sembolik figürler aracılığıyla yeniden canlandırılan geçmişin izleri, 'yaşayan bir tarih'in toplumsal olarak da tecrübe edildiği imasını yaratmakta ve normatif kültürel yapı tarih tarafından onanmaktadır. Böylece toplumsal hafıza ve kültürel belleğin bileşeni olarak kitle iletişim araçları, varolan koşullar ve ihtiyaçlar çerçevesinde geçmişin belirli olaylarına ya da kişilerine odaklanıp seçmekte, onları yorumlamakta, biçimlendirmekte ya da tamamen yeniden icat ederek araçsallaştırmaktadır.

2.3 TOPLUMSAL HAFIZANIN İNŞASINDA BİLEŞENLERİN ARAÇSALLAŞTIRILMASI

Toplumsal hafızanın inşaası sürecinde rol oynayan bileşenler, geçmişte yer alan olay, kişi ya da sembolik figürleri bugünün ideolojik ya da sosyal ihtiyaçları doğrultusunda yeniden canlandırırlar. Ancak bu canlandırma işlemi için geçmişin belirli unsurları seçilir, yorumlanır ya da anlamsal açıdan 'yerinden çıkarma' işlemi uygulanarak tamamen yeniden üretilir. Bu nedenle tarihin anlatısı seçici bir boyut kazanmaktadır (Ricoeur,2017:491). Çünkü anlatının içeriği yalnızca seçilenler bağlamında belirlendiği için, toplumsal tarihsel gerçeklik çarpıtmaya maruz kalacak ve eksik bir biçimde aktarılacaktır.

Geçmişin belirli bir seçim yoluyla çarpıtmaya maruz kalması, güncel çıkarlara hizmet edecek şekilde seçilenler aracılığıyla belleği inşaa eder. Yani anılar, mevcut stratejik bir amacı desteklemeye yardımcı olacak şekilde seçilip biçimlendirilmektedir

(Schudson, 2007). Bu seçme işlemi geçmişin belirli noktalarına vurgu yaptığı ve sonrasında varolan toplumsal değerlerle ilişkilendirildikleri için, hatırlama figürü olarak ele alınan unsurlar araçsallaştırılmaktadırlar. Nitekim böyle bir araçsalcı yaklaşım çerçevesinde ele alınan ulus kavramı, doğal kültürel sınırların ya da verili etnik unsurların olmadığını, ulus bağlamında toplumun çerçevesini politik aktörler, din adamları, kültürel önderler gibi 'seçkinlerin' çizdiğini savunmaktadır (Deveci, 2017). Bu yaklaşım doğrultusunda toplumun kültürel ya da sosyal yapısı, belirli bir seçim işleminden geçirilmiş unsurların etrafında şekillenmektedir.

Kolektif hafızanın bir seçim yoluyla biçimlendirilmesi yalnızca geçmişin belirli unsurlarını ön plana çıkarmakla gerçekleşmemektedir. Varolan koşulların ihtiyaçlarına göre tarihsel geçmişin içerisinden belirli unsurlar alıp yorumlandığı gibi, koşullara uyum sağlamayacak olan unsurlarsa geri plana itilebilmektedir. Bu bağlamda sansürleme ya da örtbas etme biçimleri de birer araçsallaştırma yöntemidir (Schudson,2007:184). Buradan yola çıkarak toplumsal hafızanın inşaasında hatırlamanın araçsallaştırmayla ilişkisi olduğu gibi, unutturma biçimleri de araçsallaştırmanın bir yöntemi olarak toplumsal hafızayı şekillendiren dolaylı etmenlerden olmaktadır.

İster bir seçme işlemi sonucu tarihin belirli kısımlarının ön plana çıkarılması isterse belirli kısımlarının geri planda tutulması yoluyla olsun araçsallaştırma ile toplumsal hafıza, çarpıtma ya da manipülatif müdahaleler sonucunda inşa edilmektedir. Bu anlamda birey için geçmiş, dışarıdan gelen normlar, yargılar ya da anlatılar neticesinde yeniden oluşmakta ve üretilmektedir (Shayegan; 2010:19). Bu normların, yargıların ya da anlatıların aktarıldığı ve geçmişin yeniden üretildiği alanlardan biri de, modern toplumların yapısına yön vermede etkin bir rol üstlenen kitle iletişim araçları olmaktadır.

2.4 TOPLUMSAL HAFIZANIN BİLEŞENLERİNİN ARAÇSALLAŞTIRILMASINDA KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARININ ROLÜ

Kitle iletişim araçları toplumsal hafızada bulunan geçmişe ilişkin unsurların belirlenmesinde ve aktarılmasında işlevsel bir rol oynamaktadır. Hem görüntüsel hem de işitsel bakımdan iletinin daha etkili bir şekilde aktarıldığı televizyon, geçmişin ve toplumsal hafızanın üretiminde geniş bir görev alanını kapsamaktadır. Çünkü televizyon, bireysel olarak deneyimlenmemiş ya da yaşanmamış olsa bile gerçekliğin kurgulanıp aktarıldığı yeni bir anlam dünyası yaratmaktadır. Başka bir ifadeyle olaylar gerçekte yaşanmamış olsa da yeniden üretilerek işlev kazanmakta ve gerçeğin kendisinden daha fazla önemsenmektedir (Oskay,2014: 2014). Bu doğrultuda toplumsal tarihsel geçmiş belirli bir seçim sonucunda alınan unsurlar çerçevesinde yeniden anlamlandırılmış bile olsa, alıcı olan kitle tarafından gerçekliğin kendisini ifade etmekte olduğunu söylemek mümkündür.

Bu yaklaşım çerçevesinde kitle iletişim araçları yalnızca geçmişin ya da geleneğin bir aktarıcısı olmamakta aynı zamanda üretici olarak da sosyal alanın inşasında rol oynamaktadır. Televizyon özelinde böyle bir üretim sürecini ele aldığımızda, anlatı içerisinde yer alan karakter ya da olaylar her ne kadar tarihsel bir geçmişe dayandırılıyorsa da onların etrafında dönen olay örgüsü kurgusaldır ve *yaşananlara* dair gerçeklik bu kurgusal figürler üzerinden anlatılmaktadır (Şirin ve Vardar, 2018). Bu anlamda anlatının içerisinde yer alan temel karakter ya da olaylar tarihsel bir gerçeklikten alınmış olsalar da, hem olay ya da kişilerin seçimi bakımından araçsal bir yaklaşım benimsenmekte hem de onların üzerinden gerçekleştirilen kurgu çerçevesinde yeni bir anlam üretilmektedir.

Üretilen anlam her ne kadar tarihsel bağlamından kopuk ve gerçekliği yansıtmıyor olsa da kitlenin gündeliğinin bir parçası olması açısından toplumsal edimleri yönlendirebilmekte ve kolektif hafızayı inşa etmektedir. Kolektif hafıza bireylerin doğrudan tecrübe etmediği fakat kültürel yapıntıların aktarımı sayesinde oluşan geçmişe dair imgeden oluşmaktadır (Schudson,2007: 182). Bu sebeple kolektif hafızanın toplumsal yaşam içerisindeki işlevselliği, hafızada yer alan olayların gerçekliğe dayanıp dayanmaması önemsenmeksizin bireylerin geçmişe ilişkin sahip

olduğu imgenin mahiyeti etrafında şekillenir. Bu noktada imgeyi biçimlendiren unsurlar araçsallaştırma yoluyla kitle iletişim araçlarının kurgusal yapısı içerisinde geçmişten hangi olay ya da karakterleri seçtiğiyle bağıntılıdır. Dolayısıyla toplumsal hafızanın oluşumu araçsallaştırmada rol oynayan seçkinlerin yaklaşımı tarafından belirlenmekte olup, televizyonda yayınlanan görüntü de onu üreten ya da sunanların ürünü olmaktadır (Oskay,2014: 37).

2.5 KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI BAĞLAMINDA GELENEĞİN İCADI VE TOPLUMSAL HAFIZA

Kitle iletişim araçları bireylerin pratik ve değerlerine yönelik belirli kalıplar ya da modeller aktarması bakımından toplumsal bir nitelik taşımaktadır. Nitekim medya, bir takım pratiklerin ve inançları oluşturan, yeniden üreten ve kültürel yapıyı biçimlendiren bir alandır (Maigret, 2013: 253). Bu bağlamda kitle iletişim araçlarının modern toplumların formasyonunu şekillendirmede hem anlamın üreticisi hem de aktarıcısı olması itibariyle önemli bir etmen olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmamızın birinci bölümünde ifade ettiğimiz üzere, modern toplumların formasyonu aklın ve bilimsel bilginin kaynaklık ettiği bir çerçeve etrafında tasarlanmış olsa da belirli değerlerin rasyonalizasyonu için gelenek kavramına ihtiyaç duymaktadır. Kanımızca modern dünyanın en önemli enformasyon kaynaklarından biri olan kitle iletişim araçları da anlatının toplumsal düzeyde meşrulaşması amacıyla geçmişi yeniden üretmekte ve geleneği icat etmektedir. Gelenek kavramını yalnızca geçmişten bugüne aktarılan belirli pratik ya da değerler bütünü olarak görmek yerine toplumsal açıdan ifade ettiği anlamının ve bu anlamın toplumsal eylemi biçimlendirme gücünün önemli olduğunu söylemek mümkündür (Shills, 2003). Dolayısıyla kitle iletişim araçlarının yeniden yorumladığı ya da ele aldığı gelenek, tarihsel kaynaklarla kurduğu ilişkiler bağlamında değil tarihsel geçmişle ilişkilendirerek tasarladığı yeni anlam çerçevesinde nitelik kazanmaktadır.

Modern toplumlarda kitle iletişim araçlarının ve bilhassa televizyonun gündelik hayatın bir parçası olması sebebiyle bireyler medyanın aktardığı iletiler üzerinden dünyayı tanımlamaktadırlar. Nitekim televizyonun, göstergeleri tarihsel

bağlamlarından koparma kapasitesi ne kadar yüksek olursa olsun, izleyiciye oturma odasından dünyayı görebildiği izlenimini vermektedir (Stevenson, 2008:264). Bu nedenle kitle iletişim araçlarının gelenek olarak yeniden tasarladığı bireylerin gündelik yaşam pratiklerine yönelik düzenlemeler, tarihsel toplumsal geçmişte herhangi bir kaynağa dayanmıyor olsa bile kitlenin ona atfettiği anlam çerçevesinde toplumsal alanı etkilemektedir. Buradan hareketle geçmiş de yeniden anlamlandırıldığı için kolektif hafıza da kitle iletişim aracının çarpıtma dinamikleri neticesinde inşa edilmektedir.

2.6 KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARINDA DİN OLGUSUNUN TOPLUMSAL BİLEŞEN OLARAK TEMSİLİ

Din kavramını sosyolojik bir bağlamda ele aldığımızda, toplumsal bileşen olarak hem bireyleri inanç birliği temelinde birbirine bağlayan, hem de ortak eylem ve değerlerin biçimlenmesine etki eden önemli bir etmen olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda din yalnızca metafizik alana işaret eden bir unsur olarak değil sosyal gerçekliğin tezahürü ya da ifadesi şeklinde tanımlanabilmektedir (Amin, 2014: 38). Başka bir ifadeyle dinler, bireyleri sosyal dinsel bir yapı içerisinde ve inanç çerçevesinde tanımladıkları için, toplumsal eylemin niteliğini de belirleyebilecek önemli bir güce sahiptir. Dolayısıyla din her ne kadar metafizik alana dair bir anlatı gerçekleştiriyor olsa da, ortak bir kimlik ve pratikler bütününü de oluşturduğu için toplumsal hayatın belirleyici bir bileşeni olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Toplumsal bir bileşen olarak din kavramı, sosyo kültürel alanı şekillendirecek anlatıya ve unsurlara sahip olmak bakımından da işlevsel açıdan dünyevi hayatın bir parçasıdır. Kültürel sosyolojik bağlamda dinin en temel işlevlerinden biri geçmişi hatırlatmak, bağlantı kurmak, yeniden canlandırma yoluyla anıları korumak (Assmann,2015:237) ve bu anılar etrafında da bugünün toplumsal hayatını biçimlendirmektir. Bu anlamda dinin sosyal işlevini göz önüne aldığımızda, anlatının metafizik ya da aşkın bir dünyadan daha çok dünyevi ve rasyonel eylemlere yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Din sosyolojisi literatüründe anlamacı perspektife sahip olan Weber, (2012:523) ‘dinsel olarak güdülenen eylemin amaç-araç şeması

gereğince zorunlu bir eylem olmamasına karşın, tecrübe kurallarını izlediğini' söylemektedir. Bu yaklaşımla dinler, rasyonel ve dünyevi amaçlara ilişkin pratiklere birer gelenek ya da normatif kurallar yoluyla yön vermekte ve toplumsal nitelik kazanmaktadırlar. Nitekim toplumsal örgütlenme biçimleri içerisinde inanç birliğine dayanan dinsel bir kimlik, aynı zamanda toplumun ortak çıkarları doğrultusunda da birleştirici bir rol oynamaktadır.

Modern toplumlar, seküler bir yapı içerisinde tasarlandığı fikrine karşılık dinin toplumsal işlevsel yönü varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Tarihsel süreç içerisinde değişen ilkeler ya da zamanın ihtiyaçlarına göre dini ifadeler modern toplum pratiklerine yön verebilecek şekilde iletişimsel özellik kazanmıştır (Amin,2014:39). Bu bağlamda dini, geleneğin bir aktarıcısı olarak gördüğümüzde modern toplumsal formasyonun bir bileşeni olarak değerlendirmek gereklidir. Modern toplumsal formasyona dair bilginin üreticisi ve aktarıcısı olarak nitelendirdiğimiz kitle iletişim araçları da din olgusunun toplumsal olarak işlev gördüğü mecralardan biridir.

Kitle iletişim araçları ve bilhassa televizyon, toplumsal hayatın bir parçası olarak dinsel ya da inançsal alanı da kapsamaktadır. Ancak dinsel deneyimler ya da pratikler medyada yalnızca kısıtlı temsiliyetler yoluyla yer alabilirler. Çünkü televizyonun ortamı ya da yapısı, gerçek bir dinsel deneyime olanak sağlamaktan uzak olduğu gibi, dünyevi yaşama ilişkin barındırdığı sayısız görüntüyle (eğlence dünyası, popüler programlar, haberler vs.) sekülarizm psikolojisi yaratmaya yönelik doğal bir yönelimi vardır (Postman, 2014:135). Dolayısıyla televizyondan aktarılan dini anlatı, mecranın yapısının kutsal deneyime imkan sağlamaması bakımından, yalnızca temsiliyetler düzeyinde gerçekleşebilmektedir. Bu anlamda din kavramının kitle iletişim araçlarında yer alış biçimi, aktarıcının belirlediği çerçeve ve seçtiği sembolik unsurlar tarafından şekillenmekte ve toplumsal olarak işlev gördüğü bağlamda nitelik kazanmaktadır.

Din olgusunun toplumsal alandaki işlevi, gündelik hayata ya da bireyin pratiklerine yönelik belirli modelleri sunması bakımından hem açıklayıcı hem de yön verici bir nitelik taşımaktadır. Nitekim Durkheim (2005:26), ilkel insanların dünyayı ve kendilerini anlamak için oluşturdukları ilk sistemlerin dini kökenli olduğunu

söylemiştir Benzer bir biçimde modern yaşamın ya da modern dünyanın düzenine ilişkin bütüncül bir anlayışın inşasında din olgusu toplumsal bir bileşen olarak yer aldığı söylenebilmektedir. Bu inşa sürecinde aktif bir rol oynayan kitle iletişim araçları modern yaşamın pratik ya da değerlerine yönelik kalıpları aktarırken, din olgusunu da referans noktası olarak ele alabilmektedirler. İletişim aracının kendisi kutsal dini bir deneyimin yaşanmasını olanaksız kılsa bile, söylem bağlamında toplumsal eylemi biçimlendirme etkisine sahiptir. Kanımızca din olgusunun kitle iletişim araçlarındaki varlığı, öncelikle her iki kavramın kendine özgü yapısı gereği yalnızca ve çoğunlukla zorunlu olarak pragmatik bir noktaya işaret etmektedir. Bu sebeple din olgusu ve inançsal unsurlar, modern dünyanın aktarıcısı ve üreticisi olarak rol oynayan kitle iletişim araçlarında toplumsal bir etmen ya da bileşen niteliği taşımaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. RAMAZAN SOHBET PROGRAMLARINDA GELENEĞİN İCADI VE TOPLUMSAL HAFIZANIN İNŞASINDAKİ ROLÜ

Çalışmamızın bu bölümünde 'Nihat Hatipoğlu ile Ramazan Programı' başlıklı sohbet programı, geleneği yeniden icat etme ve toplumsal hafızayı inşa etme bağlamında incelenmiştir. İnceleme kapsamında niceliksel ve niteliksel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

3.1 ARAŞTIRMANIN AMACI

Modernite, Aydınlanma sürecinden bu yana varlığını bilimin ve aklın rasyonel temellerine dayandırmakla birlikte, kendisinden önce varolan bütün toplumsal düzenlerden bir kopuş yaşadığı iddiasını taşımaktadır. Ancak, çalışmamızın kuramsalında belirttiğimiz üzere, modern toplum değerlerinin meşruiyet kazanması ve bireylerin bu çerçeve içerisinde birarada kalabilmesi için geçmişe ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Geçmiş, değişen ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel koşullar içerisinde heterojenleşmiş bireyleri ortak duygu ve değerler temelinde birleştirecek zemin görevini üstlenmektedir. Bu bağlamda gelenek toplumsal hafızada varlığını sürdürdüğü sürece geçmişle geleceği birbirini bağlayan bir köprü görevi görmektedir. Ancak araştırmamızın kapsamında ele aldığımız Eric Hobsbawn'ın yaklaşımıyla gelenekler; tarihsel geçmişten seçilen belirli simge, imaj ya da anlamsal unsurların güncel yorumunu içermekte ve hatta çoğu zaman yeniden icat edilmektedir.

Çalışmamızın kuramsalında yer verildiği üzere toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda icat edilen gelenekler kolektif belleği inşa etmektedir. Konuya yaklaşımız itibariyle geleneklerin kitle iletişim araçlarıyla icat edildiği ve yeniden üretildiği söylenebilir. Televizyonda yayınlanan sohbet programları da geleneğin icat edildiği alanlardan biri olarak ele alınabilir.

Buradan yola çıkarak araştırmamızın temel amacı dini içerik taşıyan Ramazan televizyon programlarıyla geleneğin nasıl ve hangi unsurlarla icat edildiğini ve bu unsurlarla beraber toplumsal hafızanın nasıl şekillendirildiğini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, çalışmamızda yer verilen televizyon programı içeriksel, biçimsel ve araçsal olarak incelenecektir. Çalışmamızda içeriksel olarak, programda yer verilen konulara, konularda rasyoneliteye ne derece yer verildiğine ve irrasyonaliteyle yeniden icat edilen unsurlara bakılacaktır. Biçimsel olarak ise, içeriğin sözlü ve görsel aktarım şekli, aynı zamanda simgesel ve sembolik unsurların ne derece yer bulduğu incelenecektir. Son olarak araçsalcı bir bakış açısıyla, içeriğin aktarımında hangi toplumsal aktörlere yer verildiği ve hangi kaynaklara dayandırıldığının belirlenmesi amaçlanmıştır.

3.2 ÖRNEKLEM VE SINIRLILIKLAR

Araştırmamızın örneklem kısmında geleneğin icadı ve toplumsal belleğin inşaası bağlamında dinsel bilgilerin aktarıldığı Ramazan sohbet programı ele alınacaktır. Bunun temel nedeni, geleneksel ve irrasyonel unsurların modern hayatın pratiklerine yön verme ve modern toplumun değerlerini şekillendirme sürecine en belirgin biçimde etki eden unsurlardan birinin dini alan olmasıdır. Bu bağlamda, en fazla izlenme oranı ve izleyici kitlesine sahip olması sebebiyle, ATV kanalında yayınlanan ‘Nihat Hatipoğlu ile İftar’ programı araştırmamızın kapsamına dahil edilmiştir.

Çalışma kapsamında daha güncel verilere ulaşabilmek adına 2018 yılına ait Ramazan süresi boyunca yayınlanmış olan iftar programından rastgele beş bölüm çalışmanın örneklemi olarak belirlenmiştir. Çalışmamınız amacı açısından, ilgili programın tüm bölümlerinin birbirine benzer içeriğe ve düzenliliğe sahip olması nedeniyle, herhangi bir seçim kriteri belirlenmeksizin, rastgele seçim yaklaşımı kullanılmıştır. Bu çerçevede programın ‘16 Mayıs 2018’, ’19 Mayıs 2018’ ve ‘8 Haziran 2018’, ’13 Haziran 2018’ ve ’26 Mayıs 2018’ tarihli beş bölümü niceliksel ve niteliksel içerik analizine tabi tutulmuştur.

Araştırmamız dahillinde ele aldığımız programın söylem içeriği gündelik hayat, dini bilgiler, ahlak ve etik, menkıbe,hikaye ve kıssalar, politik söylem kriterleri üzerinden incelenmiştir. İçeriğin sözlü ve görsel aktarım biçimleri göz önüne alınmış ve programda yer alan simge, imge ve semboller dikkate alınarak analize dahil edilmiştir. Böylece programın görüntüsel düzleminde yer verilen unsurların temsiliyeti üzerinden yorumlama yapılmış ve geleneğin icadı kavramı ile bağ kurulmaya çalışılmıştır. Toplumsal bir aktör ve 'anlatıcı' olarak Nihat Hatipoğlu'nun söylemleri niteliksel bir analize tabi tutulmuş, programa katılan izleyicilerin soru-cevap bölümlerindeki yorumları analize dahil edilmemiştir.

3.3 ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI

Ramazan sohbet programlarında geleneğin icadı ve toplumsal hafızanın inşası ile ilişkli varsayımlar:

1- Ramazan programları iftar saatinden yaklaşık yarım saat önce başlayarak iftar süresince devam etmektedir.

2- Programlar anlatıcının konuya ilişkin bilgi vermesi ve akabinde soru cevap şeklinde devam etmektedir.

3- Programda sorulan sorular geniş bir konu çerçevesine aittir. (din, oruç, sağlık, politika, aile, gündelik hayat)

4- Programda ele alınan konular sadece ramazan ve/veya iftar ile sınırlı kalmayarak gündelik hayatın tümünü kategorize edecek biçimde şekillenmektedir.

5- Programda ele alınan konular "araştırmanın yöntemi" başlığında yer verilecek olan kriterler çerçevesinde rasyonel ve irrasyonel olarak ikiye ayrılmaktadır.

6- Programda ele alınan irrasyonel konular (mit, hayal gücü, rit vb.) rasyonel öğelerle pekiştirilerek, akli bir çerçeveye büründürülmekte, olağanın bir parçası olarak yeniden icat edilmektedir.

7- Programda yer alan konular anlatımı desteklemek amacıyla sözlü, görsel, hem sözlü hem görsel öğelerle pekiştirilmektedir.

8- Programda ele alınan konularla ilişkili simge, sembol ve anlatılara yer verilmektedir. Kullanılan sembol ve simgelerin ilişkiselliği konuyla paraleldir.

9- Programda yer alan içeriğin aktarımında toplumsal aktörlere, seçkinlere ve tarihi gerçek/kurgusal karakterlere yer verilerek anlam kuvvetlendirilmeye çalışılmaktadır.

10- Programlar anlatının ve içeriğin desteklenmesi adına dini referans noktaları ile (hadis, kutsal kitap vs) ilişkilendirilmektedir.

3.4 ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmanın amacına uygun olarak seçilen Ramazan programının geleneği nasıl icat ettiğine yönelik inceleme yapılmasında "içerik analizi" yöntemiyle yürütülmüştür. Sosyal bilimler alanında yapılan çalışmaların en büyük problemlerinden biri araştırmanın yöntemini belirlemektir. Sosyal bilimlerin temel konusu olan toplum, ilişkili olduğu alanlar ve zaman-mekan koşulları içinde ele alınır, gözlemler yapılıp saptamalarda bulunulur. Bu saptamalar sonucunda elde edilen bulgular analize tabi tutularak, belirli çıkarımlar yapılır. Ancak sosyal bilimlerde bilmek yetmez, derinlemesine anlamak gereklidir (Öktem ve Karagöz; 2015:113) Bu yaklaşımla çalışmamız kapsamında benimsenmiş olan içerik analizi yöntemi, ele alınan konunun derinlemesine incelenmesine ve yorumsanmasına olanak sağlayacak verilerin elde edilmesinde en uygun yöntemlerden biridir. İçerik analizi, sözel, basılı vb. materyallerden tek tek elde edilen verilerin bir araya getirilmesi ile genellemelere ve yorumlara ulaşmayı kapsar. Nitekim içerik analizi yöntemiyle inceleme sahamız olan kitle iletişim araçlarının etkisi yerine medya içeriğinin ve aktardığı mesajların niteliğine ulaşılabilmektedir (Deveci, 2015: 451).

Araştırmamız dahilinde ele aldığımız programın söylem içeriği gündelik hayat, dini bilgiler, ahlak ve etik, menkıbe, hikaye ve kıssalar, politik söylem kriterleri üzerinden incelenmiştir. İçeriğin sözlü ve görsel aktarım biçimleri göz önüne alınmış ve programda yer alan simge, imge ve semboller dikkate alınarak analize dahil edilmiştir. Böylece programın görüntüsel düzleminde yer verilen unsurların temsiliyeti üzerinden yorumlama yapılmış ve geleneğin icadı kavramı ile bağ kurulmaya çalışılmıştır. Toplumsal bir aktör ve 'anlatıcı' olarak Nihat Hatipoğlu'nun söylemleri niteliksel bir analize tabi tutulduğu gibi, programa katılan konukların ve soru-cevap bölümlerinde seyircinin yorumları da inceleme kapsamına dahil edilmemiştir.

Araştırma örneklemine dahil edilen televizyon programının 5 bölümünün analiz edilmesinde aşağıda yer alan 7 soru kullanılmıştır.

1. Konuların gündelik hayat, ibadet/dini bilgiler, ahlak/etik, mekıbe/hikaye/kıssalar ve politika kategorileri açısından dağılımı nedir?

2. Konuların rasyonel ve irrasyonel olarak dağılımları nedir?

3. Konularda irrasyonaliteyle yeniden icat edilen unsurlar nelerdir?

4. İçeriklerin sözlü, görsel ve hem sözlü hem de görsel aktarım şekilleri nelerdir?

5. Programda kullanılan simgesel ve sembolik unsurlar nelerdir ve ne sıklıkta kullanılmaktadır?

6. İçeriğin aktarımında hangi toplumsal aktörlere yer verilmektedir?

7. İçerik hangi dinsel kaynaklara dayandırılmaktadır?

Yukarıdaki başlıkların incelenmesi sürecinde, hem içerik analizi yönteminin bir gereği, hem de sosyal bilimler içinde gerekli olan sınırlandırmanın bir parçası olarak çeşitli kriterler oluşturulmuş, tarafımızca çalışmaya ölçeklendirme çerçevesinde dahil edilmiştir. Kendi anlamıyla kullanılan kriterlerin yanı sıra, tarafımızca anlamlandırılarak çalışmaya dahil edilen kriterler aşağıdaki gibidir:

Rasyonel: Çalışmamız kapsamında rasyonel olarak değerlendirilen unsurlar gündelik hayatın içerisinde kaynağını tamamen dünyevi olaylardan ve normatif koşullardan alan unsurlara işaret etmektedir. Örnek verecek olursak yasa, kural, kanun gibi olgular rasyonelite içerisinde değerlendirilmektedir. Bununla beraber kaynağı müphem olsa da, genel gerçeklik içerisinde olması mümkün ve/veya kısmen pozitif tarihsel olgulara dayandırılmış olaylar bu kriter altında ele alınmaktadır.

İrrasyonel: İrrasyonel kelime anlamı olarak mantık dışını ifade etse de çalışmamız kapsamında bir olgunun mantık dahilinde veya dışında oluşunu tamamen buna olan inançla şekillenmiş olduğunu ifade etmemizden ötürü, irrasyonalite varlığına inanılmış kabul görülmüş dahi olsa fiziki evren koşullarını zorlayarak, metafizik bir nitelik kazanmış olay/olgu/durumları kapsamaktadır. Bu çerçevede gerçekleşip gerçekleşmediğine duyulan inanç önemsenmeksizin ya da gündelik hayatı düzenleyip

düzenlemediğine bakılmaksızın kendi içerisinde "mit, rit, doğaüstü, metafizik" nitelik taşıyan öğeler irrasyonalite boyutunda ele alınmaktadır.

3.5 ELDE EDİLEN BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın amacına uygun olarak verilerin analizlerinden elde edilen bulgulara ve bu bulgulara ait yorumlara yer verilmiştir. Elde edilen bulgular konuyu aydınlatıcı nitelik taşıyan örneklerle beraber ele alınarak; niceliksel, sayısal ve kavramsal ölçekte değerlendirilerek durum tespiti yapılacaktır.

3.5.1 Programda Ele Alınan Konuların Kategorilerinin Niceliksel Analizi

Tablo 1. Konuların gündelik hayat, ibadet/dini bilgiler, ahlak/etik, politika, menkıbe/hikaye/kıssalar kategorileri açısından dağılımı

	1. Bölüm		2. Bölüm		3. Bölüm		4.Bölüm		5.Bölüm		Toplam	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Gündelik Hayat	6	%30	9	%45	6	%33	3	%23	8	%35	32	%34
İbadet/Dini Bilgiler	6	%30	4	%20	2	%11	4	%31	4	%17,4	20	%21,3
Ahlak/Etik	5	%25	2	%10	4	%22	2	%15	4	%17,4	17	%18,1
Politika	-	-	-	-	1	%6	-	-	2	%8,7	3	%3,2
Menkıbe/Kıs./Hik.	3	%15	3	%15	5	%28	4	%31	4	%17,4	19	%20,2
Diğer	-	-	2	%10	-	-	-	-	1	%4,1	3	%3,2
Toplam	20	%100	20	%100	18	%100	13	%100	23	%100	94	%100

Tablo 1'e göre incelenen programda yer verilen konuların içeriği açısından 94 kez kodlama yapılmıştır. Bu kodlamalar sıklık açısından yüksekten düşüğe doğru sıralandığında 32'sinin (%34) gündelik hayat, 20'sinin (%21,3) ibadet/dini bilgiler, 19'unun (%20,2) menkıbe/kıssa/hikayeler, 17'sinin (%18,1) ahlak ve etik, 3'ünün (%3,2) politika ve son olarak 3'ünün (%3,2) ise diğer kategori olarak belirlendiği görülmektedir. İncelenen 5 bölümün tümünde araştırma amacı açısından belirlenen kategori türlerine rastlanmıştır. Ancak elde edilen dağılımlara göre incelenen programlarda en fazla gündelik hayat, ibadet dini bilgiler, menkıbe, kıssa ve hikayelere yer verildiği, diğer taraftan en az yer verilen kategorinin ise politika olduğu söylenebilir.

Programın ele aldığı kategoriler kapsamında en fazla gündelik hayata ilişkin konuların konuşulması bireyin toplumsal hayat içerisindeki en mikro alanlarının bile yeniden düzenlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Örnek vermek gerekirse boşanma ya da boşanma sonrası çocukların velayeti gibi sosyal-hukuksal konular dini ve manevi bir çerçevede ele alınmakta, anlatıcı tarafından yönlendirici nitelikte söylemler gerçekleştirilmektedir.

3.5.2 Programda Ele Alınan Konuların Yer Alış Biçimlerine Yönelik Niceliksel Analiz

Tablo 2 İçeriklerin sözlü, görsel ve hem sözlü hem de görsel aktarımı

	1. Bölüm		2. Bölüm		3. Bölüm		4.Bölüm		5.Bölüm		Toplam	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Sözlü	13	%68,41	12	%85,7	8	%80	7	%70	13	%81,3	53	%76,8
Görsel	1	%5,3	-	-	-	-	1	%10	-	-	2	%2,9
Sözlü/ Görsel	5	%26,3	2	%14,3	2	%20	2	%20	3	%18,7	14	%20,3
Toplam	19	%100	14	%100	10	%100	10	%100	16	%100	69	%100

Tablo 2'ye göre incelenen programda yer verilen konuların aktarımında kullanılan yöntemler açısından toplam 69 kez kodlama yapılmıştır. Bu kodlamalar sıklık açısından yüksekten düşüğe doğru sıralandığında 53'ünün (%76,8) sözlü, 14'ünün (%20,3) sözlü ve görsel, 2'sinin (%22,9) görsel kategori olarak belirlendiği görülmektedir. İncelenen 5 bölümün tümünde araştırma amacı açısında belirlenen kategori türlerine rastlanmıştır. Ancak elde edilen dağılımlara göre incelenen programlarda en fazla sözlü aktarım kullanıldığı, diğer taraftan en az yer verilen kategorinin ise görsel aktarım olduğu söylenebilir.

Programda konuların aktarımında görselden çok sözel aktarıma yer verilmesinin en önemli sebeplerinden biri, toplumsal bir aktör/seçkin olarak Nihat Hatipoğlu'nun anlatıcı rolüyle ilişkilidir. Anlatıcının toplumsal alandaki kimliği anlatının meşruiyet kazanmasındaki en önemli dayanak noktalarından biridir. Nitekim

programda seyirciler, hem dünyevi hem de metafizik konulara dair doğru bilginin kaynağı olarak Nihat Hatipoğlu'nu görmektedir.

3.5.3 Programda Ele Alınan Konuların Rasyonel ve İrrasyonel Dağılımına Yönelik Niceliksel Analiz

Tablo 3. Konuların rasyonel ve irrasyonel dağılımı

	1. Bölüm		2. Bölüm		3. Bölüm		4.Bölüm		5.Bölüm		Toplam	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Rasyonel	2	%16,7	4	%33,3	4	%33,3	2	%22,2	4	%30,8	16	%27,6
İrrasyonel	6	%83,3	8	%66,7	8	%66,7	7	%77,8	9	%69,2	42	%72,4
Toplam	10	%100	12	%100	12	%100	9	%100	13	%100	58	%100

Tablo 3'e göre incelenen programda yer verilen konuların rasyonel ve irrasyonel dağılımları açısından 58 kez kodlama yapılmıştır. Bu kodlamaların 42'sinin (%72,4) irrasyonel, 16'sının ise (%27,6) rasyonel kategori olarak belirlendiği görülmektedir. Elde edilen dağılımlara göre incelenen programlarda daha çok irrasyonel konulara yer verildiği söyenebilir.

Çalışmanın yöntem kısmında belirttiğimiz üzere programda yer verilen irrasyonel anlatılar dünyevi konulara ilişkin bilginin aktarımında kaynak niteliğine sahiptir. Örneğin mirasın paylaşımı konusunda hukuksal alandaki eşitlikten değil 'Allah katındaki' eşitlik dolayısıyla kadın ve erkeğin aynı haklara sahip olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda miras hakkı kavramı modern seküler bir toplumsal yapının yasal düzenlemelerinden daha çok dini alandaki çerçevesiyle ilişkilendirilmektedir.

3.5.4 Programda Ele Alınan Konuların Aktörlerine Yönelik Niceliksel Analiz

Tablo 4 İçeriğin aktarımında yer verilen toplumsal aktörlerin dağılımı

	1. Bölüm		2. Bölüm		3. Bölüm		4.Bölüm		5.Bölüm		Toplam	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Peygamber	5	%56	3	%50	5	%62,5	10	%52,63	1	%12,5	24	%48
Sahabe	3	%33	-	-	3	%37,5	5	%26,32	2	%25	13	%26
Alim /Evliya	1	%11	3	%50	-	-	4	%21,05	5	%62,5	13	%26
Politik Aktör	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	9	%100	6	%100	8	%100	19	%100	8	%100	50	%100

Tablo 4'e göre incelenen programda yer verilen toplumsal aktörler açısından 50 kez kodlama yapılmıştır. Bu kodlamalar sıklık açısından yüksekten düşüğe doğru sıralandığında 24'ünün (%48) peygamber, 13'ünün (%26) sahabe, 13'ünün (%26) alim/evliya olarak belirlendiği görülmektedir. İncelenen 5 bölümün hiç birinde politik aktörlere yer verilmediği görülmüştür. Elde edilen dağılımlara göre incelenen programlarda en fazla toplumsal aktör/seçkin olarak peygamberlere yer verildiği, sahabe, alim ve evliyalara daha az yer verildiği söylenebilir.

Program dahilinde ele alınan konulara ilişkin örnek verilirken geçmişte yaşanmış olayların aktörü olarak en fazla peygambere gönderme yapılmaktadır. Aktarılan değer ve tutumlar peygamberin kutsiyeti üzerinden meşrulaştırılmakta ve rasyonalize edilmektedir. Diğer bir yandan sahabe, alim ve evliyalar da hem toplumsal birer aktör hem de kutsi seçkinler olarak bireylerin düşünce ve eylem pratiklerine yönelik kaynak nitelği taşımaktadırlar.

3.5.5 Programda İrrasyonalite İle Yeniden İcat Edilen Unsurların Niceliksel Analizi

Tablo 5. İrrasyonalite ile yeniden icat edilen unsurların dağılımı

	1. Bölüm		2. Bölüm		3. Bölüm		4.Bölüm		5.Bölüm		Toplam	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Aile	3	%17,6	4	%23,5	6	%23,2	3	%21,4	2	%22,2	18	%21,7
Evlilik	2	%11,8	1	%5,9	3	%11,5	2	%14,4	-	-	8	%9,7
İnsan İlişkileri	6	%35,3	2	%11,8	2	%7,8	2	%14,4	2	%22,2	14	%16,8
Ekonomik İlişkiler	2	%11,8	3	%17,6	5	%19,2	1	%7,1	1	%11,1	12	%14,5
Hukuki Konular	-	-	2	%11,8	3	%11,5	3	%21,4	-	-	8	%9,6
Millet Mezhep	-	-	-	-	3	%11,5	1	%7,1	2	%22,2	6	%7,2
Dini Pratikler	4	%23,5	3	%17,6	3	%11,5	1	%7,1	1	%11,1	12	%14,5
Toplumsal Cinsiyet	-		2	%11,8	1	%3,8	1	%7,1	1	%11,1	5	%6
Toplam	17	%100	17	%100	26	%100	14	%100	9	%100	83	%100

Tablo 5'e göre incelenen programda irrasyonalite ile yeniden icad edilen unsurlar açısından 83 kez kodlama yapılmıştır. Bu kodlamalar sıklık açısından yüksekten düşüğe doğru sıralandığında 18'inin (%21,7) aile, 14'ünün (%16,8) insan ilişkileri, 12'sinin (%14,5) ekonomik ilişkiler olarak belirlendiği görülmektedir. İncelenen 5 bölümde de daha az oranda da olsa hukuki konular,evlilik, dini pratikler, toplumsal cinsiyet ve millet/mezhep konularına yer verildiği görülmüştür. Elde edilen dağılımlara göre incelenen programlarda en fazla aile ve insan ilişkilerinin irrasyonel bağlamda yeniden icat edildiği söylenebilir.

Çalışmamız kapsamında irrasyonalite ile yeniden icat edilen ya da anlamlandırılan unsurlara yönelik elde edilen bulgular sonucunda programda aile,

insan ilişkileri, ekonomik ilişkiler gibi gündelik hayatın mikro alanlarına yönelik pratik ve değerlerin ele alındığı görülmektedir. Bu doğrultuda incelenen programın öncelikli olarak dünyevi yaşamı düzenleme ve bireysel ilişkileri anlamlandırması bakımından toplumsal alanı biçimlendirdiği söylenebilir.

3.5.6 Programda Rasyonalitenin Dayandırıldığı Unsurlara Yönelik Niceliksel Analiz

Tablo 6. Konuların aktarımında kullanılan dinsel kaynakların dağılımı

	1. Bölüm		2. Bölüm		3. Bölüm		4.Bölüm		5.Bölüm		Toplam	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Hadis	5	%55,6	2	%50	4	%57,1	3	%50	2	%100	16	%57,1
Sünnet	2	%22,2	2	%50	2	%28,6	1	%16,7	-	-	7	%25
Kutsal Kitap	2	%22,2	-	-	1	%14,3	2	%33,3	-	-	5	%17,9
Toplam	9	%100	4	%100	7	%100	6	%100	-	%100	28	%100

Tablo 6'ya göre incelenen programda yer verilen konuların aktarımında kullanılan dinsel kaynaklar açısından toplam 28 kez kodlama yapılmıştır. Bu kodlamalar sıklık açısından yüksekten düşüğe doğru sıralandığında 16'sının (%57,1) hadis, 7'sinin (%25) sünnet, 5'inin (%22,9) kutsal kitap kategorisi olarak belirlendiği görülmektedir. İncelenen 5 bölümün tümünde araştırma amacı açısından belirlenen kategori türlerine rastlanmıştır. Ancak elde edilen dağılımlara göre incelenen programlarda en fazla hadis kullanıldığı, diğer taraftan en az yer verilen kaynağın ise kutsal kitap olduğu söylenebilir.

Çalışmamız dahilinde kutsal kitap, kazuistik yapısı ve dinsel normatif bir kaynak olarak toplum tarafından kabul edildiği için rasyonel kabul edilmektedir. Ancak elde edilen bulgular sonucunda programda ele alınan konuların dinsel kaynağı olarak en fazla hadis ve sünnetin yer aldığını görmekteyiz. Gündelik hayatın ve toplumsal ilişkilerin en mikro ölçekteki alanlarına dair problemlerde geleneksel bir bağ kurularak hadis ve sünnetle ilişkilendirilmektedir.

3.5.7 Programda Kullanılan Simge,İmge ve Sembollerin Niceliksel Analizi

Tablo 7. Programda kullanılan simgesel, imgesel ve sembolik unsurların dağılımı

	1. Bölüm		2. Bölüm		3. Bölüm		4.Bölüm		5.Bölüm		Toplam	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran	Sayı	Oran
Simge	6	%60	3	%50	6	%60	4	%40	4	%30,8	23	%46,9
İmge	2	%20	1	%16,7	3	%30	4	%40	4	%30,8	14	%28,6
Sembol	2	%20	2	%33,4	1	%10	2	%20	5	%38,6	12	%24,5
Toplam	10	%100	6	%100	10	%100	10	%100	13	%100	49	%100

Tablo 7'ye göre incelenen programda kullanılan simge, imge ve sembolik unsurlar açısından toplam 49 kez kodlama yapılmıştır. Bu kodlamalar sıklık açısından yüksekten düşüğe doğru sıralandığında 23'ünün (%46,9) simge, 14'ünün (%28,6) imge ve 12'sinin (%24,5) sembol kategorisisi olarak belirlendiği görülmektedir. İncelenen 5 bölümün tümünde araştırma amacı açısından belirlenen kategori türlerine rastlanmıştır. Ancak elde edilen dağılımlara göre incelenen programlarda en fazla simge kullanıldığı söylenebilir.

Programda yer alan simgelerin geleneksel geçmişle arasında bağ kuracak şekilde bilinçli olarak kullanıldığı görülmektedir. Sahne dekorunda kullanılan aksesuarların cami minaresi ya da geleneksel dini amblemleri çağrıştıran tasarımı, Türk bayrakları, dini kitapların görselleri gibi simgesel unsurlardan oluştuğu görülmektedir. Diğer yandan Havva ve Adem'in cennetten kovuluş hikayesine gönderme yaparak jenerikte yer alan elma görseli ve ardından 'yasak elmanın' yenmesinden pişmanlık duyan insanoğlunu çağrıştıracak şekilde ağlayan ve dua eden insanların gösterilmesi imgesel bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca programda hem sahne dekoru hem de anlatıyı güçlendiren bir öğe olarak vizyonda yer alan Arapça yazılar sembolik nitelik taşımaktadırlar.

SONUÇ

Çalışmamızda elde edilen en temel sonucun, Ramazan programlarında modern topluma ilişkin değer ve davranışların, geçmişle ilişkisi kurularak geleneksel hale getirildiği, bu değer ve davranışların meşrulaştırılmasında irrasyonel açıklama kalıplarının kullanıldığı, toplumsallaşma sürecinde ortak kültürel belleğin bu irrasyonal unsurlarla inşa edildiği, ve kitle iletişim araçlarıyla yeniden üretildiği söylenebilmektedir. Bu çıkarım ile ilgili araştırmada elde edilen ayrıntılı sonuçlar, ramazan programlarının inançsal pratiklerden daha çok gündelik hayatın pratiklerini şekillendirmeyi amaçladığı, bunu yaparken daha çok irrasyonel konulara yer verildiği, modern toplumsal hayata ilişkin belirli unsurların irrasyonalite ile yeniden biçimlendirildiği, konuların kaynaklarına ilişkin olarak daha çok hadis ve sünnetin kullanıldığı ve bu bağlamda peygamberin toplumsal kimliğine yer verildiği, anlatının gelenekle ilişkisinin kurulması amacıyla simgesel unsurlara yer verildiği, son olarak konuların aktarımında anlatıcının önemli bir rolü olduğu ve bu nedenle sözel aktarımın daha fazla kullanıldığı yönündedir. Çalışmamızda ilk olarak gündelik hayatın pratiklerini şekillendirmeye yönelik elde edilen bulgu aşağıda tartışılmıştır.

Çalışmamız kapsamında incelediğimiz Ramazan programında ele alınan konuların içeriğine yönelik yaptığımız analiz sonucunda en fazla gündelik hayata ilişkin pratiklerin konu edinildiği görülmüştür. Programın temasıyla ilişkili olarak ibadet ve dini bilgiler kategorisinde yer alan unsurlara daha az yer verilmekle birlikte, hem bireylerin gündeliğinde gerçekleşen olaylara ilişkin hem de toplumsal yaşamı düzenleyecek tutum ve normatif değerleri şekillendirmekte ve ön plana çıkarmaktadır. Aile, evlilik, insan ilişkileri, kamusal alan, miras, toplumsal cinsiyet, çocukların eğitimi gibi hukuksal ve sosyolojik bir yaklaşımla incelenmesi gereken dünyevi konuların irrasyonel ya da geleneksel bir çerçevede ele alındığı gözlemlenmiştir. Gelenek bu bağlamda dünyevi yaşamın pratiklerine ilişkin bir kaynak ve meşruiyet aracı görevi görmekle birlikte, toplumsal yaşamın inşa edildiği yaklaşım doğrultusunda yeniden icat edilmektedir. Geleneğin içerdiği bilginin rasyonel olup olmamasının bir önemi olmadığı gibi, bireylerin inançları dolayısıyla işlevsellik

kazanmaktadır. Nitekim doğruluğuna ilişkin rasyonel delillerin gerekliliğine ihtiyaç duymayan gelenek, bireyin eylemini muhayyile ve inanç aracılığıyla düzenlemesi bakımından toplumsal yaşamda varlık gösterir (Shils; 2003:110). Bu nedenle bireylerin gündelik hayatlarında gerçekleştirdikleri eylemleri kontrol etme ya da yönlendirme amacıyla geleneğin (icat edilmiş geleneğin) bir tür meşruiyet zemini olarak şekillendirildiği söylenebilir.

Program içerisinde hem soru-cevap kısımlarında hem de günün teması olarak seçilen konuya ilişkin gerçekleştirilen anlatılarda gündelik pratiklere yönelik geleneksel açıklama kalıpları sunulmaktadır. Örnek vermek gerekirse, yurtdışında yaşayan ve Müslüman olduğunu beyan eden bir seyircinin alışveriş esnasında etini nereden alması gerektiğine ilişkin sorduğu soruya "mutlaka bir Allah'a inanan herhangi bir dine mensup kasaptan alabileceğini ama Müslüman bir kasaptan almasının daha doğru olacağı" cevabı verilmiştir. Ekonomik nitelikte olan ve rasyonel gündelik eyleme ilişkin, inançsal bir yaklaşımla düzenlenme getirilmesi, maddi toplumsal yaşama dair geleneksel pratiklerin üretilmesine işaret etmektedir. Bu nedenle rasyonel bir çerçevede inşa edilen modern sosyo ekonomik yapı, dinsel ya da geleneksel gerekçelerle şekillendirilmesi sonucunu doğurmaktadır. Başka bir örnekte ise, seyirci toplum içerisinde yüksek sesle konuşmanın başkasını rahatsız etme bakımından 'hak yemekle' ilişkisi olup olmadığını sorduğunda, bunun dini olarak doğru olmadığı, Peygamber'in bu davranışı kınadığı ve kul hakkı sayıldığı şeklinde cevap verilmiştir. Aksiyoloji alanında değerlendirilebilecek ve gündelik yaşamın pratiklerine ilişkin etik/ahlak konuları, irrasyonel açıklamalarla şekillendirilmekte, kutsiyet atfedilen tarihsel geçmiş tarafından meşrulaştırılmaktadır. Geçmiş, bu anlamda modern anlatının temellük ettiği bir yardımcı (Giddens,2012:25) rolü üstlenmektedir.

Buradan yola çıkarak incelenen programı yalnızca dini sohbetin yapıldığı bir televizyon programı olarak görmek yerine, modern sosyal yaşamın her alanını düzenleyen, varolan toplumsal koşullara göre normatif tutum ve değerleri biçimlendiren ve geleneksel unsurların rasyonalizasyonu aracılığıyla bireylerin eylemlerine yön veren iletişimsel bir mecra olarak görülmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Nitekim elde edilen bulgular sonucunda 'gündelik hayat' kategorisine

görünür bir biçimde programda daha fazla yer verilmesi, anlatının toplumsal açıdan böyle bir işlevsel yönü olduğunu da ortaya koymaktadır.

Çalışmamızda ele aldığımız programa yönelik analiz neticesinde elde ettiğimiz bir diğer bulgu, programda irrasyonel nitelikte anlatının daha fazla gerçekleştiği yönündedir. Çalışmanın yöntem kısmında belirttiğimiz üzere toplumsal olarak rasyonalize edilmiş olsalar da metafizik bir niteliğe sahip olan ve içeriğinde mit, rit ve doğaüstü unsurlar taşıyan tüm anlatılar irrasyonel olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda programda gerçekleştirilen anlatıların irrasyonalite temelinde gerçekleştirilmesi sebebiyle mit, rit ya da metafizik unsurlara sıkça yer verildiği gözlemlenmiştir.

Programda ele alınan konular sonuçları bakımından dünyevi yaşamın pratiklerine ilişkin olsalar bile kaynağını geçmişte yaşandığı varsayılan irrasyonel anlatı ya da olaylardan almaktadırlar. Bir diğer deyişle bireysel ya da toplumsal eylemin niteliği ya da meşruiyeti, kaynak olarak gösterilen anlatının irrasyonalitesi tarafından biçimlendirilmektedir. Nitekim, eylemin kaynağında varolan değer, ne kadar mutlak bir düzeye yöneltilirse o derece irrasyonel olacaktır (Weber,2012). Bu bakımdan anlatıya atfedilen kutsiyet ya da ona olan inanç dolayısıyla değer ya da davranışlar irrasyonel bir çerçevede rasyonalize edildiği söylenebilir. Programdan bir örnek vermek gerekirse, evliliğin bitirilmesi, yani boşanma neticesinde 'Allah'ın meleklerinin bundan rahatsız olacağı, boşanma gerçekleştiğinde gökyüzünün gıcırdadığı' söylenmekte ve Allah'ın boşanmaya müsaade ettiği ama bundan hoşlanmadığı belirtilmektedir. Aile birliğinin bozulmasına ilişkin hukuksal bir nitelik taşıyan ya da aile birliğinin korunmasına yönelik sosyal alana ihtiva eden evlilik/boşanma konusu, böylece metafizik bir temelde işlenmektedir. Toplumsal bir kurum olarak nitelendirebileceğimiz aile kavramı modern dünya içerisinde hukuki ya da sosyal bağlamda tanımlanmış olmasına karşın, aile birliğinin korunmasının sağlanması irrasyonel gerekçelere dayandırılmaktadır. Daha geniş bir perspektiften yaklaşacak olursak toplumsal kurumlarla ilgili değer ve yargılar irrasyonel unsurların aracılığıyla tasarlanmakta ve korunmakta olduğu söylenebilir. Bununla ilişkili olarak çalışmamızda irrasyonalite aracılığıyla yeniden icat edilen unsurlar olarak

belirlediğimiz kategorilerde, yapılan analiz sonucunda en fazla aile ve insan ilişkilerine yer verildiği görülmektedir.

Yapılan analiz sonucu elde ettiğimiz bulgular doğrultusunda irrasyonel anlatıların toplumsal alanda yer alan belirli unsurları yeniden şekillendirdiği söylenebilmektedir. Niceliksel veriler sonucunda bu unsurlar içerisinde bulunan aile, insan ilişkileri, ekonomik ve hukuki olgulara program içerisinde yüksek oranda yer verildiği tespit edilmiştir. Toplumsal sosyal alan içerisinde varolan bu konular modernite tarafından rasyonel, seküler ya da hukuksal bir biçimde tanımlanmış ya da düzenlenmiş olsalar bile irrasyonel anlatılar tarafından yeniden anlamlandırılmaktadır.

İncelenen programdan bir örnek vermek gerekirse, seyircinin 'nafaka ödenmeli midir ya da ne kadar süre boyunca ödenmelidir' sorusu üzerine nafakanın kadını korumaya yönelik bir düzenleme olduğu, bu düzenlemeyi hakimlerin sağlayabileceği ama hala ödenmediği takdirde bunun Allah katında yeri olmadığı ve 'iddet süresi' boyunca nafaka ödenmesi gerektiği söylenmiştir. Yasal yollarla düzenlenmiş olan nafaka kavramı bu söylem içerisinde öncelikle hukuksal bir çerçevede ele alınmışsa da, daha büyük bir yaptırımı olduğu düşünülen dinsel kavramlarla yeniden şekillendirilmiştir. Nafaka gibi pozitif hukukta yer alan kanunsal düzenlemeler ve belirli kriterlere dayalı olarak uygulamaya koyulan miras kavramı da irrasyonel gerekçelere dayalı olarak rasyonel pratiklere yön vermektedir. Nitekim programda belirtildiği üzere Allah katında herkesin eşit olduğu ve mirasın kadın ve erkekler arasında eşit derecede paylaşılması gerektiği ifadesi, rasyonel temele dayandırılmak yerine irrasyonel açıklama kalıplarıyla aktarılmaktadır. Dolayısıyla akıl aracılığı ile tasarlanmış olan modern dünyaya dahil olan bu gibi kavramlar ya da kurumları şekillendirirken, dayanak noktası olarak irrasyonel kaynaklar gösterilmekte ve yeniden anlamlandırılmaktadır.

Çalışmamız kapsamında incelediğimiz programa yönelik yapılan analiz sonrasında elde edilen diğer iki bulguda; anlatıya ilişkin gösterilen kaynaklarda kutsal kitaptan daha fazla hadis ve sünnet kullanılmakta ve toplumsal aktör olarak en fazla peygambere gönderme yapıldığı görülmüştür.

Program içerisinde belirli konular dahilinde şekillendirilen insani eylem ve pratiklerin 'neden öyle olması gerektiğine' ya da doğruluğuna ilişkin kaynak gösterilirken, dini atıflar yoluyla hadis kavramının belirgin bir biçimde ön plana çıktığı görülmektedir. Hadis kavramının Peygamber'in söz ve davranışlarının nakil yoluyla aktarım aracı olduğunu düşündüğümüzde, eylemlere kaynaklık eden davranış modeli kutsiyet atfedilen anlatılar olduğu söylenebilir. Daha geniş bir bakış açısıyla hadisin toplumsal alan içerisinde yer alan davranış, düşünce ya da değerlere bir model teşkil ettiği ve nakledenin yorumu çerçevesinde yeniden üretildiği söylenebilir. Nitekim Weber (1991:196); belirli seçkinler ya da uzamanlar tarafından hadis ve kutsal kitabın ahlaki öğretisinin içtihad yoluyla biçimlendirildiğini ve hukuksal alana da temel oluşturacak şekilde formülleştirildiğini belirtmiştir. Bu bağlamda toplumsal alanda varolan kurumsallaşmış yapılar ya da bireylerin eylemleri, kaynak gösterilen hadislerin aktarcının yorumu ve varolan durumla kurduğu ilişki çerçevesinde norm olarak belirlenmektedir.

Programda yer verilen konuların kaynağına ilişkin de en fazla hadisin kullanıldığı, elde ettiğimiz niceliksel bulgular sonucunda tespit edilmiştir. Program içerisinde hem bireylerin eylemlerine hem de toplumsal yaşamın kurallarına dair belirli normların aktarımı, yol gösterici niteliği taşıyan ve doğruluğunu kutsiyetinden alan hadisler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Nitekim özellikle insani ilişkiler, ahlak/etik, kadın-erkek ilişkileri bağlamında nakledilen değerler, hadislerin yorumlanması ve kaynak gösterilmesi bakımından peygamberin söz ve davranışlarına dayandırılmaktadır. Modernitenin toplumsal alana yönelik en küçük çatlakları doldurma ve gündelik yaşama dair en mikro düzeydeki pratikleri biçimlendirme amacı doğrultusunda, kutsal kitabın bütüncül ve kazuistik yapısı yerine hadislerin içtihad yoluyla yorumlanabilen özelliği olması nedeniyle, toplumsal inşada daha işlevsel bir rol üstlendiği söylenebilir.

Programda Hadislerin bir kaynak olarak daha fazla yer aldığı sonucuyla örtüşecek biçimde, anlatının toplumsal bir lider ya da seçkin tarafından meşrulaştırılması bağlamında en fazla peygambere atıfta bulunulmuştur. Peygamber, toplumsal ve kutsal kimliği sebebiyle doğru davranış ve değerlerin hem kaynağı hem de yol göstericisi olarak sosyal alanın düzenlenmesinde önemli bir rol üstlenmektedir.

Bu anlamda, toplumsal seçkinler olarak adlandırılan liderler, kanaat önderleri, din adamları ya da tarihteki kutsal kişiler, bireylerin onlara besledikleri inanç ve bağlılık dolayısıyla toplumu şekillendirme gücüne sahiptirler. Weber'in 'karizmatik otorite' kavramı (2012:362), bir kişinin takipçilerinin onu doğaüstü güçlere ya da en azından istisnai güçlere sahip olarak görmesi bakımından rol model alındığını, bireylerin ona karşı geliştirdiği kişisel bağlılık neticesinde karizmatik otoriteye göre davrandığını ve mutlak olarak güvendiğini belirtmiştir. Peygamber kavramı da sahip olduğu düşünülen doğaüstü güçler ya da kutsallığı açısından, toplumsal bir lider ya da otorite olarak görülebilir. Bu yaklaşımla peygambere program içerisinde sıkça yer verilmesi, belirli davranış ve değerlerin aktör tarafından onanması, meşrulaşması ve biçimlendirilmesi açısından işlevsel bir anlam taşımaktadır.

Programda ele alınan bireysel ya da toplumsal eylemin kaynağında hadislerin ön planda tutulduğu bulgusuna bağlı olarak, peygamber de toplumsal aktöre yapılan göndermeler çerçevesinde en fazla işaret edilen kişi olduğu söylenebilir. Örnek verecek olursak, kişinin kibirli olmamasını içeren etik bir konuda değerin doğruluğuna ilişkin peygambere atıfta bulunulmuş, 'Hz. Muhammed'in amcasının onu korumak amacıyla halka mesafeli yaklaşması, öldürülme tehlikesi olduğu uyarısına karşın peygamber 'asla halktan uzak olmayacağını, onlara üstten bakmayacağını ve mesafe koymayacağını' söylediği aktarılmıştır. Ardından kibri kınayan ve alçak gönüllü peygambere yakışan bir ümmet ve Müslüman olmak için hiç kimsenin kibre kapılmaması ve diğer insanlara eşit şekilde yaklaşılması gerektiği bildirilmiştir. Bu bağlamda ahlaki öğretinin kaynağı peygamberin davranışı olmakla birlikte, bireylerin eylem ve değerleri toplumsal liderin kutsiyeti çerçevesinde rasyonalize edilmektedir. Başka bir örnekte seyircinin çocuğunun olmamasının ilahi bir açıklaması olup olmadığını sorması üzerine ' Hz. İbrahim'in de çocuğu olmadığı, bir cezalandırma biçimi olsaydı bunun öncelikle bir peygambere yapılmayacağı ve çocuk sahibi olmanın Allah'ın tasarrufunda olduğu' belirtilmiştir. Buradaki örnekte olduğu gibi bireylerin yaşamları içerisinde karşılaştıkları olaylar karşısındaki tutum ve düşünceleri doğrudan kutsal kişiyle ilişkilendirilerek açıklanmaktadır. Bu bağlamda ele alınan programın anlatıcısı ve aktarıcısı olarak görebileceğimiz Nihat Hatipoğlu'nun toplumsal kimliği de önemli olmakta ve sözel aktarım biçimine sıklıkla yer verilmesi önemli bir nitelik taşımaktadır.

Çalışmamızda elde edilen bir diğer bulguya göre , konuların aktarımın biçimi olarak en fazla sözel anlatımın kullanıldığı görülmüştür. Zaman zaman görsel unsurlarla ya da ekrana yansıtılan yazılarla anlatı desteklense bile, konuların içeriğine yönelik olarak aktarılmak istenen iletiler anlatıcı tarafından bizatihi olarak gerçekleştirilmektedir.

Bu bağlamda programın sunucusu olarak görev alan ve bizim yaklaşımımız itibariyle anlatıcı rolü üstlenen Nihat Hatipoğlu'nun kendisi de anlatılanın meşruiyeti açısından önemli olmaktadır. Nitekim örnek olarak bu programın belirlenmesindeki temel nedenlerden biri, aynı türdeki diğer yayınlar içerisinde en yüksek izleyici oranının sahip olmasıdır. Bu duruma etki eden en önemli unsur Nihat Hatipoğlu'nun toplumsal kimliğidir. Bu bakımdan izleyicilerin çoğunluğunun anlatıcıya olan güven ve atfettiği saygınlığı dolayısıyla bu programı tercih ettikleri söylenebilir. Öyleyse anlatıların sözel olarak aktarılmasındaki temel nedenlerden biri de anlatıcının toplumsal rolü ve kimliğine dair verilen ortak değerden ileri gelmektedir.

Diğer yandan programda gerçekleştirilen anlatılar kutsal bir zamandan ve görsel olarak ispatının oldukça güç olduğu bir geçmişten ileri gelmesi sebebiyle, görüntüden daha ziyade sözel aktarım anlam kazanmaktadır. Nitekim anlatının çerçevesi kutsal bir nitelik ya da mitik özellikler taşıdığından, rasyonel bir ispata gerek duymaksızın inanca dayalı olarak aktarılmaktadırlar. Dolayısıyla sözel aktarım biçiminin programda tek başına kullanmış olduğu durumlarda bile içeriğin aynı etkiye sahip olması, hem nakleden kişinin toplumsal kimliği hem de nakledilen içeriğin inanca ve muhayyileye dayalı olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer yandan anlatılan konunun içeriğiyle doğrudan bir ilişkisi bulunmasa bile temaya uygun olduğu düşünülen simgesel ya da sembolik unsurlar görüntülerde sıkça kullanılmaktadır.

Çalışmamızın analiz kısmında belirlediğimiz kategorilerden olan simge, imge ve sembollerin kullanımına yönelik olarak elde edilen bulgularda bu üç unsurun da kullanıldığı ama en çok simgeye yer verildiği söylenebilir. Simgenin temsil ettiği anlam ya da nesneyle doğal bir ilişki olmadığını düşündüğümüzde (Mutlu,2008:255), programda yer verilen simgesel unsurların dinsel temaya vurgu yapacak ve anlatının

içeriğini güçlendirecek şekilde iletişim düzleminin tasarlandığını söylemek mümkündür. Özellikle geleneksel motiflerden oluşan desenler, objeler ya da cami figüründeki minyatür nesneler sahne tasarımında yer alırken, görüntüsel bağlamda ortak tarihe vurgu yaparcasına Sultan Ahmet Meydanı ve Cami'nin kadraja dahil edilmekte ve simgesel olarak temanın anlamı güçlendirilmektedir. Ayrıca belirli simgesel ya da sembolik unsurlarla inşa edilen ya da desteklenen anlam, doğrudan ilişkisi bulunmayan olay ya da olgular arasında da bağ kurmakta (Sultan Ahmet Meydanı ve dini olaylar gibi) tarihsel toplumsal bakımdan geleneği şekillendirmektedirler. Nitekim tarihsel olarak toplumun geçmişinde varolduğu düşünülen eski malzemeler yeni bir geleneğin inşasında kullanılabilirler (Hobsbawn, 2006:7).

Yukarıda detaylı olarak tartışılan konuları insicam içinde ele alacak olursak; programda, modern toplumlara ilişkin pratikler ve değerler, ortak geçmişten geldiği düşünülen geleneksel unsurlar çerçevesinde yeniden şekillendirilmekte ve rasyonalize edilmektedir. Temel yaklaşımımız olan 'geleneğin icadı' kavramı doğrultusunda, varolan toplumsal koşulların ihtiyaçlarına göre tarihsel geçmiş, bugünün bakışıyla anlamlandırılmakta ve sosyal alanın düzenlenmesinde meşruiyet zemini oluşturmaktadır. Nitekim tarihsel sosyolojik süreci göz önüne aldığımızda modernitenin; dönüşen üretim koşulları, siyasal ve toplumsal örgütlenme biçimleri ve bunlara bağlı olarak oluşan kültürel yapı çerçevesinde kendine özgü yeni bir formasyonu ortaya koyduğu söylenebilir. Dolayısıyla gelenek de bu yeni toplumsal düzenin doğal bir bilgi kaynağı olmamakta, yalnızca araçsallaştırılan ve yeniden şekillendirilen anlamı ile işlevsel bir nitelik kazanmaktadır. Diğer yandan akılcılaştırılmış, seküler ve bilimsel bilgiye dayandırılmış olan modern dünya, inşa ettiği yeni toplumsal düzeni mutlak hale getirebilmek için, mitler, ritler, simge ve semboller aracılığıyla geçmişle bağ kurmakta ve irrasyonel unsurlarla rasyonel eylemlere yön vermektedir. Bu doğrultuda varolan toplumsal düzenin geçmişle bir süreklilik oluşturduğuna yönelik inanç, bireylerin eylem ve tutumlarını normatif hale getirmekte ve meşrulaştırmaktadır.

Çalışmamız kapsamında incelenen programda ele alınan konular, ortak tarihsel geçmişe ya da dini liderlere yapılan atıflarla birlikte toplumsal yapının mahiyetini ya

da sınırlarını belirleyecek kolektif kültürel belleği inşa etmektedir. Toplumsallaşma sürecinde bireylerin ortak verili, kalıtsal veya nesnel özelliklerinden daha çok paylaştıkları adetler, gelenekler, yaşamsal pratiklere ilişkin alışkanlıklar belirleyici olmaktadır. Bu bakımdan kolektif kültürel bellek, hem bireylerin topluma karşı geliştirdikleri aidiyet duygusunu oluşturmakta hem de toplumsal varlıklarını belirli davranış, tutum ve değerler etrafında şekillendirmektedir. Çalışmamızın literatür bölümünde serimlendiği üzere kültürel belleğin hem üreticisi hem de aktarıcısı olarak; gelenek/görenek, ortak tarihsel olaylar, ortak hafıza mekanları ve enformasyon çağının en önemli unsuru olan kitle iletişim araçları işlevsel rol oynamaktadır. Toplumsal kültürel yapıya dahil olan bu unsurlar naklettikleri simge, imaj ve anlatılarla birlikte ortak bir kimlik ve bu kimliğin içerdiği norm ve nitelikleri inşa etmektedirler.

Çalışmamızda incelenen programda da inanç birliği temelinde ortak tarihsel geçmişe işaret edilmekte, toplumsal pratik ve düşünce biçimlerinin kaynağı olarak geçmişten devralınan geleneksel modellere yer verilmektedir. dini anlatılar aracılığıyla aktarılan bu modeller kolektif kültürel belleği inşa ettiği gibi, bireylerin gündelik hayat pratikleri de inançsal kimlikleri üzerinden şekillendirilmektedir. Kültürel bellek bu bağlamda kimliğin mahiyetini belirleyecek olan unsurları icat edilmiş gelenekler yoluyla aktardığı gibi, bu kimliğin gerektirdiği davranış ve düşünce kalıplarını da yeniden üretmekte ve koşullara göre şekillendirmektedir. Nitekim programın içeriği açısından, dünyevi hayatın pratiklerine yönelik belirli normatif değerleri Müslüman kimliği üzerinden yeniden anlamlandırmakta, geçmişte yer alan olay ve kişilere atıf yaparak geleneksel bir nitelik kazandırmakta ve böylece kolektif kültürel belleği inşa etmektedir.

Çalışmamız boyunca benimsediğimiz araçsalcı yaklaşım itibariyle kültürel belleğin inşasında geçmişin doğrudan aktarılmadığını, varolan toplumsal koşulların ihtiyaçlarına göre belirli unsurların seçilerek yorumlandığı ve şekil verildiği söylemek mümkündür. Bu anlamda çarpıtmaya maruz kalan geçmiş, birey için dışarıdan gelen normlar, yargılar ya da anlatılar neticesinde yeniden oluşmakta ve üretilmektedir (Shayegan; 2010:19). Geçmişin böyle bir seçim işleminden geçirilerek yeniden üretildiği yani araçsallaştırıldığı alanlardan biri de kitle iletişim araçlarıdır.

Dolayısıyla kitle iletişim araçları günümüzde anlatının temel kaynağı haline gelerek, seçili unsurların aktarılmasında ve ideolojik zemininin oluşturulmasında başat bir rol oynamaktadır. Bu rol sadece anlatıcıyı aktaran olmanın ötesine geçerek anlamı oluşturan, onu meşrulaştıran, gündeme getiren ve yeniden üreten bir yapı olarak görünür hale gelmektedir. Geleneğin icadı kapsamında, tekrar sayısı, ideolojik zemin ve tarihsel süreklilik üzerinden ele alınan unsurlar medya aracılığı ile belli bir meşrulaştırma süreci içerisine girmekte, özellikle ramazan programları gibi tematik yapımlar aracılığı ile anlam belirgin biçimde şekillendirilmektedir. Aracılandırılmış deneyimlerin esas teşkil ettiği günümüzde inşanın önemli bir boyutu olarak sürece dahil olan kitle iletişim araçları, en önemli öğelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Niteliksel içerik analizi yöntemiyle elde ettiğimiz veriler programın anahatlarına ve konuya ilişkin genel bilgiler vermekle beraber bizden sonraki araştırmacılar için, programları tek başına ele alan ve geniş ölçekli bir söylem çözümlemesine tabi tutan çalışmaların konu adına başka aydınlatıcı verileri de bize ulaştıracağı açıktır.

KAYNAKÇA

Amin, Samir (2014). Modernite, Demokrasi ve Din. Çev: Fikret Başkaya. İstanbul: Yordam Kitap.

Bambach, Charles (1995). Heidegger, Dilthey, and the Crisis of Historicism: History and Metaphysics in Heidegger, Dilthey and the Neo-Kantians. Cornell University Press.

Barnard, Alan, Spencer, Jonathan (2002). Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology. Routledge. London.

Barth, Fredrik (2001). Etnik Gruplar ve Sınırları: Kültürel Farklılığın Toplumsal Organizasyonu. Çev: Ayhan Kaya ve Seda Gürkan. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Benedict, Ruth (2003). Kültür Kalıpları. Çev:Nilgün Şarman. İstanbul: Payel Yayınevi.

Bierstednt, Robert (1990). Onsekizinci Yüzyılda Sosyolojik Düşünüş. Ed: Tom

Braudal, Fernand (2017). Uygarlıkların Grameri. Çev: Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: İmge Yayınevi.

Brass, Paul (1991). Etnicity and Nationalism. Delhi: Sage Publications.

Bottomore ve Robert Nisbet. Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi. Çev: Mete Tunçay. Ankara: Verso Yayıncılık

Burr, Vivien (2004). Social Constructionism. Routledge Press.

Burke, Peter (1989). History As a Social Memmory. UK: Cornell University Press.

Çetin, Halis (2003). Gelenek ve Değişim Arasında Kriz: Türk Modernleşmesi. Doğu Bati Dergisi. Sayi: 25. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Cevizci, Ahmet (2015). Felsefe Tarihi. İstanbul: Say Yayınları.

Connerton, Paul (2015). Toplumlar Nasıl Anımsar?. Çev: Aleaddin Şenel. İstanbul:Ayrıntı Yayınları.

Connerton,Paul (2018). Modernite Nasıl Unutturur?. Çev: Kübra Kelebekoğlu. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Degler, N. Carl (1976). 'Why Historians Change Their Minds'. Pasific Historical Review. Vol:45. No: 2. University of California Press.

Demirel, Demokaan (2013). 'Weber'in Sosyoloji Kuramı'. International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume. 8/12 Fall, p. 361-369.

Durkheim,Emile (1984). The Division of Labour In Society.

Durkheim, Emile (2005). Dini Hayatın İlkel Biçimleri. Çev: Fuat Aydın. İstanbul: Ataç Yayınları.

Eisenstadt, Samuel N. (2007). Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim. Çev: Ufuk Coşkun. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Eliade, Mircea (2001). Mitlerin Özellikleri. Çev: Sema Rifat. İstanbul: Om Yayınevi.

Erdoğan, İrfan (2011). 'İletişimi Anlamak'. Ankara: Pozitif Matbaacılık.

Frank, Andre Gunder (1972). Lupenbourgeoisie: Lumpendevelopment. New York and London: Montly Review Press.

Gellner, Ernest (1992). Uluslar ve Ulusçuluk. Çev: Büşra Ersanlı, Günay Göksu. İstanbul: İnsan Yayınları.

Giddens, Anthony (2008). Sosyoloji. İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Giddens, Anthony (2012). Modernliğin Sonuçları. Çev: Ersin Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Giddens, Anthony (1990). The Consequences of Modernity. Stanford: Politiy Press.

Göle, Münir (2007). Doğru Olmadığını Biliyorum ama Öyle Hatırlıyorum. Bellek: Öncesiz,Sonrasız. Cogito Düşünce Dergisi. Sayı:50. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gürler, Ebru, Başak Özer, Ebru Yetişkin (2006). Hafızanın Arayüzü Olarak Anma ve Anma Mekanları: Gelibolu Yarımadası Örneği. Mimar.ist Dergisi, Sayı:56, s.73-79.

Habermas, Jürgen (2002). 'Öteki' Olmak, 'Öteki'yle Yaşamak'. Çev: İlknur Aka. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hançerlioğlu, Orhan (2007). Düşünce Tarihi. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hobsbawn, Eric. Ranger, Terence (2006). Geleneğin İcadı. Çev: Mehmet Murat Şahin. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Kahraman, H.Bülent (2007). Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık. 3.Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları.

Lefebvre, Henri (2014). Mekanın Üretimi. Çev: Işik Ergüden. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Maigret, Eric (2013). Medya ve İletişim Sosyolojisi. Çev: Halime Yücel. İstanbul: İletişim Yayınları.

Marshall,Gordon (1999). Sosyoloji Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Mills, C.Wright (2007). Toplumbilimsel Düşün. Çev: Ünsal Oskay. İstanbul: Der Yayınları.

Mills, C.Wright (1956). The Power Elite. Oxford University Press.

Mills, C.Wright (2017). İktidar Seçkinleri. Çev: Ünsal Oskay. İstanbul: İnkilap Yayınları.

Oskay,Ünsal (2014). Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri. İstanbul: İnkilap Yayınevi.

Özkırımlı, Umut (1999). Milliyetçilik Kuramlari: Eleştirel Bir Bakış. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Öktem, Niyazi, Emel Karagöz (2015). Sosyal Bilimlerde Yöntem. Ankara: Astana Yayınevi.

Nora, Pierre (2006). Hafıza Mekanları. Çev: Mehmet Emin Özcan. Ankara: Dost Kitabevi.

Postman, Neil (2014). Televizyon: öldüren Eğlence. Çev: Osman Akinhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Redfield, Robert (1956). Peasant Society and Culture. Chicago University of Chicago Press.

Ricoeur,Paul (2017). Hafıza,Tarih,Unutuş. Çev: M.Emin Özcan. Istanbul: Metis Yayınları.

Ritzer, George. (20119. Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek. Çev: Şen Süer Kaya. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Rousseau, J. Jacques (1989). Toplum Anlaşması. Çev: Vedat Günyol. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Schnapper, Dominique (2005). Öteki İle İlişki. Çev: Ayşegül Sönmezay. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Schudson, Micheal (2007). Kolektif Bellekte çarpıtma Dinamikleri. Bellek: Öncesiz, Sonrasız. Cogito Düşünce Dergisi. Sayı:50 İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Şenel, Alaeddin (2006). Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi. Ankara: İmge Kitabevi

Shayegan, Daryush (2010). Yaralı Bilinç. Çev: Haydun Bayrı. İstanbul: Metis Yayınları.

Shils, Edward (2003) Gelenek. Çev: Hüsamettin Arslan. Doğu Batı Dergisi. Sayı: 25. (Ocak 2003)

Smith, Anthony D. (2002). Ulusların Etnik Kökeni. Çev: Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir. Ankara: Dost Kitabevi.

Stevenson, Nick (2008). Medya Kültürleri: Sosyal Teori ve Kitle İletişimi. Çev:Göze Orhon ve Barış Engin Aksoy. Ankara: Ütopya Yayınları.

Taylor, Charles (2006). Modern Toplumsal Tahayyüller. Çev: Hamide Koyukan. İstanbul: Metis Yayınları.

Tekeli, Ilhan (2007). 'Türkiyede Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı'. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık 3.Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları.

Thompson,E.Palmer (2016). Avam ve Görenek. Çev:Uygur Kocabaşoğlu. İstanbul: Birikim Kitapları.

Touraine, Alain (2002). Modernliğin Eleştirisi. Çev : Hülya Tufan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Turner, Bryan.S. (1991). Max Weber ve İslam: Eleştirel Bir Yaklaşım. Çev: Yasin Aktay. Ankara: Vadi Yayınları.

Turner, S. Bryan (1991). Max Weber ve İslam Eleştirel Bir Yaklaşım. Çev: Yasin Aktay. Ankara: Vadi Yayınları.

Uzer, Umut (2017). 'Kudüs Şehrinin Filistin, israil ve Birleşmiş Milletler Açısından Siyasi Önemi'. Filistin Araştırmaları Dergisi. Sayı:2

Velody,Irving, Robin, Williams (1998). The Politics of Constructionism. University of Durham.

Weber, Max (2012). Ekonomi ve Toplum. İstanbul: Yarın Yayınları.

Yaylagül, Levent. (2010). Kitle İletişim Kuramları. Ankara: Dipnot Yayınları.